

ISSN 086-3641

Український СВІТ

УКРАЇНСЬКИЙ
СВІТ

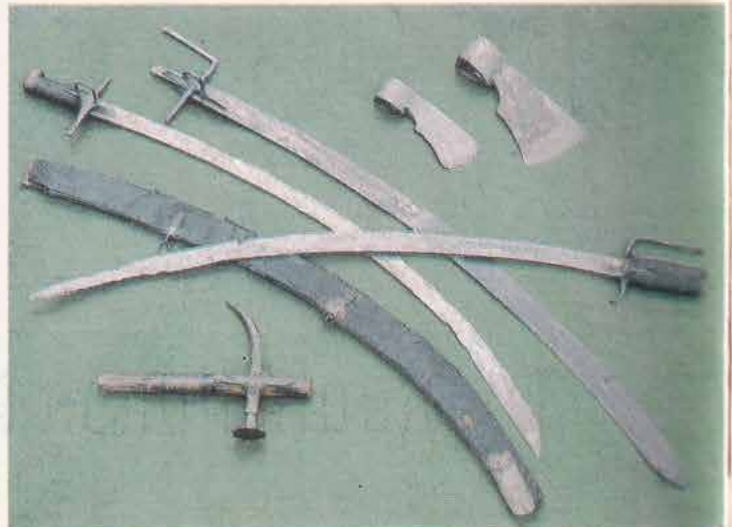
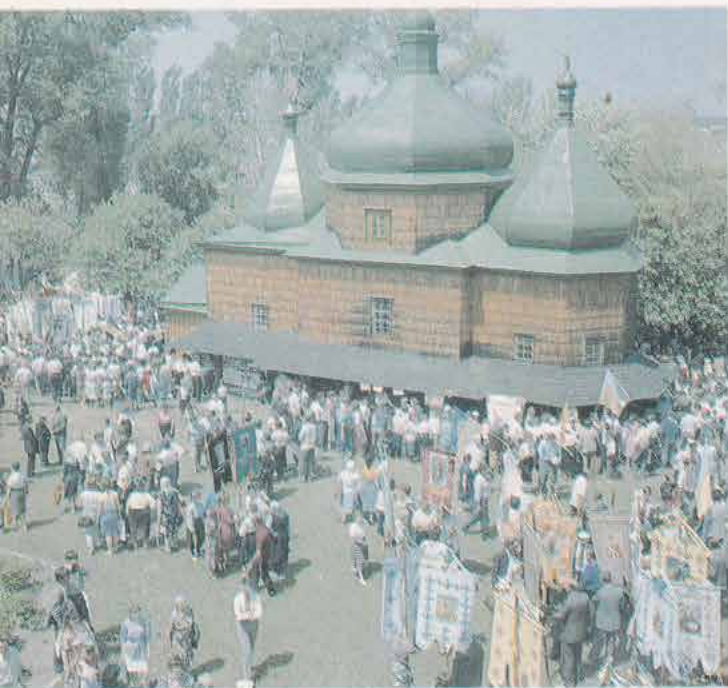
I. Kovalik '97

Традиція права й суспільного ладу

"...ЗА ВОЛЬНУЮ ВОЛЮ..."

(Див. текст на стор. 32).

Український СВІТ

Універсальний
ілюстрований
журнал

Публікується
українською, німецькою,
англійською мовами.

1996, 1-3 (рік 5, ч. 12)

ЗАСНОВНИК: ТОВАРИСТВО ЗВ'ЯЗКІВ З УКРАЇНЦЯМИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ (ТОВАРИСТВО "УКРАЇНА").

Головний редактор Олександр Шокало	ФІЛОСОФІЯ · СВИТОГЛЯД · ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ	
Редакційна рада: Ольга Бенч, Іван Гаць, Роланд Піч, Вячеслав Соловійов Юрій Шилов	Памфіл ЮРКЕВИЧ. Історія філософії права (Вступ).	4
Літературне редагування: Світлана Коваленко, Василь Портяк Коректор Руслан Щерба Логотип Віктора Хоменка Макет і художнє редагування Олександра Литвина	Володимир ШАЯН. Священний героїзм (Уривки).	6
Технічний редактор Надія Достатня	ІСТОРІЯ · СВИТОГЛЯД · ДУХОВНА ПРАКТИКА	
Комп'ютерна верстка Вадима Гарнаги Складання Євгенії Ільченко	Юрій ШИЛОВ. Орійська військова доктрина.	8
Автори фотоілюстрацій: Василь Василенко, Михайло Голяк, Віктор Хоменко	Надія ДЕНИСЮК. Лад і мораль у праукраїнському суспільстві.	15
Мистецьке оформлення виконала Майстерня графічного дизайну редакції під керівництвом Олександра Литвина	Василь БАЛУШОК. Традиційні ініціації українців.	16
З питань передплати й розміщення реклами в нашому журналі телефонуйте: (380) (044) 228-24-21, поштова адреса: 252023, Київ-23, а/с 364.	Олесь БАДЬО. Традиція українського бойового мистецтва.	18
Формат 60x84/8. Папір офсетний №1. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 6,5. Умовн. фарбовідб. 10,7. Обл.-вид. арк. 9,1. Підписано до друку 24.IX.96. Тираж 1000 Зам. 0141601.	Криптонім "З". Чуб і чуприна.	19
Комбінат друку видавництва "Преса України" 252047 Київ-47, просл. Перемоги. 50	ІСТОРІЯ · ПРАВО · ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ	
	Георгій ГАЙДАЙ. Козацький суд.	20
	Володимир СЕРГІЙЧУК. Полковий устрій України.	22
	Юрій ВАЛУСВ. Велич і занепад Батурина – славної гетьманської столиці.	25
	МАЛЬВА · СВИТОГЛЯД	
	Олександр ШОКАЛО. Козак-Мамай: образ українського лицаря.	26
	Олександр ДЯЧЕНКО. Козак-Мамай з С.-Петербургу.	31
	ІСТОРІЯ · ЛЮДИ	
	Михайло ГОЛЯК. "...За вольную волю...".	32
	"Кобзарю, кобзарю, куди ти прямуєш?". Інтерв'ю з Василем Литвином.	33
	ІСТОРІЯ · ПРАВО	
	Ростислав ЛАЩЕНКО. Пам'ятки звичаєвого права (Уривки).	34
	Роланд ПІЧ. Магдебурзьке право в Україні.	37
	ЛЮДИ · СВИТОГЛЯД · ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ	
	Роланд ПІЧ. Основні риси філософії військової людини. Концепція військової антропології Карла фон Клаузевіца.	40
	Сергій ЗДІОРИК. Закладаємо фундамент.	43
	Заснування Міжнародної спілки українських підприємців (МСУП): Роман ДЯКІВ. Заради національного добра.	44
	НАУКА · ГОСПОДАРСТВО	
	Валерій БЕССАРАБ. Німецько-Український Форум – шлях до співпраці.	46
	Вячеслав СОЛОВІЙОВ, Євгенія ЕВЕРТ. Робоча нарада з підготовки третьої конференції Німецько-Українського економічного Форуму.	46
	Юрій ЛЕБЕДИНСЬКИЙ, Борис МАЛИЦЬКИЙ, Вячеслав СОЛОВІЙОВ, Валентина ФЕДЕНКО. Київський інноваційний бізнес-інкубатор – реальна підтримка малого інноваційного бізнесу.	47
	Вячеслав СОЛОВІЙОВ, Валентина ФЕДЕНКО. Інноваційні проекти: перспективи українсько-німецької співпраці.	49
	Вячеслав БИКОВЕЦЬ. Малий бізнес в Україні: шляхи пошуку і становлення.	51
	Микола ШКАРБАН. Фермер і форум: пропозиції, наміри.	52
	Микола ОДРЕХІВСЬКИЙ. Курортнополіс Трускавець: передумови та доцільність створення.	53
	МАЛЬВА	
	Майя БІЛАН, Галина СТЕЛЬМАЩУК. "Пісня гутному склу".	54
	На обкладинці: Стор. 1 – Ігор КУЛИК. Козак-Мамай. 1993. Стор. 2 – Фото Михайла ГОЛЯКА: Острів Трьохсот; Михайлівська церква. Пам'ятка архітектури середини XVII ст.; Пам'ятник запорожцям. 1991; Мідні казани- литаври; Зброя козацько-селянського війська. Стор. 3, 4 – Богдан ВАЛЬКО: Набір "Святковий"; Набір "З глибини пам'яті"; Декоративна композиція "Плай".	
	На сторінках: 8, 9, 10 – Микола МОРОЗОВСЬКИЙ: Козаки-характерники. 1994.	

Памфіл ЮРКЕВИЧ

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Памфіл Данилович ЮРКЕВИЧ (1827-1874) – найвидатніший український мислитель XIX ст. Однак досі його філософський набуток маловідомий. Твори П. Юркевича публікувалися ще за його життя в різних виданнях і зазнали лютих нападів вульгарних матеріалістів, очолюваних М. Чернишевським. (Т. зв. російські революційні демократи зацькували, крім Памфіла Юркевича, ще двох визначних українських філософів – Ореста Новицького й Володимира Лесевича). У нинішньому столітті праці П. Юркевича вперше видані в додатку до журналу "Вопросы философии" (М., 1990), а перше українськомовне видання його творів – "Вибране" – побачило світ 1993 р. в Києві, у бібліотеці часопису "Філософська і соціологічна думка". Ще чекає на публікацію багата рукописна спадщина мислителя. Збереглися в записках московських студентів П. Юркевича такі потрібні нині Україні його фундаментальні теоретичні праці "Історія філософії права" й "Філософія права". Подаємо вступну частину з "Історії філософії права" в українському перекладі кандидата філософських наук Володимира Литвинова. Докладно про філософію Памфіла Юркевича читайте в статтях Дмитра Чижевського й Роланда Піча, що опубліковані в числах 2, 3-6 за 1992 р. та числі 1-2 за 1994 р. нашого часопису.

Редактор

Для всебічного огляду предмету необхідно поєднувати історичний інтерес із науковим. Так, якби ми, вивчаючи геометрію, доводили правильність так званої Піфагорової теорії, то, звичайно, кожен із нас став би доводити її з загальних початків науки, але допитливий розум запитав би, як же сам Піфагор додумався до цієї теорії. Тому необхідно простежити історію цієї теорії. З цього ясно видно, що поєднувати історію з теорією – ідеал вельми світлий і високий, до якого треба прагнути. Історія говорить про те, що було і трапилося, і оскільки вона говорить розумній істоті, то – з називанням причин, чому саме трапилося так, а не інакше, в цей, а не інший час; теорія, навпаки, говорить про те, що є, як сутність постійне і незмінне, або як норма для діяльності. З цього погляду всі науки розділяються на історичні й філософські. Візьмімо теоретичні науки – хоча б математику. Всі вони шукають те, що є як сутність, і саме вони мають характер метафізичний.

Другий ряд наук говорить про те, що існує як норма, наприклад – естетика. Те ж саме можна сказати і про філософію права. Вона говорить про норми наших стосунків у різних об'єднаннях, наприклад, у родинах та ін.

Але ні історія, ні теорія, що їх викладають кожну зосібно, недостатні: історична освіта, хоч як високо шанують її нині, має два недоліки. Перше: під впливом історичної освіти складається (сліпа) звичка посилатися на авторитет факту; відомо, що в юридичній сфері є ціла школа, яка підкоряється цьому впливу, але факт не завжди заслуговує впливу на нас у значенні норми і не може служити для нас ідеалом. Другий недолік залежить від постійного споглядання історичної тривоги, при погляді на яку мимоволі нав'язується переконання, що все непостійне і немає нічого сталого. Це – шкідливий скептицизм. Як наслідок складається думка, що всі принципи вмирають,

твердих начал немає; що було правдою вчора, завтра стає неправдою. За такої непостійності юристу нічого не лишилося б, як стати на ґрунт корисного і цікаві в нинішній час стосунки вважати за святу.

Протилежно цим двом недолікам ми можемо знайти в міцності теоретичної або філософської освіти, яка являє те, що є як сутність речі і що повинно бути нормою діяльності. Але і ця освіта однобічна, як і історична; тому що філософія говорить про ідеали, далекі від стосунків, що цікавлять нас; найвищі завдання життя вирішуються тоді, коли ми добре знайомі з дріб'язковими умовами життя.

Аби побачити необхідність поєднання історії з філософією, пригадаймо думку Платона, що людина зі своєю освітою поставлена посередині між змінюваним потоком явищ і їх незмінюваною основою, або посередині між чуттєвим світом та ідеальним, отож необхідно вивчити і той, і другий світ.

Вивчення права з цих двох боків вимагають особливості практичних занять юриста і дух часу. Багатотомними законодавчими кодексами, надзвичайною різноманітністю існуючих визначень права можна оволодіти цілком, коли, з одного боку, ми знаходимо для них найвищу єдність у філософському вченні про право і коли, з другого, знаємо історичні умови, які із єдності розвинули фактичну розмаїтість. Проста ідея правди повинна бути й виражена у спрощених формах. Ця вимога наполегливо посилюється в реформах сучасного ладу суспільств: усюди намагаються звільнити право від невластивих йому форм. Але міцність і успіх таких реформ залежить і від правдивості й повноти історичних свідчень стосовно права, і від правильних юридичних переконань, які повинна утворити філософія права.

Різні переконання щодо права мають вельми важливе значення для юриста; від них він не може відмовитися як від своєї душі, і вони матимуть вплив на особливий напрямок, у якому він користується приписами права позитивного. Якщо, наприклад, він вважає право за байдужу в моральному значенні форму співжиття або за вираження вищої ідеї, то і позитивне право набуває для нас відповідного значення і відповідного ступеня внутрішньої санкції.

Але наш час знаменний і тим, що питання права зробилося популярним. Кожен мріє володіти такою юридичною освітою, яка робить його здатним міркувати про краще влаштування різноманітних громад і цілої держави. Тільки необхідно, щоб така освіта не складалася з випадкових елементів, і цю випадковість може усунути тільки послідовне історичне й філософське вивчення права. Ідеї права не повинні змінюватися на чийсь власний розсуд, інакше вони породжуватимуть фанатизм політичний, як середньовічна освіта породжувала фанатизм релігійний.

Отож треба вивчити правомірні стосунки, що їх зазнало і пережило людство – це предмет усезагальної історії; далі: які правомірні відносини людство вважало за найкращі норми життя – це предмет історії філософії права. Нарешті: які правомірні стосунки треба визнати за постійний ідеал – це власне складає предмет філософії права. Особливі труднощі при вивченні філософії права полягають у тому, що вона є наукою, незрозумілою без метафізики, з якою вона перебуває в тісному зв'язку.

МІСЦЕ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА У ЗАГАЛЬНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ

Філософська система, як і кожна позитивна наука, має вихідний пункт – дане; позаданим предмет мислення був би вимислом.

Але той спосіб, у який вона вивчає дане, відрізняється від [способу] вивчення [його] позитивними науками. Останні вивчають сутність факту, причини й закони його утворення і розвитку або вирішують питання: що таке факт, чому і яким чином він є і як змінюється? У всіх науках ці питання повторюються однаково, і вже це доводить, що вони не належать ні одній з них, репрезентують філософський бік науки. Кожна наука спирається на суспільство і на необхідні й незмінні припущення, завдяки яким вона можлива; вивчати їх – найближча мета філософії.

То які ж саме припущення лежать у основі наук позитивних? Як би багато не було таких припущень, усі вони зводяться до двох найвищих: теоретичного – що керує пізнанням, і практичного – що керує діяльністю.

Перше теоретичне припущення формулюється так: є різниця між нашими думками – не тому, що вони думки, а наскільки вони істинні; без цього припущення жодна наука неможлива або неправдива; дослідити його – завдання теоретичної філософії. Друге припущення, на якому стоїть моральне життя, виражається так: є різниця між учинками – не тому, що вони приємні або неприємні нам, але за внутрішньою вартістю, або порізно між добром і злом. Це припущення досліджує практична філософія. А теоретична філософія розділяється на логіку і метафізику; друга – практична філософія – поділяється на естетику й етику; перша говорить про красу речей, друга – про красу вільних дій.

Переходимо до практичної філософії, де право має своє певне місце: практична філософія, або етика ґрунтується на факті, що прагнення і вчинки людини підлягають мимовільній оцінці: то схвалюються, то не схвалюються її розумом; але присутність такого факту допускає, що людина як розумна істота знаходить або має масштаб чи норму для оцінки своїх прагнень і вчинків. Психологія доводить, що такі норми для оцінки вчинків розділяються на два класи: вчинок або схвалюється, або не схвалюється, – чи стосовно чогось зовнішнього для нього, чи взятий сам по собі, за своєю внутрішньою якістю й без будь-якого відношення до чогось стороннього. Перший клас охоплює норми змінювані, які підрозділяються ще на два види: зовнішня форма полягає або в тому, що вчинок справляє приємне чи неприємне враження на особу, або в тому, що вчинок розглядається як засіб випадкового настрою та інших обставин.

На противагу змінюваним нормам, є ідеї, які незмінні й мають безумовну вартість; тому при оцінці вчинків тут не маєся на увазі приємне і неприємне, корисне і некорисне, і якби не було таких незмінних ідей, тоді кожний з нас для виправдання своїх учинків міг би зіслатися на те, що вони приємні, корисні для нього. Але які ж саме зразки залишаються незмінними? Ось питання, у вирішенні якого розходяться філософи. Оберімо метод більш знайомий.

Справа стосується людини і її сутності: нерозумна природа робить так, що людина, як тварина, шукає приємного і уникає неприємного, а з розвитком розуму шукає корисного. Це стосується самозбереження і підводиться під ідею еґоїзму: тут людина [самих] людей і все інше вважає за безправні засоби для досягнення своєї еґоїстичної мети; але друга найвища сутність людини відкривається в тому, що вона не вміщена пасивно в цій сфері еґоїстичного існування. Саме людина вибирає певну думку, не тому, що вона її, і не тому, що вона приємна, а тому, що свідомість говорить, що ця думка правдива, а протилежна – неправдива. Також вибирає дію не тому, що вона приємна, а тому, що вона справедлива, і протилежне їй було б несправедливим. У цій свідомості справедливого і несправедливого полягає моральна особистість людини, здатна вознестися вище корисного і чинити так, як вимагає свідомість обов'язку. Постає питання: на чому ґрунтується ця здатність стати так високо?

Влучну відповідь на це питання дав філософ Адам Сміт: "Людина здатна, – говорить він, – дивитися на себе як сторонній спостерігач, до чого не здатні інші істоти; вона здатна міркувати про себе як про сторонній об'єкт; тоді упередженість до себе зникає і з'являється розпізнавання доброго і злого, справедливого і несправедливого; згідно з цією здатністю духу, ми зустрічаємо у всіх народів слова, які виражають чесність, справедливість, шляхетність і добротність". Між цими поняттями з'являється ідея права також у розумінні якоїсь норми для діяльності. Якої ж саме? Для відповіді наведемо три давні вислови:

1) *neminem laede** – вислів, що виражає сутність права; 2) *suum cuique tribue*** – вислів, що виражає сутність справедливості; 3) *immo omnes, quantum potes, juve**** – що виражає любов. У цих трьох висловах передані всі наші моральні стосунки до людини. Ці стосунки підходять під поняття *honestum***** – і особливо на початку не треба змішувати цих трьох ідей між собою. Перший вислів: *neminem laede* обмежує дії людини або спрямовує їх так, щоб вона, задовольняючи свої потреби, не порушувала добробуту інших людей. Це ідея права. Другий вислів *suum cuique tribue* змушує людину піднестися вище симпатій до однієї і антипатій до іншої. Це ідея справедливості. Третій вислів *immo omnes, quantum potes, juve* вимагає вознестися і над прихильністю до самого себе, до своїх особистих інтересів і задоволень. Це – ідея любови.

Отже, як бачимо, право має місце в колі моральних ідей; але коли ми вирішуємо це питання, тут і відкривається, на які труднощі натикається наука права: відразу видно, що моральна гідність ідеї права може бути піддана сумніву, адже ця ідея [не] знищує еґоїзму, але тільки немовби поєдує його з еґоїзмами інших людей. Отже виникає питання: чи не є ідея права така ж умовна і байдужа, як ідея приємного і корисного? І справді – судження про гідність

права висловлювалися по-різному. Не раз твердили, що право – це порядок, який залягоджує наші еґоїзми; Шталь говорить, що цей порядок став потрібний після гріхопадіння, яке дане нам для знемилосердження і яке є релігійне самолюбство. Але також нерідко розглядали право як введене Богом, наприклад, [...] вважає право навіть властивістю істоти Божої. Якщо є різниця в оцінці цього простого поняття, то в розвинутій філософії права ця різниця виступає ще рельєфніше. А втім, цих зауважень досить, щоб мати поняття про предмет, який вивчається в історії філософії права.

Переходячи від теорії [права] до [його] історії ми повинні вказати на той ступінь історичного розвитку людства, де вперше виступила ідея права у науковій формі, – саме це сталося у грецькому світі; ідея права і справедливості існувала всюди, де жили люди, тобто і на Сході, але тут вона існувала як недіюча думка, тим часом як суспільства жили і страждали під інституціями, які не піддавалися критиці. Цілком інше місце ці ідеї мають у житті грецького народу, вони тут ясно усвідомлені всіма як джерела кращих форм співжиття; на революції грецьких суспільств не можна дивитися інакше, як на спроби заснувати суспільний побут на ідеї справедливості.

Ясному усвідомленню значення цих ідей сприяли міфологічні вірування і особливості народного духу. Саме розквіту суспільного грецького життя сприяла загальна легенда стосовно людини на землі й стосовно її сутності. Боги розділили між собою Всесвіт, говорить міф: Юпітер узяв собі Небо, Нептун – Воду, Плутон – Тартар і [...], а Земля лишилася неподільною, для спільного опікування богів. Отож Земля – місце, де відкриваються божественні дари в найбільшому багатстві, тоді як на Сході вона є найбідніша частина Світу, в яку людина вміщена як до країни вигнання і страждань. При такому змісті східного погляду людина тут не може мати ні бажання, ні мужності до вивчення своєї особистості, тим часом як грек мав світлий і мужній погляд на життя. Інший міф стосується сутності людини порівняно з істотами всіх решти тварин; коли з'явилися видимі боги – зірки, говорить [...], то вони створили смертну людину й інших тварин і доручили Прометеві й Епіметеві наділити їх потрібними силами. Епіметей просив Прометея доручити йому цю справу, і останній погодився, але Епіметей витратив усі дари природи на інших тварин. Тоді Прометей, щоб поладити справу, викрав з Неба вогонь і передав його людям, а Зевс дав політичну й моральну мудрість. Сенса міфу в тому, що боги надавали людям політичну мудрість як засіб самозахисту. Цей міф характерний тим, що справедливість не є предметом тільки споглядання; у греків вона перейшла в діяльне політичне мистецтво.

Особливість народного духу, на якій слід наголосити тут, виявилася в тому, що 1) *το δίκαιον* – ця основна ідея в житті науки і права далеко не відповідають римському

СВЯЩЕННИЙ ГЕРОЇЗМ

ЯК ОСНОВА
УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ(Уривки з доповіді, виголошеної в Ольдгамі, дня 24-го серпня 1957 р.
на III-у З'їзді філії Легії Українських Повстанців у Великій Британії)

ius. то дікаіов означає взагалі – зразок, ідучи за яким особа, з одного боку, входить у досконалу гармонію з цілим, а з другого – набуває тієї честі – тіці, яка належить їй за її заслуги перед цим цілим; 2) там, де ми говоримо про право, грек говорить про честь – тіці – спосіб вираження, який частково утримується і в Солонімовому законодавстві. Коли Ахілл, розгніваний несправедливим позбавленням здобичі, просив свою матір – богиню Фетиду – схилити Зевса до того, щоб він помстився ахейцям, то прохання про помсту в божественному дусі Фетиди вивищилося до ідеї справедливості, і богиня просить Зевса покарати ахейців настільки, наскільки потрібно, щоб примусити їх пошанувати Ахілла, відновити порушене право. У цьому [...] ідея справедливості виявляється змістом божественного духу, так і ідея права зливається з ідеєю честі. В означеному сенсі то дікаіов є принципом найпрогресивнішим, як jus – найконсервативнішим. Тут також право стає як виразом тієї честі, яку заслужив громадянин у суспільстві й перед суспільством.

Звідси висновки:

а) Якщо на Сході особа є матерією держави, то в Греції вона має значення як орган і як гармонійна частина її. Таким є дух Лікургового законодавства, із такого ж духу виник Солонів закон, щоб громадянин, на випадок політичних незгод, належав до якоїсь партії, щоб неодмінно мав думку про державну справу. Тобто громадянин є в державі не як явище в субстанції, а в тому сенсі, що держава є об'єктом для гідної діяльності особи. [...] Неповноправні громадяни, раби – [їх] заняття не дають гідності.

б) Неприхильність до системи представництва усуває безпосередню особисту участь у справах держави.

в) Несхильність до створення великої держави, тому що вона не була б досягнута особистим світоглядом окремої особи.

г) Недостатній розвиток цивільного права, тому що ініціатива застосування цього права полягає у сваволі особи, яка починає (або не починає) певну діяльність.

д) Якщо додамо, що змістом цього зразка – то дікаіов – служила цілком розвинута людяність, то зрозуміємо, чому для грека держава є людиною великих розмірів, як на Сході вона є родиною великих розмірів. Але оскільки корінні переконання народного духу вели до того, що державу сприймали і розуміли не з огляду на міцність і становище (status), а з огляду на поєднання в ній дій окремих людей – поєднання дій найгармонійніших – то принцип прогресивний на практиці легко переходив у джерело революції, якими така багата історія Греції. Цей факт приковував до себе увагу філософів, які тому розробляли і старалися запровадити в життя консервативніші начала політичної мудрості.

* Нікому не нашкодь.

** Віддай кожному своє.

*** Навіть усім, скільки зможеш, допомагай.

**** Добročесність.

Проблема української національної ідеології, чи теж синтези української духовності, обіймає з природи речі цілу історію нації. Однак аналіза цього питання на історичному матеріалі доби Великої Київської Держави – Київської Русі – виходить поза межі однієї доповіді...

Однак вже тут хочу підкреслити декілька фактів, що творять хребет нашої проблеми.

Коли Володимира Великого спитали, чому він так щедро роздає золото своїм лицарям, він відповів: "З доброю лицарською дружиною можна здобути все золото світу, але ні за яке золото світу не можна купити доброї дружини".

Ця правда дійсна і на сьогодні, для українського націоналізму, який кладе в основу цінностей людини її характер.

Славне твердження Володимира Великого приводить на думку міт Платона, що порівнює людські душі до металів. Людина, якої характер є золотом чи сріблом, буде творити найвищу верству і основу в тімократичній суспільності чи в майбутній ідеальній державі.

В поставі супроти зовнішнього світу й історії українське лицарство здобулося на такий величавий пам'ятник державного мислення та ідеології, яким є "Слово про похід Ігоря"...

... Отже становище і характер священного героїзму як основи українського світовідчуження було вже ясно виражене і здійснюване в ідеології українського лицарства Київської доби.

Однак, як я сказав, докладна аналіза цього питання вимагає окремої праці.

Ближче до нашої доби є період Української Козацької Держави, і до питань ідеології цього періоду доводиться нам перейти.

Національно-визвольну боротьбу України в усіх часах характеризує, перш за все, безмежний і неперевіршений в історії героїзм та жертвність її борців і лицарів.

Жоден історик не годен спромогтися навіть на приблизну оцінку жертв боїв і куди вище число жертв погромів і знущань над українськими повстанцями з часів Хмельниччини.

Якийсь згущений і окаянний вир нару- ги і насильства над мирною, але свобо-

долубивою, нацією повинен би застановити істориків над філософією Зла в історії.

... Гинуть сотні тисяч і... чудо велике: сотні тисяч за сотнями тисяч встають до бою. Розколісане море всенародного повстання виносить наверх своїм найвищим буруном 300.000 озброєного мужа.

Хто порухає шибениці й смолоскипи із живих людей?

І хто розкаже, які муки більші? На паялах, що вдиралися у внутрєнності, чи на хрестах?

Якийсь смішак Данте хотів видумати опис пекла в "Божественній комедії".

Хто видумає більш пекельні муки і тортури від тих, що їх видумували польські королев'ята і царські пахолки?

... На варшавському ринку четвертують трупа гетьмана Сулими за те, що здобув і збурих твердиню Кодак. На суді показував гетьман Сулима орден, що його дістав він був від Папи Римського. Золотий орден із мініатюрою Папи Павла V-го. Його отримав Сулима за високе призначення його героїчних заслуг, за те, що бравурним боєм здобуває велику, триповерхову турецьку галеру і триста полонених. Із цією галерою він доплив до Риму і подарував Папі Римському такий дарунок.

Але навіть такий героїзм Великого Лицаря християнської віри не вирятував його від ганьби четвертування його трупа на варшавському ринку...

Чим не були ці лицарі святими?

Чи треба нам чужих взірців святості?

Чи тільки чужі церковні авторитети можуть встановлювати святість наших національних героїв?

Чи справа Добра, Правди, Волі, Людства, Справедливості не була найвищим Ідеалом не тільки нації, але цілого людства?

Чому шукати святості тільки серед зів'ялих схимників, монахів чи аскетів?

Чому не бачити святості у повних життя, крові, радості і життєвої потуги Лицарів Козацького Ордену?

Вони ж складають ці всі цінності, життя, кров, радість і життєву потугу на вітарі ідеалів своєї нації.

... Навіть вороги України склонюють часто голови перед моральною величчю козацтва, що в своїй історії показують

стільки величавих і барвних постатей святих лицарів, без тіні неправди за ними, без пороку чи плями. І хоч пробують знецінити їх вартість чи свідомість, хоч пробують звести їх борню тільки до так званого соціального стрижня, то все ж таки не може ніхто із них сказати сьогодні, що справа, за яку боролися козаки, не була доброю чи справедливою.

Ми знаємо сьогодні, – і в перспективі історії ця правда щораз виразніше виступає на світло, – що борня козаків за Волю України і за її Державу була священною борнею за природне право і святий обов'язок нації. Вони творили власну Державу на власній споконвіку Богом нам даній, українській землі. Це рівночасно справа Добра, Ладу і Справедливості для цілого людства.

А отже героїзм, що служить цим найвищим ідеалам Нації і Людства одночасно, називаємо священним героїзмом.

Відкривши і відзначивши його природу, відкриваємо його в цілій історії України як її рушійну силу, як основну рису українського національного характеру і світовідчуження, що зумовлює велич історії України і весь її дотеперішній трагізм у борні із переважаючими силами оточення, яке приймало становище ненависти, неправди, кривди, визиску, неволі, деспотії, сваволі, людобвистства і всіх інших злочинів супроти людства.

...Хоч історики дотепер не думали категоріями Правди і Справедливості, проте численні мислителі вже знають, що історія насправді є розвитком ідей, виражених чи то в релігійних системах, чи в ідейно-моральних цінностях нації.

Справжньою історіотворчою силою є ті ідеї і основи на них цінності характеру, волі й дії, що їх вносять поодинокі нації в історію людства.

Боротьба України із оточуючими її ворогами не дасться ніяк інакше зрозуміти, як тільки у світлі цієї основної різниці й питоменності характеру та ідейно-моральних цінностей Української нації.

Тут її моральна гідність, тут її слава, тут джерело її трагедії, тут основа її майбутньої історіотворчої сили і її величі в історії.

Українська нація не шукала ніякої обітваної землі сорок літ по голодних пустинях. Не вирізувала вістрям меча всі живі істоти, що замешкували обіцвану землю.

Земля України дана їй була Всевишнім споконвіку, благословенна родюча скиба, що пливе молоком і медом, що шумить пшеничними ланами.

... Історія – це процес самоусвідомлення нацією своєї сутності; через усвідомлення себе самої в процесі історії нація здійснює своє призначення.

На дні неволі українську націю пробуджують до історичної дії сили Зла і Насильства, що, використовуючи лагідну і миролюбну вдачу, накладають на націю своє люте ярмо. Жорстокі терпіння змушують націю до самооборони. Вона пробуджується і тоді, – і тоді стає для неї самої проблемою її власне існування у ворожому оточенні. Повстає питання, як їй бути у світі, а це вже питання історії людства.

... У цій боротьбі, – внутрішній чи зовнішній, – нація віднаходить себе саму для себе і для історії, знаходить свій історичний світогляд, оформлює свій історичний досвід, а отже, – ми кажемо, – дозріває у своїй національній свідомості.

Дивне диво. Усвідомлення своєї найглибшої сутності доконується в стані, який екзистенціалістична філософія окреслює як т. зв. "граничну ситуацію", себто при загрозі смерті чи зустрічі із самою смертю.

В такій саме ситуації знайшлася українська нація в ... добі Хмельницького.

... Дух Нації після свого пробудження у бурях і громах боїв Хмельницького потребував чергового втілення в душі мислителя і об'явителя Правди, що ним був Григорій Сковорода у черговому столітті.

Нас вже зовсім не здивує факт, що саме Сковорода оформлює у філософську систему світовідчуження, досвід і завдання нації на шляху до величавого самоусвідомлення...

Найяскравішим прикладом героїчного відчуження світу Сковородою є його ставлення до воєнного діла, точніше до обов'язків воїна. У своєму творі "Азбука світу" Сковорода проголошує ті основні правди, які, на його думку, стануть азбукою світу.

Добре виконувати своє звання можна тільки згідно із своєю внутрішньою природою. Для тих, що уроджені лицарями, Сковорода формулює закони їх героїчної етики.

Цитуємо:

"Хто роджений воїном, тримайся бадьоро, озбройся, а природою скоро навчишся. Захищай хліборобство і купецтво від внутрішніх грабіжників, зовнішніх ворогів. Тут твоє щастя і радість. Бережи звання як око. Що солодше уродженому воїнові, як воєнне діло.

Відплачувати за кривду, захищати беззбройну невинність перед терпінням, боронити основи суспільності, правди – це його пресолодке снідання, обід і вечеря. Не бійся, з Богом легко буде тобі нести голод, спрагу, холод, жар, безсоння, кроволитні рани і сам страх смерті. Це воєнне горе буде тобі, – коли діло з Богом, – сто раз приємніше за твої ранги і прибутки. Ранги може носити кожен, а діла може доконувати тільки уроджений".

І далі:

"Не бійся вмерти тілесно, бо будеш кожна хвилину терпіти смерть духовну. Відібрати від душі вроджену чинність – це значить відібрати від неї поживу. Ця смерть є люта. Знаю, що бережеш тіло, але убиваєш душу, а це заміна зла. Не знаю, навіщо носиш меч, якщо не для бою, для якого він зроблений. Не знаю, навіщо носити тіло, якщо щадити віддати його за те, навіщо хто цим тілом одягнений".

Життя воїна, за дальшими міркуваннями філософа, – це чиста жертва Богові. Тому і слід воїнові безстрашно боротися і вважати своє воїнство жертвою Богові. Виконання обов'язків воїна зв'язане з його спасінням.

Діяльність Сковороди припадає на час найглибшої неволі і разом із тим найглибшого морального й ідейного упадку України.

Це був час, я сказав би, летаргічного сну нації після надлюдських зусиль сімнадцятого століття.

Сковорода – це той, що пробуджує націю з летаргу.

Він сам уживає звороту, що "пробуджує немовби п'яного турка зо сну, термосячи його за плечі".

Сковорода пише:

"Світ спить, простягнувшись, глибоким, непробудним сном, а пастирі, що пасуть воїна Божого, не тільки не пробуджують його, але ще до сну заколисують: Спи, не бійся, місце безпечне, чога лякатися".

Світ спить, – це справді відноситься до духовного стану його сучасників.

Справжнє відродження України зачинається із духу Сковороди. Це він озброює націю своїм вченням на довгі століття її боротьби.

Можна достатньо сильно підкреслити рішучий наголос Сковороди на те, що обов'язком лицаря є боротися за щастя і спасення. Зрада героїчних ідеалів – це те саме, що духовна смерть, найлютіша і єдина дійсна смерть. Смерть людини в людині.

Історія визвольної борні дає аж надто багато прикладів, що діється з людиною, коли вона дозволить, щоб її душу опанував ганебний страх. Така людина стається жохливим і окаяним знаряддям Зла. Вона немовби перестає бути людиною. Подумайте на хвилину про прислужників і посіпаків НКВД.

Це вчення Сковороди – його етика героїчного лицарства, цілком придатна для національно-визвольної борні нашого часу. Що більше слід ясно ствердити, що національно-визвольна боротьба саме із цього вчення випливає. Це вчення органічно впливає і виростає із цілого історичного досвіду нашої нації...

Юрій ШИЛОВ

ОРІЙСЬКА ВІЙСЬКОВА ДОКТРИНА

Певен, що назва статті викличе в деяких читачів згадки про Другу світову війну, "Третій райх"... Але мова піде про інше: про оріїв, які населяли Україну ще 6 тисячоліть тому, про їхні поховання в степових могилах-пірамідах, про священні книги та обряди далекої Індії, куди близько 4 тисячоліть тому переселилась частина орійських племен. На цьому фактичному матеріалі ми й розглянемо принципи миру та війни в оріїв-праукраїнців.

Зринає в пам'яті один із численних курганів – степових пірамід, що їх порозкопував я за багато літ своїх археологічних досліджень. Велика Могила – найбільша поблизу Перекопу. Це була велетка заввишки біля 8 й діаметром за 100 метрів. Гора! І горе... Бо остання війна залишила в Могилі не лише сліди від окопів, не тільки уламки заіржавілої зброї, а й яму, куди скидали здохлу худобу та... людей. Ось розповідь очевидця: "Поприв'язували їх, полонених, до танка й тягали по селлах. А потім, живих ще, вкинули до скотомогильника. Вони там ще цілий тиждень стогнали. І ніхто не смів порятувати..."

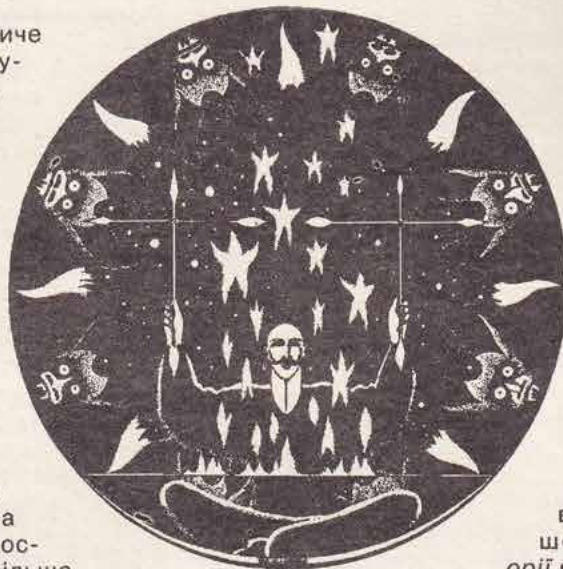
Одна з трагедій історії... Можна б списати її на фашистів – "арійців". Та буду чесний: нелюдами виявились тут "наші визволителі", а замордованими – поліцаї, яких німці залишили прикривати свій відступ...

Надалі ланцюгова реакція нелюдства зашморгнула і нас, археологів, бо, розкопуючи Велику Могилу (біля Першокостянтинівки Чаплинського району Херсонської області), ми зруйнували в ній кладовище померлих від голоду 1947 року. І ніколи не забути мені двох жінок у чорному, які прийшли по риллі від села – подивитись на потрощені бульдозером поховання своїх дітей...

А коли через 17 років (у 1986) ми приїхали докопувати цей моторошний курган, то побачили перед селом новий шлях, насипаний з ґрунту Могилы – встелений людськими кістками. Отож ланцюг нелюдства, наче отруйна гадина, виповз із минулого й сягнув сьогодення. А може, то бездуховний, безсовісний мир провокує війну?!

А ще я повинен сказати про найважливіше: Велика Могила, побудована й шанована оріями біля чотирьох тисячоліть тому, мала вигляд вагітної жінки. Це було одне з втілень Матар-сура-Прітхиві – Матері-сирої-Землі...

Що ж ми, "цивілізоване людство", з Тобою зробили?! Ким ми були і ким стали?!

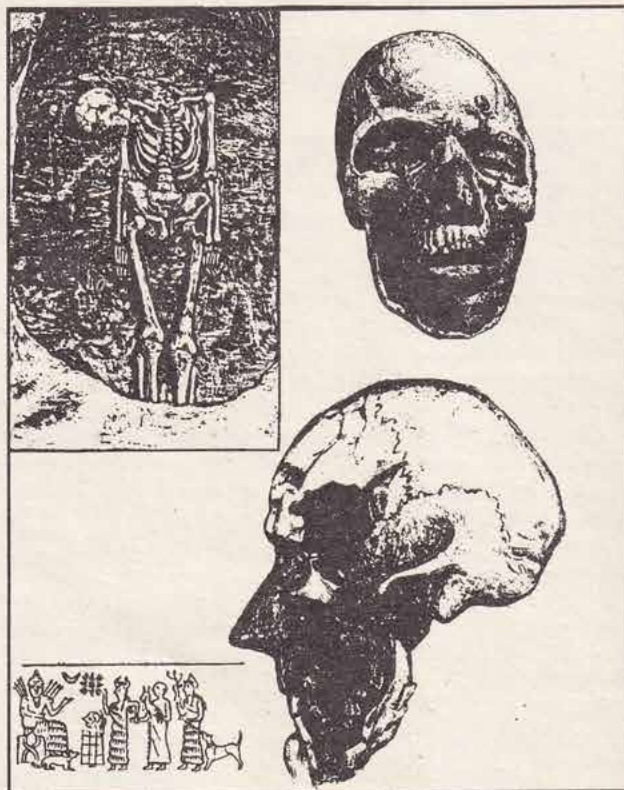

1. ЖЕРЦІ Й ВОЇНИ – ХТО ГОЛОВНІШИЙ?

Хто ж такі *орії* (в іншій вимові – *арії*) з степів України?

Серед фахівців немає ще згоди щодо значення цієї етнічної назви. Деякі перекладають етнонім *орії-арії* як чужинці, але неймовірно, щоб народ сам себе так називав. Непевний і переклад – *вівчарі*. Більш вірогідне значення – *ярі, нестримні*; до того ж слід робити акцент на *яровині, ярузі, оранці, борозні*, що відповідає найавторитетнішому тлумаченню етноніму *орії* як *орачі*!

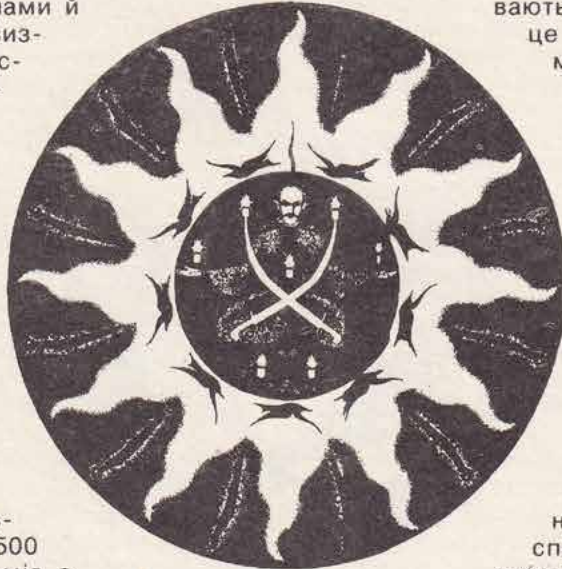
Жертовне поховання воїна-жерця з булавою й маскою (Нижня Наддніпрянина, II тис. до н.е.)
Унизу ліворуч – шумерська печатка зі сценою людського жертвування.

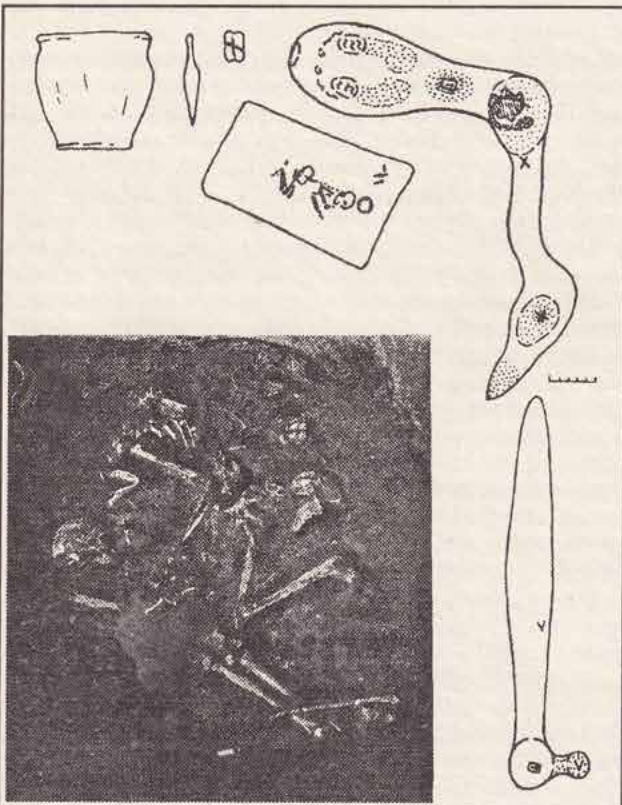
Так, орії вже понад 6 тисячоліть тому були хліборобами, але важливе місце в їхньому господарстві посідало й скотарство. А орачами орії-скотарі вважали себе, мабуть, тому, що хліборобство у них було священне. Лани господарів худоби розташовувалися здебільшого навколо курганів-могил – у багатих на вологу видолинках, які утворювалися після насипання степових пірамід... Хліб із поля кола поховання – святе причастя від пращурів!²

Проте могили оріїв слугували не так кладовищами, як своєрідними храмово-обсерваторними комплексами, які призначалися для спостереження за світилами й ведення календаря з метою визначення термінів сільськогосподарських робіт і свят. Займалися цим, звісно, жерці. Вони ж регулювали суспільно-господарські відносини і впорядковували міфотворчість – "ідеологію первіснообщинного ладу".

Один із найвиразніших комплексів орійських пам'яток досліджено на півострові Чонгар (відомому читачам, як і Перекоп, з історії громадянської війни). Серед десятків напіврозораних могилок вирізнялась велетка – найбільша з досі розкопаних у світі! – завдовжки 500 метрів. Вона мала вигляд змія з приставленою до його хвоста патеричею. Голову змія було дуже пошкоджено

Могила Гарман та жертвине поховання брахманів поблизу Сиваша. II тис. до н.е.

окопами, бліндажами й дотом, а також скотомогильником та іншими ямами. Проте все ж таки вдалося з'ясувати, що споруда над трьома жрецькими похованнями втілювала міф про змія Шешу – Вседержителя Всесвіту й бога-мандрівника Вішну. Їх і досі вшановують в Індії. Вважається, що світ згорить, коли прокинеться Шеша, – але потім він за допомогою Всеосяжного Вішну спородить "Вогняний зародок" нового Всесвіту...

Ця унікальна могила зберегла прадавню орійську назву – *Гарман*. На півдні України, а також в Індії та інших країнах, де проживають нащадки орійських племен, це слово означає *тік* – місце обмолоту й провіювання зерна. Провіювачами (зерна) прозиваються також *чангари* Пенджабу – вірогідно колишні мешканці українського *Чонгару*. Можливо, саме вони залишили велике поселення у районі Гармана. А от інше, набагато давніше поселення належало родичам оріїв із Середньої Наддніпрянщини. Цей рід прийшов на Чонгар з країни хліборобів – Аратти.

Ось ми й наближаємося до розкриття віковичної таємниці формування орійської спільноти! Цю спільноту вчені умовно називають ще "індоєвропейською спільністю мов". І вона утворилася не у військових походах, як вважали самозвані "спадкоємці арійської раси". Близько 10 тисячоліть тому "індоєвропейці" густо населяли Малу Азію. І внаслідок зростання відтворюючого господарства – хліборобства й скотарства замість збиральництва й мисливства – стався "демографічний вибух": протягом тисячоліття кількість населення збільшилась у 15-20 разів. Понад 8 тисячоліть тому центр індоєвропейської спільноти перемістився на Балкани і в Середньому Подунав'ї створив найдавнішу у світі державу – *Аратту*. Нові, воєнізовані хвилі племен з індоєвропейської прабатьківщини призвели до того, що близько 7 тисячоліть тому первинне ядро Аратти перемістилося в міжріччя Дністра й Дніпра. Центром Країни хліборобів стала земля теперішньої Черкащини – подобина гігантського острова між Дніпром, Ірдином, Россю й Тясмином.

Орії Аратти побудували тут гігантські міста площею до 500 гектарів ("світові міста" Вавилон і Рим через кілька тисячоліть по тому сягнуть лише 150 і 40 га) з правильною концентричною забудовою, дво-триповерховими будинками, упорядкованим господарством і побутом. Священні місця були не лише в житлах, структура самих міст і поселень нагадує різноманітні божественні символи: ступні Вішну (біля нинішніх Тальянків і Усатового), змія Шешу (біля Петрен), всесвітнє Прайяце (біля Майдана) та ін.

Аратту ніяк не можна вважати класовою, рабовласницькою державою: ніяких слідів соціально-економічного розшарування, царських палаців або фортець чи укріплень. А натомість – надзвичайно розвинена система святилищ-обсерваторій, що простяглися від англійського Стоунгенджа до українських Козаровичів під Києвом, а згодом і до

казахського Аркаїму, а може, й Тибету. Південне відгалуження цієї системи, що, за підрахунками фахівців, потребувала значно більших зусиль, ніж сучасна космічна програма(!), тягнеться через могили Азово-Чорноморських степів і губиться десь аж на півночі Месопотамії. Найдавніші у світі написи Аратти засвідчили шанування духа Неба Ану, Венери-Інанни та Світотворця Енліля, які набагато пізніше стали головними в Шумері.

Дані про дошумерську й доегипетську Аратту накопичено вченими різних країн за останні 50 років. Вони показували хибність марксистської схеми, за якою перехід від первісного комунізму (первіснообщинного ладу) до рабовласницьких держав відбувся через "період воєнної демократії" з її розбійницькими дружинами й засиллям вождів. Тепер з'ясовується, що "воєнній демократії" передувало більш або менш виразний "період священної демократії", коли не воїн, а жрець був головною постаттю суспільства. З'ясовується також, що Аратта виникла саме в цей період і була державою. Орійські народи зберегли про неї пам'ять як про Золотий Вік (в іранців, а від них і в арабів – Арта, в українців-слов'ян – Оратанія, в індусів – Бхарата, у греків – Ортополіс, відлуння якого збереглося, ймовірно, у Артоплоті на Полтавщині).

Треба ще дослідити, які стосунки склалися між наддніпрянською Країною хліборобів і Шумером часів його формування, але наявність такого зв'язку безсумнівна. Його засвідчили, зокрема, два поховання шумерського та араттського жерців усередині Великоолександрівського (на Херсонщині) святилища-обсерваторії, прикрашеного зодіакальними символами Тельця та Псів, які проганяють лютого Вепра (Стрільця й Скорпіона). Подібні зображення відповідають прагрецьким уваленням про собако-биків – куно-таврів, що оберігають місто померлих. Від цієї міфологеми походять дві інші – про напівконею-напівчоловіків кентаврів у прагреків та про птахоподібних гандхарвів у оріїв. Вони відобразили перші враження осілих хліборобів-араттів від найдавнішої кінноти оріїв-скотарів, озброєних дзьобовидними клевцями.

У подальших розділах ми розглянемо, як жерці-хлібороби приборкали цю кочову скотарську стихію. А тут зупинимось на тому, як саме зародилася спільність орійських племен.

Процес формування індоєвропейців, зокрема оріїв, розкручувався, неначе грандіозна спіраль, навколо Чорного моря. Осердя цього процесу близько 10 тисячоліть тому перемістилося з Малої Азії до Середньої Наддніпрянщини, а звідсіль аж у пониззя Євфрату й Тигру. На прикладах Великоолександрівської могили та одного з поселень Чонгара ми бачимо, що тим процесом керували лише невеликі групи жерців: провадили уточнення календарів, географії, вели розвідку сировини, торговельних шляхів тощо. Шляхи пролягали через вирування різномовних племен. Напевно, ще жерці

Аратти уклали міжетнічну священну мову – санскрит, якою згодом було записано священні гімни індоорійської Рігведи. А ще вони запровадили у тому вируванні інститут духівників-брахманів.

Саме брахмани-жерці (спочатку іншоетнічні, араттські, а потім і власні) стали організуючою силою формування орійської спільноти. Їхня мета – впорядкування міжетнічних взаємин на території між Дунаєм, Дніпром і Месопотамією – де будувалися святилища-обсерваторії й пролягали важливі культурні комунікації.

2. ГАНДХАРВА – ОРІЙСЬКИЙ СПАСИТЕЛЬ

У попередньому розділі ми торкнулись двох важливих обставин. По-перше, спорідненості індоєвропейських куно-таврів, прагрецьких кентаврів та орійських гандхарвів. По-друге, того, як жерці Аратти й Шумеру створили касту брахманів, яка стала каталізатором формування орійської спільноти.

У орійському гімні про здобуття з небес "живої води" про Гандхарву мовиться так:

*Гандхарва піднявся прямо до
Неба,
Звернений до нього, несучи свою
строкату зброю...*

*Оком шуліки озираючи весь простір
довкола,
Неначе сонячний промінь, що зрадів яскравому
полум'ю,
У третьому просторі винайшов він безсмертні
наймення.*

На відміну від споріднених прагрецьких напівконею-напівчоловіків, Гандхарву представлено тут птахоподібним. Ключ до розуміння такої відміни дає згадка про "строкату зброю" – натяк на молоток-клевці у вигляді пташиних дзьобів, якими була озброєна найперша кіннота.

Але справа не так у зброї, як у подібності кінського лету до пташиного. У одному з могильників між Уралом і Волгою, де, мабуть, уперше з'явилися вершники, знайдено жертвоприношення з червоної фарби, мушлін і гарпуна, двох коней, двох посудин, двох ложок у вигляді сполучених голів коней і качок, обернених у протилежні боки. Подібні фігурки, але вже не жертвні ложки, а кам'яні скіпетри, знаки жрецько-військової влади, швидко розповсюдились потім із кіннотою навколо Чорного моря. Описаний комплекс цілком відповідає "Тим, що володіють кіньми" – Ашвінам, братам-богам вранішньої та вечірньої зорі, які орлами шугають над потойбічними (нічними) водами, рятуючи тих, що потрапили у смертельну небезпеку. Їхні "летючі коні – червоні птахи". Це, та ще спорідненість із "деревом життя" (жертвним стовпом, всесвітньою віссю) споріднює Ашвінів з Гандхарвою. Це безсумнівно жрецькі божества, з дуже невиразними військовими ознаками. Порівнюючи ці міфологічні образи з їхніми археологічними витоками, можна зробити висновок про те, що жерці, приборкуючи

стихійні прояви "військової демократії", навмисно акцентували їхнє миролюбство (нарікши, зокрема, Ашвінів найменням Насат'ї – *Спасителі*). Очевидні сліди такого приборкання знайдемо ми у міфах про грецьких кентаврів – то злих і підступних, а то добрих і мудрих.

Проте якими б мудрими й доброзичливими не були орійські брахмани та їхні араттські наставники, а головного всесвітнього закону – єдності й боротьби протилежностей – обійти не могли. А він ставав дедалі страшнішим. Бо успіхи відтворюючого господарства (хліборобства й скотарства) все більше суперечили кривим зв'язкам людини (колішнього мисливця-збиральника) з природою, і хоча класовою боротьбою у докласовій Аратті й не пахло, особистість усе владніше виступала з колективної "свободи, братерства і рівності прадавніх родів"; все жадливішим ставала для людини головна суперечність усіх часів і народів – між буттям і небуттям. А тут іще кіннота з глибин орійського світу...

Упоратись із такими силами лише міфотворчістю – "ідеологією первісного суспільства" – було неможливо, потрібні були також дії. З однією ми вже познайомились у попередньому розділі: періодичне (в міру виснаження ланів і необхідності переселень) спалення міст та поселень Аратти. Очевидно, це допомогло жерцям-правителям регулювати суспільно-господарчі відносини, повертати хліборобів-скотарів у лоно неньки-природи. Ну а як з розкриттям особистості (і, відповідно, руйнуванням підвалин одвічного колективізму), з борнею між смертю й життям? Тут теж було знайдено найефективніший засіб: самопожертва правителів-жерців.

На глиняних табличках, знайдених при одному з араттських жертвоприношень, читаємо: "40-ве князіння. За наказом бога Шауе старійшину ритуально спалено. Це десята (жертва)". Згадуються також ритуальні спалення воїнів: "Жриця Воїнів возвеличила воїнів святилища вогню, не давши їм вийти з (палаючого) святилища". Антигуманно? З точки зору сучасного розвитку, так. Але спробуємо перенестись на 7 тисяч років назад. І побачити вождя, якого неблаганна старість перетворює на очах у народу з символу наснаги у символ... чого? Ні, хай залишиться героєм і зв'яже собою земний та небесний світи, буття й небуття. І старійшина добровільно (але згідно зі звичаєм) ступав до жертвовного багаття. Такий звичай докладно вивчено на прикладі слов'янського Масниці (зокрема, на підставі розкопок "голгофи" біля села Пожарна Балка, що під Полтавою; цей жертвник років на 600 старіший від Різдва Христового і років на 1500–від хрещення Руси). Або уявімо собі надлишок війська за мирних умов, – куди його подіти, щоб не підірвати священних засад? Тож нехай жриця Воїнів відправить кількох із них на небо (подібні звичаї проіснували потім тисячоліття: як ритуальні тризні-поєдинки при похованнях вождів, смерди (со-вмираючі з вождями) у складі військових дружин, гладіатори, вбивство-жертвоприношення полонених...). Отже, навіть Аратта – держава Золотого Віку людства – не обійшлась без насильства. Бо боротьба суперечностей є такою боротьба, а держава без апарату насильства не може існувати. Це – як смерть, що супроводжує будь-яке життя.

А якщо згадати, що жерці Аратти, а потім і орійські брахмани, відкрили таємницю БЕЗСМЕРТЯ, то зовсім по-іншому слід оцінювати "негуманізм" наших пращурів.

Прадавню Брамуну БЕЗСМЕРТЯ можна розглянути на прикладі Гандхарви – Спасителя оріїв. У наведеній нижче реконструкції обряду й уявленні використано індоорійські тексти, зображення жертвоприношення вершника з Кам'яної Могили під Мелітополем та відповідні останки з "голгофи"-святилища Чауш над Новосільською переправою через Нижній Дунай. (Див. "Український Світ, 1992, №3-6).

3. ОРИЙСЬКИЙ ВОІН – ВБИВЦЯ ЧИ ПЕРЕРОДЖУВАЧ?

Підсумовуючи попередні розділи, можна зробити висновки:

1) засади орійської воєнної доктрини було закладено не воїнами, а жерцями; 2) головною (виплеканою жерцями із наймогутнішої тоді військової сили – кінноти) постаттю доктрини став зовсім не вбивця-руйнівник, а СПАСИТЕЛЬ; 3) суть доктрини полягала у володінні жерцями таємницею БЕЗСМЕРТЯ (або, по-сучасному, у вмінні вилучати з тлінного тіла тривке біологічне).

Почнемо з Індри – головного персонажа індоорійської збірки священних гімнів Рігведи, якого наукова традиція (радо підтримана ідеологами "Третього райху") вважає ідеалом воїна.

Підстави для такого розуміння Індри начебто цілком очевидні. От взяти хоча б гімн про народження цього напівбога-напівгероя:

*Я не хочу тут виходити. Це поганій прохід.
Я вийду впоперек – через бік, –*

каже він у материнському лоні. І, народившись таким страшним чином, тут же вбиває свого батька, а потім – Вьянсу і Врітру. Останніх, правда, було за що: ці потойбічні змієвиді істоти самі ладні були знищити новонародженого, а Індра лише захищав своє життя й честь. Але ж мати й батько!...

Проте міфи не можна розуміти як сучасну новелу. Слід завжди шукати їхню потаємну суть. А вона, як і в героя Гандхарви, ховається глибоко в підсвідомості.

Почнемо пошук із значень імен Індри та його батьків. Індра означає Чоловіче ядро (яйце). У цьому значенні він близький до Вогняного зародку Всесвіту, що містить у собі Батька істот Праджапаті, який, виходячи з цього праяйця, утворює з половинок його шкаралупи Небо й Землю. До них близькі батьки Індри: Дьяус – Небо, Адіті – Земля. Зрозуміло, що, виходячи з них, герой мав пошкодити цю шкаралупу. Тим паче, що його найближчий по імені брат називався Мартанд(р)а – Мертве Яйце. Отже, Індра був, мабуть, Яйце (Воскресаюче). А тут уже без бою з потойбічними демонами не обійтись ніяк!

Ці демони називалися життєві сили – асури. Індра ж, навпаки, очолював небесних, сяючих дев.

Головний міф Рігведи розповідає про те, як Індра переміг асуру Врітру – Перепону, що охороняв зародок новонароджуваного Світу Валу – Вмістилище. Така собі казочка. Але видатний знавець орійської спадщини Ф. Кейпер, залучивши новітні дані медицини й психіатрії, дійшов надзвичайно цікавих висновків. Виявилось, що міф про двобій героя з драконом означав не руйнацію, а утворення Світу, а також те, що світотворення пов'язувалось із зачаттям, з поєднанням жіночих і чоловічих первин. "Чи не може двобій Індри з "горою" відповідати запліднюючій діяльності сперматозоїда? В цьому світлі було б неважко пояснити ваджру, яка пронизує гору і відкриває її ..." Питання це риторичне.

Бо фахівцям добре відомо, що улюблена зброя героя – палиця-ваджра – походить від бичачого статевого органа і за значенням близька до “сперми”.

Ось вам і “вбивця Врітри”, і “втілення орійського воїна”! Виявляється, що він значно ближчий до йога, що має своєю медитацією розбудити змію Кундаліні й примусити піднятися вздовж хребта від першої до останньої чакри (енергетичного кільця, як називався також один з різновидів орійської зброї).

Суть образу Індри дуже важлива для розуміння традиційних військових мистецтв і концепції бою. Найголовнішим було розкрити свою підсвідомість і накопичити за її допомогою психічну й фізичну енергію. А от супротивника треба було не так забити, як переродити, відібрати у нього наснагу:

*Безногий, безрукий, боровся він проти Індри.
Той вдарив його палицею по потилиці.
Вихолощений, хотів він стати зразком бика, –
Врітра лежав, розкиданий по різних місцях.*

Такі традиції дбайливо зберігаються в Тибеті, Китаї, Японії та інших країнах Сходу й досі. Були вони притаманні й запорожцям: згадаймо їхнє характерництво. А численні легенди про могилу Івана Сірка досить близькі до образу воскресаючого воїна Індри.

Який вигляд мають підкурганні втілення Індри? Чи є там ознаки переродження й безсмертя?

Найдавніші сліди відповідних уявлень простежено у могильнику під Маріуполем. Це поховання започаткували десь у середині IV тис. до н. е. – ще до появи курганів і створення касті брахманів. Більшість похованих були випростані й містились у загальній ямі – залишку напівземлянки, що імітувала общинне житло. Останні ж поховання могильника засвідчили виділення особистостей і суттєву зміну обряду: небіжчиків стали ховати у скорченому, ембріональному стані (що підтверджує наведену вище гіпотезу Ф. Кейпера). Деяко змінились і речі: поряд з мисливським знаряддям до могил стали класти бойові булави з каменю. Цілком очевидне їх магічне призначення: голова булави лежала на грудях, а руків'я упиралося в пах, імітуючи, таким чином, чоловічий орган у стані ерекції. Оце і є найдавніше втілення ваджри – палиці Індри. Важливо, що голова булави мала хрестовидну форму: знак Сонця й жертвовного вогню та чотирьох частин, на які розколов Індра відвойованого у потойбічних сил Валу. Найпізніше поховання Маріупольського могильника містило останки двох чоловіків у кам'яній скрині, яку перекирили антропоморфною стелою, що на ній було справлено обряд тілоспалення. Тут є відповідності міфам про народження героїв із каменю (звідси – традиція надгробної брили), а також самоспаленню жерців та воїнів Аратти. А жрецький вплив Шумеру простежується у згаданих булавах, вони походять з Північної Месопотамії.

Подальший розвиток головного міфу Рігведи добре простежується в курганах біля Старогорожен на Інгулі (див. 1-й розділ). За Рігведою, всі боги й Марути-Мерці відвернулись від нещасного Індри, і тільки величний Вішну поспішив йому на допомогу з Потойбічного Світу. Тож не дивно, що чимало поховань Старогорожена перекрито двома людиноподібними стелами. Індру представлено у них без зброї. На Вішну вказують такі атрибути: змієвий пояс (знак вседержителя Шеші, який служить Вішну ложем у Потойбічному Світі), патериця (відома вже

нам за Гарманом) та пара ступнів (з “трьох кроків Вішну”, якими він творить Всесвітній Простір).

Союз Індри-Вішну – двоєдиної істоти, як орії іноді собі їх уявляли, – це союз воїнів і жерців. Останнім відводилося чільне місце у цьому тандемі:

*Оспівайте ваш трунок великому Герою і Вішну,
Які, не піддаючись омані, стоять на високій
Вершині гір, подібно вершнику, що править
баским скакуном!..*

*Ми оспівуємо його чоловічу наснагу,
Його, хто земний простір далеко переступив
Усього лише трьома кроками – задля широкого
прямоючого життя.*

От і виходить, що гімн починається із згадки про Індру, але оспівується у ньому майже виключно Вішну, – і так ще в кількох гімнах. У них є й згадки про “захист від розбійників” тощо, але магічні діяння в ім'я миру і “втішення законом” – передусім і найвище від усього... Тут, як і у випадку з Гандхарвою, цілком очевидний пріоритет “священної демократії” над “воєнною демократією”. Жерці-брахмани (“первісна інтелігенція”) приборкували руйнівні вияви людського ества словами священних гімнів, завдяки яким досягали підсвідомості своїх співвітчизників. І завважимо, що володіння підсвідомістю було в ім'я суспільного добробуту, безкорисливе. Бо хіба можуть бути корисливими люди, які віддають себе (досягаючи певного віку) на пожертву задля зміцнення всесвітніх зв'язків?

Брахманські поховання зовсім або майже не мають речей. Але їхні гробниці розписано надзвичайно складними календарями та іншими магічними формулами, для них властиві людські жертвування. Суть останніх ми розглянули в попередньому розділі на прикладі Гандхарви – СПАСИТЕЛЯ оріїв. Простежено, що жертва у парі з небіжчиком мала залишатись у Потойбічному Світі, забезпечуючи цим воскресіння героєві (небіжчикові), якому належало перемогти потойбічні сили й вознестися на Небо, аби забезпечити звідтіля для народу своєчасні дощі, тепло, здоров'я, добробут... Призначення жертв (які у оріїв, до речі, обожнювались) тут цілком відмінне від забитих рабів при померлих або загиблих у боях господарях із скіфських та пізніших поховань.

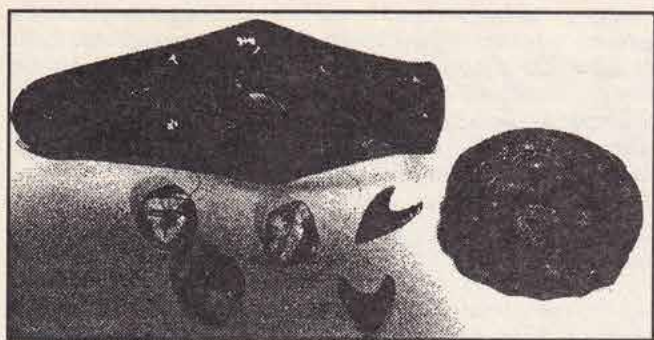
Відповідним чином змінюється призначення зброї в похованнях, на чому детально зупинимось далі. А поки що нагадаю про символіку булав із Маріупольського могильника: вони є знаряддям не вбивства, а відродження або переродження. Ця традиція зберігалась ще і в скіфів-войовників.

Захоплені орійською культурою фахівці не шкодують своїх розумових і духовних сил, аби досягнути її сутності, завуальовану часом і магією. І досить уже ясно, що аура духовних діянь наших предків досі стоїть над їхніми могилами й потребує чемного поводження з нею.

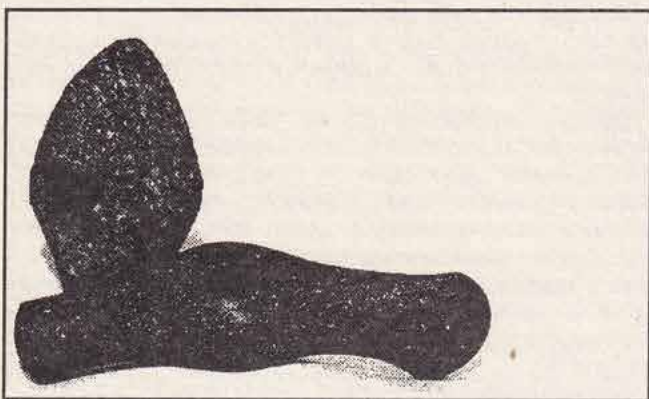
А ми у них – окопи й іржаве залізо, а ми у них – закатованих і падло, а ми ті могили розорюємо і встилаємо ними дороги... Душу народу скородимо, реально існуючу душу! Й віру предків паплюжимо. Чи не звідси першопричина наших нинішніх нещастя?

4. ЗБРОЯ БОГІВ

Первісній зброї присвячено немало археологічних та інших досліджень. Загальний висновок: що більше стріл, сокир і т. ін. у похованнях, то войовничіші були племена. А ще коли залучити сюди

Магічна зброя оріїв початку II тис. до н.е.: наконечники стріл, "громова сокира", булава з символікою ріти (Всесвітній закон), гральні кістки які теж вважалися зброєю в борні з потойбічними силами.

Бойові сокири оріїв. III-II тис. до н.е.

підрахунки прострелених грудей та проломлених черепів, то вийде й зовсім жахлива картина!.. Сутички і вбивства, звісно, були, та загальна концепція вчених витікає не з особливостей орійської культури, а проектується на неї з погляду пізніших суспільств.

Ось деякі контраргументи до цієї концепції. На 1000 орійських поховань Дунайсько-Дністровського міжріччя припадає 12 стріл (частково, напевно, мисливських), 9 сокир (почасті ритуальних), 15 ножів (в основному господарчого призначення) і жодної булави (найбільш однозначної, але, може, й ритуальної зброї); слідів поранень не виявлено зовсім. До того ж, поранення може бути теж ритуальним, отриманим на тризні. На десятки тисяч досліджених орійських поховань від Балкан до Алтаю відомо лише кілька братських могил, де поховані загиблі в бою. Але й тут не обходилося без ритуалу. Так, у воїнів з Пепкінського кургану (Середнє Поволжя) були відрубані голови, причому в 11 кістяків черепи зовсім відсутні, очевидно, їх забрали вороги.

Отже, уявлення про войовничість доіндійських (почасті й індійських) оріїв, підігріті ідеологами "Третього району", не відповідають дійсності.

А тепер розглянемо кілька конкретних випадків.

Почну з констатації факту, що зброї в похованнях з очевидним втіленням "ідеального воїна" Індри нема. Найвиразніше цей образ представлено у передскіфському (кімерійському) могильнику біля

Каїрів, під Каховкою. На початку формування кладовища було вирито три фігурні рови, що символізували Валу, Врітру та Індру. Біля Вали – зародка новорічного світоладу – сконцентрували дитячі поховання. Загибель Врітри позначили жертвуванням людини, придавленої палицеподібною стелою. А от при втіленні Індри тільки й зброї, що крем'яний відщеп. Зате над головою цього чоловіка поклали пса з двома горщиками – втілення небесного собаки Сарами, який роздобув для свого господаря "мертву й живу воду" напередодні його двобою з Врітрою... Отож Індра тут більше жрець, ніж воїн.

Жрецькими слід вважати специфічні "булави" без дірок: простежується, що це були калатала брахманських бубонів. Подібне призначення мали луки без стріл. А от стріли без луків (нерідко і без наконечників) відомі як брасмани – магічні знаряддя для вознесення та дії на відстані. У могилі жерця з Майкопського кургану такими стрілами було пронизано 2+2 золоті та срібні фігурки биків – втілення 4-х річних місцеперебувань Тельця в зодіаку.

Найвиразніше досліджено лучника (а разом з тим майстра по виготовленню стріл) з могили № I-II біля Каїрів. Це був не воїн, а жрець.

Важко повірити, але за великим комплексом ознак ці поховання виявили надзвичайну близькість до найдавніших, прагрецьких образів Аполлона Таргелія і Зевса Талейського. Згодом подібні відповідності Аполлону та Діонісу було виявлено також у кількох похованнях біля Кам'яної Могили під Мелітополем та в інших місцях.

Мовознавцям відомо, що на якомусь етапі розвитку орійської спільноти існувала так звана "греко-орійська діалектна група". Свідчення тому і виявили археологи поблизу Каховки на Нижньому Дніпрі. Виходить, що греки-колоністи, які прийшли сюди через тисячу років одночасно зі скіфами – прямими нащадками оріїв, поновили прадавні зв'язки. Це відбулося, зокрема, у легенді про походження скіфів від грецького Геракла й надніпрянської Змієної богині. У Кутаревих Могилах біля Каїрів вдалося простежити походження цієї легенди від головного міфу орійської Рігведи...

Але повернемося до зброї богів. Аналізуючи символіку мармурових булав, зважаючи на їхній зовнішній вигляд і знаючи вже символіку булав з Маріупольського могильника, неважко було дійти висновку, що вони втілюють ідею всесвітнього Прайця, Вогняного зародку – Хіраньягарбхи і разом з тим пов'язуються з підсвідомою ембріональною та генетичною пам'яттю, з прагненням до воскресіння душі.

У давньоорійській мовній архаїці булава означає сяяти й згасати, мерехтіти й меркнути. Ці значення сходяться в образах богині омани й смерти, яка у давніх оріїв і в нинішніх індусів та українців називається однаково – Мара.

Отже зброя в орійських похованнях призначалась, головним чином, для боротьби з потойбічними силами. Ця зброя потребувала не тільки фізичної міці й відваги, але й величезних розумових та психічних зусиль. Це особливо помітно на кам'яних сокирах, які нерідко прикрашалися зображеннями блискавок, небесних світил, колосків. За всесвітні джерела добробуту своїх племен воювали з потойбічними демонами мертві герої.

У цій нелюдській, титанічній борні багато важила особиста доля – змога воскреснути-переродитися. Така ідея простежується в тих похованнях, де роль зброї виконують гральні кістки. Наприклад, в

одному з поховань біля селища Миколаївка на Донеччині поряд лежали ніж, сокира, 5 стріл і гральні кістки. А в похованні з-під Новокаїр на Дніпрі, гральні кістки покляли замість відсутньої вбік відрубаної голови.

Покровителями гравців у оріїв вважалися по-тойбічне Сонце-Оживитель і Бхага (Багатство – цей теонім зберігся у слов'янському Богові).

5. З ПОГЛЯДУ НАСТУПНИХ ДОКТРИН

Які ж основні положення воєнної доктрини прадавніх оріїв?

Зверхність жерця над воїном, духу та розуму – над люттю й силою; ідеї й реальні виходи до БЕЗСМЕРТЯ Й СПАСИТЕЛЬСТВА; спрямованість головних зусиль на подолання всесвітнього зла, частковим виявом якого вважався супротивник; установка не на знищення, а на переродження ворога.

Можна це формулювання розширювати, можна варіювати, але суть залишиться незмінна. А тепер погляньмо, що зосталося від цієї доктрини нині.

Біля 4-х тисячоліть тому в історії сталися значні зміни. На цей час припало дві помітні космічні події: парад планет і зміна головних зодіакальних сузір'їв. Перша призвела до зміни активності Сонця й катастроф на Землі (грандіозні землетруси й виверження вулканів), які призвели до зміни клімату й активізували міграції народів. Прагрекам довелося спочатку кинути зруйнований страшними землетрусами Крит, а потім боротися за нього з іншими племенами. У цій борні виник культ Діоніса, розтерзаного титанами, але воскресеного Зевсом і Аполлоном. Тут простежується шанування "загиблого" Тельця, що поступився у зодіаку першістю Овену, а також відгомін небесних і земних катастроф близько 4-х тисячоліть тому. Ну, а як повели себе в такій ситуації оріїв?

На їхній наддніпрянській прабатьківщині сталися значні перемиїни. Деякі з племен "греко-орійського діалекту" або "інгульської археологічної культури" рушили правдними шляхами навколо Чорного моря і, безсумнівно, взяли участь у подіях на Криті. Інші, які побудували грандіозне Молочанське святилище поблизу Кам'яної Могили, подалися на Урал і прилучилися до формування "петровсько-синташтинської культури" – яку б можна вважати ядром наступних переселенців до Індії. Залишки носіїв "діалекту" у пониззі Дніпра змішалися з іншими орійськими племенами й утворили нову, але теж орійську культуру, де все ще зберігався пріоритет брахманів-жерців над кшатріями-воїнами. На це вказує розповсюдження святилищ-обсерваторій молочанського типу у середовищі "петровсько-синташтинської культури". Але тут було винайдено нечувано швидко бойову колісницю з лучником і списоносцем-погоничем, і військова каста чи не вперше серед оріїв набула великої ваги. В Ірані, а згодом у Скіфії, вона підпорядковувала собі жерців, але про Індію такого не скажеш, бо тут прадавня традиція збереглася досьогодні.

Екологічні, господарчі, демографічні, а також суспільні-культурні зміни спонукали наддніпрянських брахманів готувати народ до можливості нових катастроф. У могилах між Малою й Великою Білозерками, поблизу Старосілля й Скворцовки, у Гармані на Чонгарському півострові добре простежено формування вчення про День Браhma-Молитви, протягом якого з Вогняного зародку виникає і у вогні щезає-оновлюється Всесвіт. У Білозерських могилах це були, наприклад, різночасні споруди у вигляді хреста з багаттям посередині (символ Во-

гняного зародку Хіран'ягарбхи), птаха з трупоспа-ленням на спині (Спаситель Гандхарва, що здійнявся до Неба з молитвою про добробут народу), чоловіка з витікаючим сім'ям (Ваджа-Сім'я, який уособлював життєву наснагу, а в даному випадку ще й сприятливу відповідь Неба на посольство Спасителя), нарешті, змія у вигляді поєднаних Чумацьким Шляхом Сонця й Місяця. Останній – це вседержитель Всесвіту Шеша, який, прокинувшись від сну, протягом чергового Дня Браhma спалює-оновлює цей самий Всесвіт... Спорудження символу Шеші призвичаїли до нових катастроф, які сталися близько 3500 років тому. Після цього і Білозерські, і всі згадані вище, і багато інших могил було кинуте. Людність частково рушила до Індії та інших країн, полишивши в Україні таємничі легенди про переселенців рахманів-брахманів та ще свято Рахманський Великдень, а частково осіла на землі предків, вибудувала величезну кількість хліборобсько-скотарських поселень і майже перестала (аж до скіфського часу) споруджувати могили.

Згодом частина оріїв, які залишились на своїй прабатьківщині, брала участь у військових походах "народів моря", відомих як біблійні філістимляни.

Облога Трої та інші діяння "народів моря", утворення оріями кімерійського союзу племен, скіфська навала дуже змінили воєнну доктрину. Це добре видно з "Іліади" Гомера та "Історії" Геродота. Починаючи з греків і скіфів, воїн у Європі (й не тільки) став зверхником над жерцем – настав "період воєнної демократії". БЕЗСМЕРТЯ стало вважатися страшною нудотою (грецький Аїд) або почесним бенкетом загиблих у боях (германська Вальгала).

СПАСИТЕЛЬ перетворився на мандрівного Лицаря; тонке жрецьке мистецтво реального виходу до цих двох феноменів культури пригасло чи втратилось. Про боротьбу із всесвітнім злом уже не дбали – його заступив образ конкретного ворога, який позбавлявся (новими ідеологами доктрини) права на людське звання й життя. А гуманістична установка на переродження супротивника перевтілилась у катування полонених. Усе це лягло до засад воєнних доктрин новочасних держав.

Традиція воєнної доктрини оріїв найдовше збереглася на їхній прабатьківщині – в Україні. Вчитаймося в "Слово про Ігорів похід", хто там головніший – воїн чи жрець? А що найдужче вшановував народ у найвидатнішому козацькому отаманові Іванові Сіркові – звиягу чи характерництва?

І нам слід зберегти у воєнній доктрині України зверхність духу над силою, мудрість і волю до життя. А відвага й звияга виявляться самі собою, коли виникне потреба.

¹ Слід зауважити: самонаймення оріїв як великої етнокультурної спільноти має теофорне (богопредківське) походження від Духа Світла – Ора, а вже звідси, від духовного типу етносу, походить тип господарської діяльності оріїв-орачів – одухотворення, осончення Землі хліборобством.

² Обрядовий характер хліборобства у оріїв-скотарів засвідчує прадавню аграрну традицію в Україні: в кожному типові господарської діяльності оріїв зберігали духовний генотип предків – сонцеспівідувачів-хліборобів, а відтак і генофонд хлібних рослин.

³ В ту пору орійська людність України жила головним чином у містах.

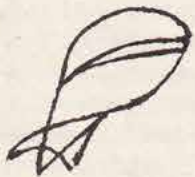
Примітки редактора.

ЛАД І МОРАЛЬ У ПРАУКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ЗА СВЯТИМ ПИСЬМОМ НАШИХ ПРЕДКІВ

Продовжуємо публікацію частин систематично-го дослідження пам'яток праукраїнської ідеографічної писемности, що його зробила Надія Денисюк

Порядок у людському суспільстві забезпечують провідні верстви або силою фізичною, або силою духу та розуму. Праукраїнську цивілізацію (т. зв. Трипільська культура), що охоплювала в першій половині III тисячоліття до н.е. значну територію, очолювали киви, кими й деми. Вони розподіляли між собою сфери накопичення знань, проте їх об'єднувала спільна царина втілення – їхнє рідне суспільство, якому вони прагнули передати ці знання. Об'єднувала їх також спільна мета – зробити своє суспільство, свою націю якомога досконалішою, тобто якнайкраще пристосованою жити в гармонії з природою і між собою. Практично це здійснювалося через життєво необхідні релігійні обряди й правила поведінки, від яких не міг відступити ніхто, бо це означало зраду вірі (*зирадо віра*).

Кими відали водну стихію й мореплавство, деми – різні технології та матеріали, киви відали гуманітарні речі: медицину, астрономію, астрологію, філологію тощо. Киви мали гострий, гнучкий і дотепний розум, багату інтуїцію, глибокі й надзвичайно практичні знання. Це киви створили водночас систему писемности й книгу життя, вони ж визначали обрядові дії як систему навчання та виховання за цією книгою. Вони вдосконалювали себе і, з сучасного погляду, йшли на самопожертви, хоч самі вважали це буденною справою. Ось текст замовляння (*тосто*) до киви:

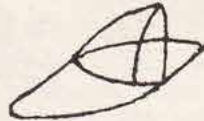
*Киві, вибри відкули,
радо ріка рацви вики.*

*Киви, чутливі відлунки,
радо прорікають вікові
рацви ("розповіді зірок").*

В кожному місті (*мисто*) саме киви, зібравшись укупі (*купи*) з демами та кимами, обирали (*вибара*) віду, що була головною адміністративною і духовною особою водночас. Віди ж мусили неухильно забезпечувати порядок, записаний у святому письмі на рушниках. Цей порядок розписувався до дрібниць з урахуванням соціальної та індивідуальної психології, природного оточення, змін у своєму суспільстві та сусідніх цивілізаціях тощо.

Головна ідея організації праукраїнського суспільства полягала в тому, що кожен член суспільства мав певне доцільне місце в ньому протягом усього свого життя, дім (*доми*) у суспільстві уособ-

лював титул (*титри*) або призначення родини й роду, наприклад, дім рибалок, дім шевців, дім киви тощо:

*Стози чини стозичи ристо.
Сторичи ми стори мисто.*

*Кравці швидко шиють.
Будівничі будують місто.*

Людина кожен день знала, що вона мусить робити, бо саме її роботу ніхто інший не зробить. Відповідно, вона сама її планувала, вдосконалювала технологію, і цим досягався загальний добробут. Дотримувався дуже важливий принцип щодо їжі: став на стіл їжі вдосталь (*стову до столи зижа досто*). Крім того, людина не боялася смерті, і це було досягненням релігії, бо смерть – це прерогатива останньої.

Якщо є вдосталь їжі, відчуття своєї необхідності, постійне заняття, відсутність взагалі поняття смерті, спокійний психологічний клімат (*мири сто доми – мир повинен бути в домі, або доми дотримуються миру; мири ниси до сторини ридо – мир неси рідній стороні*) – то це і є той земний рай, яким вони вважали свій рідний край. У раю не воюють, тому не було зброї, війська й відповідних витрат. Смертної кари також не було, хоч покарання існували (*на кона і на стиди*). *На кона* карали за найвищі провини (*довіки вина*), якими вважалися, зокрема, зрада вірі та намагання невтаємничених осіб побачити карту зоряного неба з оригіналом святого письма (*папира*). За велику провину (*вина волю*), якою вважалися, наприклад, побиття тільної корови чи нездатність вберегти жито від потрави, застосовували одне з двох покарань, залежно від кількості таких вчинків. За малу провину (*вина моло*), наприклад, за обривання для забавки листа барвінку, липи тощо водили на *стидина коло*. До речі, на топливо (*зистопу*) дерев не різали, а раз на тиждень усі виходили й збирали хмиз. Про моральні засади можна судити, наприклад, з таких настанов: *біля ліжка порайся тихо; доглядай стару; зичи здоров'я тому, хто чхає; рідному місту зичи здоров'я й миру*. А ось – головне:

*Мири сто, доко стилово
навики ві (до) ми.*

*Мир буде, доки слово
навики відаємо ми.*

Київ

Надія ДЕНИСЮК

ТРАДИЦІЙНІ ІНІЦІАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

Василь Григорович БАЛУШОК народився в Лохвиці на Полтавщині. Закінчив історичний факультет Київського університету (1980). Захистив дисертацію "Звичаї та обряди українських цехових ремісників XV – I пол. XVII ст. Кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу народних свят та обрядів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського АН України. Основна проблематика наукових досліджень: ремісничі обряди та звичаї, а також традиційні ініціативні ритуали давніх слов'ян та українців.

В традиційному суспільстві досягнення людиною повноліття та зрілості супроводжувалося особливими обрядовими діями — ініціациями. Термін цей в перекладі з латинської означає "посвячення". В офіційній радянській історіографії загальнопоширеною була точка зору, що ініціативі характерні лише для первісної епохи та для так званих "примітивних" народів сучасності. В той же час європейська етнографічна наука давно вже встановила факт існування ініціатив у період феодалізму й навіть пізніше. Вітчизняний історичний та етнографічний матеріал також свідчить, що ініціативні звичаї та ритуали широко побутували в період феодалізму в різних соціальних і станово-професійних групах українського народу — серед княжих дружинників та запорозьких козаків, у селянському й ремісничому середовищі, в студентів і школярів, кобзарів та лірників, жебраків і злодіїв, а також у відьом і чаклунів. Відомі в Україні й особливі жіночі ініціативі. Вони пов'язувалися з існуванням дівочих громад та весільною обрядовістю. Проте, в силу своєї специфіки й відмінності від чоловічих посвячувальних обрядів, жіночі ініціативі заслуговують на те, щоб їх розглядати окремо.

Кожна ініціатива поділяється на три послідовні фази: 1) виділення людини з суспільства (роду, общини, корпорації); 2) більш чи менш тривалий порубіжний період, в ході якого ініціант проходить навчання і виховання, а також екзамінування, що включає фізичні й моральні випробування; 3) повернення ініціюваного, його посвячення в повноправні члени суспільства і прийом до колективу в новому статусі. Традиційні ініціативі звичайно наповнюються певним міфологічним змістом: в ході порубіжної фази ініціант переживав ритуальну смерть і "знищувався" в старому статусі, а в кінці ініціативі він заново "народжувався" уже в новій якості.

Початок ініціативі для селянських дітей знаменувався виділенням хлопчиків у підлітки-пастушки (у 6-8 років). З переходу хлопця в підпарубки, коли він кидав пастухувати й починав ходити на вулицю, наставала власне ініціатива. В цей же час реміснича молодь поступала в учнівство, проходячи обряд уєднання. В учнівство до кобзарів та лірників приймали хлопців і дещо старшого віку. Так само було й серед княжих дружинників та запорозьців. У середовищі військової знаті та

козаків відокремлення з суспільства також супроводжувалося ритуальними діями (особливі примовляння, голосіння, змістом яких були проводи на "той" світ).

У період феодалізму суспільство поділялося на численні соціальні, станові та професійні групи, в основі чого лежав суспільний поділ праці. Як наслідок, ініціативі теж різнилися в усіх таких групах. Однією з рис ініціативі є роль навчання. Тому професійна підготовка молодих людей та засвоєння ними традицій своєї станово-професійної групи були важливою функцією ініціативі у цей час. Цим, до речі, ініціативі феодальної епохи відрізняються від первісності, коли вони пов'язувалися з природним, статево-віковим поділом праці.

Яку велику роль відігравала професійна підготовка молоді в ході ініціативі, добре видно на прикладі міських цехових ремісників. Щоб стати майстром, молодій людині потрібно було пройти тривалі періоди учнівства й підмайстерства, кожен з яких займав по кілька років. Не меншу роль, ніж професійна підготовка, в ході учнівства й підмайстерства відіграв виховний момент. Причому виховання молодих людей і серед ремісників, і в інших станово-професійних групах, мало яскраво виражений корпоративно-общинний характер. Корпоративний спосіб життя, притаманний європейській культурі епохи феодалізму, вимагав, щоб виховання молоді проходило в душі безумовного підкорення колективу в формі общини-корпорації. Адже від належності людини до певної самокерованої корпорації залежали її особиста свобода, права й вольності, а часто й саме життя.

Навчально-виховний момент яскраво виступає в ході ініціативі молоді в середовищі селян, запорозьців, феодально-військової знаті та ін. Зокрема, ініціативі в селянських громадах обов'язково включали навчання хлопців 16-18 років косарській справі (т.зв. фрицювання в Галичині) та інших премудростей селянської роботи. Новачки, що приходили до княжої дружини в Русі, а пізніше на Запорозьку Січ, теж проходили період навчання. Вони певний час служили при знатних воїнах та полководцях як пажи і зброносці — кощеї, отроки в княжих дружинах і молодики у запорозьців. Такий порядок підготовки молодих воїнів був, як відомо, характерний і для європейського рицарства. В корпораціях інших соціальних груп теж обов'язково існував період учнівства. Наприклад, учнівство проходили кобзарі й лірники, а також жебраки й злодії.

Навчання й виховання молоді в ході ініціативі обов'язково оформлювалося певними ритуальними діями. Вже сам прийом новачка в учні, фриці, отроки чи молодики супроводжувався урочистим наказом з боку цехмістра, косарського чи козачого отамана, старших дружинників. Далі ритуально-символічний момент ініціативі посилювався. Символічного змісту набували навіть суто практичні дії, наприклад, саме перебу-

вання в учнях. Ініціація осмислювалася як смерть і нове народження. Це було пов'язане з уваленням про те, переходячи в новий статус, людина ніби знищується в своїй старій якості. Обов'язковою була також певна міфологічна інтерпретація простору, де відбувалася ініціація. Як правило, новачок проходив етап навчання й відповідні ритуали за межами свого устанавленого світу та общини. Інколи ця ізоляція від свого колективу була суто символічною, але вона була обов'язковою. Вихід за межі освоєної общиною території прирівнювався до смерті. Зокрема, так було серед жебраків і розбійників, які заводили посвячуваного до лісу. В ремісничому середовищі нелегкий шлях учня та підмайстра, що оволодівав у далеких краях певною професією, трактувався як викрадання на "тому" світі необхідних знань. Так само було і в запорожців та феодально-військової знаті, в середовищі яких молодь обов'язково брала участь у далеких військових походах, де здобувала необхідні знання і навички.

Перебування в "чужому" просторі ставило певні вимоги до ініціанта, зокрема, до його зовнішності, поведінки. На ініційованого накладався ряд обмежень і заборон як і на істоту, що перебувала поза соціальним світом, прилучену до світу потойбічного. Зокрема, юнаки були позбавлені права брати участь у зборах колективу (громади, цеху, козачого куреня і т.ін.). Вони не могли носити одягу дорослих, палити тютюн, вживати спиртні напої. За обрядом жебраків новачок не голився й не міг сміятися. Як правило, до завершення ініціаційних обрядів молодикам заборонялося вступати до шлюбу.

У відповідності з нормами ініціації, молодші люди служили об'єктом висміювань та знущань, що носили ритуальний характер. Вони підкреслювали символічну смерть хлопців, їхню порубіжність, тобто перебування між становищами — вже не діти й ще не дорослі. Так, у ремісничих цехах, у запорожців, серед студентства, в парубочих громадах новачкам давали образливі прізвиська, били, голили дерев'яною бритвою, завдаючи болю, вкидали у воду і т.ін. В косарських громадах, зокрема, в Галичині, молодика-фрицю під час роботи не давали відпочивати. Його ставили між найкращими косарями, які навмисне косили в такому швидкому темпі, що хлопець не витримував. Серед ремісників було поширене "стругання", "пиляння", "виточування", "виковування" ремісника з учня. На завершальному етапі посвячення в майстри в цехах українських міст підмайстра шмагали нагаєм, що звався звичай. Моральним і фізичним випробуванням піддавали новачків також під час чаклунських і відьомських ініціацій. Вони мусили їсти огидну їжу, відрікатися від батька з матір'ю, присягати на вірність дияволу, видиратися догори ногами на "фігуру" (високий хрест на роздоріжжі) і т.ін.

Обов'язковим складовим елементом ініціацій було екзамінування посвячуваних. При цьому виявляли, чи успішно ініціант засвоїв трудові навички, професійні знання, традиції та норми поведінки, вироблені колективом. Серед селян велике значення мала ритуально оформлена перевірка в юнаків знань, навичок і фізичної витривалості, необхідних селянину в його праці, зокрема, в косарській справі. Перевірка професійних навичок та знання цехових традицій виявлялася ремісниками під час обряду визвілки учня й посвячення його в підмайстри. Підмайстрів обов'язково екзамінували під час їхніх мандрів, коли вони вчилися ремеслу у майстрів різних міст. Але особливо суворий іспит витримував підмайстер при посвяченні в майстри (єднання цеху). Посвячуваний при цьому виготовляв урочний виріб ("шедевр"), що в Україні звався штукаю або пробою. Перевірка фізичних та моральних якостей і професійних навичок, необхідних

ініціанту в подальшому житті, відбувалася серед княжих дружинників й серед запорозьких козаків. Зокрема, випробували кмітливість та винахідливість молодих воїнів, їхню витриманість і фізичну силу, вміння володіти зброєю. Серед кобзарів та лірників новачки демонстрували своє вміння грати на кобзі чи лірі, знання пісенного репертуару, відповідних норм "старцівського" етикету й таємної мови. У жебраків та злодіїв ініціант обов'язково мав показати знання жебрацьких "кантів" таємної мови, вміння вдавати з себе дурня, битися, красти.

Витримавши численні фізичні й моральні випробування та прискіпливу перевірку знань і професійних навичок, ініціант посвячувався в повноправні члени общини. Таке посвячення зводилося до ряду ритуальних дій, і осмислювалося як його нове народження. Зокрема, у жебраків та злодіїв ініціанта напоювали до непритомності. А потім, прийшовши до тями, він ніби заново народжувався. Серед княжих дружинників, запорожців та цехових ремісників нове народження ініціанта символізував обряд перейменування. У ремісників він проводився в формі хрещення, наслідуючи відповідну церковну ритуальну дію. Символами нового народження юнака були також новий одяг, зачіска, відпускання вусів — тобто зміна зовнішнього вигляду. Якщо раніше одяг, зачіска і весь вигляд ініціанта підкреслювали "недорослість", незавершеність його соціалізації, то віднині він мав вигляд зрілого мужа, повноправного члена общини.

Ритуальне переродження ініціанта означало розрив його з попереднім станом, соціальним статусом та оточенням. Для юнацьких ініціацій це значило повне й рішуче звільнення від впливу жіночого начала та утвердження чоловічого начала, що підкреслювалося в одязі й зачісці посвячуваного. Він одержував усі права дорослого чоловіка: брати участь у вирішенні справ колективу (громади, цеху, козацького куреня і т.ін.), дозвіл одружуватися, палити тютюн, вживати спиртні напої тощо.

Символічним перевізником ініціанта на "той" світ і назад при його ритуальному переродженні виступав кінь, справжній або символічний. Так, обряд посадки на коня юних княжичів відомий в Давній Русі. Фольклорний матеріал свідчить, що кінь відіграв важливу роль в ініціації давньоруських дружинників. У запорозьких козаків посвячення новачків обов'язково включало скакання на "дикому лошаку". Символічне посадження на коня ініціанта проводилося в українських парубочих громадах. А в ході випробувань, яких зазнавали майбутні майстри, в ремісників кількість ударів нагаєм відповідала числу символічних "коней", присуджуваних цехом.

Ініціаційні обряди різних соціальних груп епохи феодалізму походять від давньослов'янської ініціації, чимало елементів якої вони зберегли. На основі цих реліктів та фольклорних даних давньослов'янська ініціація реконструюється як складне ритуальне дійство. Воно включало відведення юнаків до лісового табору, де вони проходили важкі фізичні випробування та зазнавали ритуальної смерті. Далі ініціанти "перероджувалися" на вовків і, живучи в особливих чоловічих будинках, вели якийсь час "вовче" життя, воюючи й грабуючи і виявляючи в такий спосіб свою мужність та фізичну витривалість. Завершувалася ініціація урочистим посвяченням ініціантів у повноправні члени племені й, відповідно, ритуальним переродженням їх з вовків на людей.

Елемент українського бойового мистецтва у авторовому виконанні.

Олесь БАДЬО живе у Києві. Закінчив Українську академію мистецтва (факультет скульптури). Займається реконструкцією бойового мистецтва козаків, використовуючи знання, набуті в заняттях східними бойовими мистецтвами.

Осмилення історичного образу воїна у битві під Берестечком (1651) спонукало мене до спроби відтворити в скульптурі нездоланність людського еста. Кульмінацією страшної трагедії українського ополчення, яке значно поступалося чисельністю й озброєнням перед польським військом, був бій останнього січового лицаря з загonom польських гусарів та німецьких рейтарів-найманців. Після марних спроб здолати козака польське командування запропонувало йому життя, бо він уособлював собою небачену силу воїна. Однак лицар обрав смерть у бою, на волі... Як тут не згадати стародавнє українське прислів'я: "Рабів до раю не пускають".

Цей факт далеко не рідкісний у бойових діях козаків. Адже вони мали глибокі знання військової справи, володіли унікальними бойовими прийомами і найрізноманітнішою зброєю.

З історичних джерел відомо, що зброєю козаків легко ставала зброя самого супротивника. Але класичною козацькою зброєю була шабля індо-іранського зразка. Цікаво, що в місцевому виконанні форма шаблі трансформувалася, наблизившись до китайського варіанту.

В бою козаки могли виставити жорсткі системи оборони з підручних засобів з чіткістю римських легіонерів — і через мить вчинити контратакуючий маневр із стихійністю кочівників. Неймовірні події траплялися і під час морських боїв, коли на невеликих військових човнах — чайках — козаки здобували перемоги над кораблями ворога.

Історичні факти беззаперечно свідчать про наявність у козаків цілісного комплексу військових знань та бойового мистецтва. Зрозуміло, мистецтво такої довершеності не могло витворитися протягом кількох століть. Його традиція сягає тисячолітніх глибин української історії: часів антив, сарматів, скіфів, і далі — праорійської епохи. Це підтверджує-

Олесь БАДЬО

ТРАДИЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО БОЙОВОГО МИСТЕЦТВА

ся археологічними пам'ятками, що їх зберегла наша земля, і архаїкою бойових мистецтв іранських народів, народів Індії та Китаю... Світовою історичною наукою доведено, що саме вихідці з Наддніпрянщини й Північного Причорномор'я, переселяючись до Ірану, Північної Індії, Центральної Азії, зокрема Тибету, принесли з собою досконале бойове мистецтво. (Атрибутом козака є чуприна-коса на тім'ї; такі пучки волосся на головах носили тибетські ченці, які не поривали зі світом, а також індійські раджі-радники.) Сліди орійської традиції простежуються й у військових утвореннях Європи (бойові традиції та прийоми балканських гайдуків, карпатських оришків, західноєвропейських лицарських орденів). За своєю суттю це мистецтво має не агресивний, а захисний та контратакуючий характер, що є головною ознакою бойового мистецтва козаків.

Основою життя українського січового лицарства серед агресивних сусідів була воля. На цій моральній засаді розвивалась орійська традиція в українській військовій справі та бойовому мистецтві, що частково дійшло й до наших днів у вигляді ритуальних танків. Це не поодинокий випадок в історії бойових мистецтв світу.

Найпопулярніший український танок гопак є вершиною нашого хореографічного мистецтва. Хоч сучасні хореографічні тлумачення й нівелюють бойовий зміст рухів, однак військове значення танку не викликає сумніву, надто в тих, хто знайомий з бойовими мистецтвами Сходу. Отже, ми маємо справу з військовим набутком лицарів Запорозької Січі, чий генетично-духовні корені сягають тисячолітніх глибин нашої історії.

Січ — унікальне явище у світовій історії, філософії та військовій справі, яке засвідчило могутні бойові й духовні набутки українців. Січове братство плекало духовно-військову традицію давніх оріїв, а закони Січі нагадують статuti чернечих братств Сходу. Водночас із суворю професійно-верстовою ієрархією на Січі панував демократичний лад, якого не знав тогочасний світ. Козаки на Січі мали цілу державу зі своїм статутом і звичаєвим правом. Разом з тим вони були органічно пов'язані з цілою Україною, захищаючи свій край, свій нарід.

Особливою верстовою в козацькому суспільстві були характерники, чие життя оповите легендами й переказами; вони вмівали змінювати колір очей, могли зникнути з ворожого оточення разом з конем, перетворитись у вовка,

сокола чи іншу істоту, могли з'явитись перед битвою — й вона не відбувалася... Не брала характерників і звичайна зброя... Уособленням характерників став легендарний Козак-Мамай, живописний образ якого був чи не в кожній українській хаті.

З безлічі реальних фактів і домислів можна зробити висновок, що на Січі були люди, які володіли містичними силами. Подібні духовно-бойові феномени відомі й у інших народів, наприклад, клани ніндзя та їхніх учителів — ченців-ямабусі.

Козаки-воїни у своєму обладунку використовували замість щита й тяжких лат тільки невеликі накладки на передпліччя та зап'ясті рук з грубої шкіри з металевими набивками, а під шапку підкладали тоненьку сталеву таріль. Непрості були й широченні яскраві шаровари з тонкої та міцної тканини, в якій залптувалися стріли й приховувалися рухи ніг. Мав свій секрет і червоний шлик шапки з жовтою китицею, до якого часом підвішувався "часник" — невеликий сталевий їжак, намащений отрутою. Оманливо-дзеркальне володіння шаблею робило козака неприступним для ворога практично зусбіч.

А головне — це внутрішній бойовий настрій козаків: сприйняття реальності чистим серцем, адже в непередбачуваності бойових дій лише серцем можна було відчутти вихід із найскрутнішого становища. Козак-воїн передусім гасив агресивність ворога, а далі обирав методи боротьби з ним, зважаючи на його поведінку. Ворог сам собі визначав присуд, а духовний воїн-лицар здійснював волю Божу.

*Докладніше про це читайте в книзі: Володимир Пилат. Бойовий гопак. Львів, 1994. — Примітка редактора.

Елемент східних бойових мистецтв у авторовому виконанні

О. Бадьо. Гопак.

ЗАМІТКА
ДЛЯ ІСТОРИКІВ,
МАЛЯРІВ
І АКТОРІВ

Чуб і чуприна

На публікацію в другому числі часопису за 1992 р. статті Елли Бондар "Про індіців, хеттів і козацький оселедець" редакція отримала відгуки з побажанням докладніше розповісти про давній звичай українців носити волосся. Корисну інформацію щодо цього має замітка, вміщена в "Записках Наукового Товариства імени Тараса Шевченка" близько ста років тому. Автор її підписався криптонімом "З".

Майже всі наші малярі, малюючи низових лицарів запорожців, не знають, як треба малювати їх чуприни. Так наприклад, на рисунку маляра Васильківського, виданого на премію російською часописсю "Нива", намальовано запорожця так, що чуб і чуприна у його вийшли змішаними: поверх звичайного чуба, розчісаного на всі боки, лежить, починаючи від середини голови, осібне пасмо волосся – чуприна. Запорожці Ріпина, що пишуть султанові листа, мають чуприни серед голови, як буває це у китайців. Мікешін, Сластьон і ин. теж малювали чуприни на середині голови, а Сластьон ще й заплетеними як у дівчат, що справді робилось тільки на жарт і рідко. У театрах при гримировці чуприни чипляють насеред голови. Все се розминається з правдою, от через що я й подаю сю замітку – може, вона стане кому в пригоді.

Перш за все скажу, що чуприна і чуб не одно і те ж, як де-хто думає, а зовсім два різних типи ношення волосся. Чуб підстригався так: над лобом, на висках і на потилиці волосся голилося чи стриглося при тілі, і тільки серед голови зіставлялося на долоню широке, кругле пасмо довгого волосся. Те волосся розчісували на всі боки і підстригали кругом – вище над лобом, а нижче на потилиці. Таким робом голені місця прикривались чубом і здавалось, що голова вся в волосся; тільки коли чуб зачочувався вітром, то голий череп відкривався, і від того обличчя людини робилось дико-величним і войовничим. Чуба носили пани, городові козаки і посполиті; тільки, здається, пани підстригали його вище, на польський лад. Зовсім инакше підстригалась чуприна. Вся голова голилась чи стриглась при тілі, над самим же лобом зіставляли кругле пасмо волосся пальців у три ширини. Волосся те часом відростало в довгу косу, яку можна було, зачесавши на лівий бік, або обвести кругом голови і замотати за ліве ухо, або просто довести до нього і замотати. Частіше, коли вона була не дуже довга, тільки спускалась на вухо, і кінець її теліпавсь на плечі. Така коса надавала лицю дуже войовничий вид і оригінальну красу. У маленьких хлопчиків чуприну підрізували у рівні з бровами, щоб не лізла в очи. У старших голова не завсіди була гладко виголена, заростала невеликим волоссям, і так зіставлялася подовгу, особливо так було у старих дідів, що не любили чепуритися. Чуприну носили запорозькі козаки і ті люди, котрі, так чи сяк, мали зносини з ними, як от чумаки і ті селяни, що жили близько до Запорожжя. В Гетьманщині ж, мабуть, носили тільки ті козаки, що якийсь час жили в Січі і вернулись назад. Треба думати, що і в Січі деяка старшина, як от писарі тощо, носили чуби.

Чуба мій батько носив до самої смерти, а як голили чуприну, бачив за молодих літ і мені оповідав.

Георгій ГАЙДАЙ

КОЗАЦЬКИЙ СУД

Георгій Федорович ГАЙДАЙ народився в Золотоноші на Полтавщині (нині Черкащина). Красзнавець, історик. З 1973 р. працює головним хранителем Прилуцького красназавчого музею на Чернігівщині. Один з ініціаторів створення Прилуцького красназавчого товариства ім. В.М.Маслова та органу Товариства – газети "Скарбниця". Автор численних публікацій.

Велику роль у становленні української козацької держави в XVII столітті відігравали суди. Особливої уваги надавали їм гетьманська адміністрація, козацька старшина, українська шляхта. В усіх договорах і трактатах між Україною і Москвою у першу чергу домовлялися не зачіпати "звичаєвих прав і вольностей" козацьких. Так, у царській грамоті Війську Запорозькому 1654 року зазначалося, що царський уряд погоджується на те, аби українці судилися "от своих старших по своим прежним правилам, а наши царского величества бояря и воеводы в те их войсковые суды вступать не будут". Але то була лише обіцянка, бо вже невдовзі після цього й протягом усього часу царський уряд спеціальними указами поступово поширював в Україні дію російських законів.

Поряд із звичасними правами в Україні були поширені стародавні юридичні кодекси і зокрема так звані "Литовські" статuti. До речі, всі вони – перший (1529), другий (1566), третій (1588) – написані українською мовою. Найдосконалішим був Литовський статут 1588 року, в якому значною мірою збереглися основні засади стародавнього українського права.

Значення цього важливого документу було досить велике, фактично він став головним юридичним довідником для судів Лівобережжя до остаточної ліквідації автономії України в другій половині XVIII століття.

В рукописному відділі Російської державної публічної бібліотеки в Москві, у так званому "Зібранні Лукашевича" (фонд 159, справа № 1157) збереглася книга під назвою "Войска Запорозкого козацкого Прилуцкого полка Справаы Книга", до якої протягом двох десятиліть (1696-1717) записувалися справи прилуцького полкового і міського судів. Ця книга є безцінним джерелом для вивчення українського судочинства часів Гетьманщини.

Вивчаючи лише побіжно матеріали цієї "справої" книги, не важко переконатися в тому, що судова влада на території полку була в руках полковника й старшини. Полковник попередньо знайомився зі справами, давав розпорядження про проведення розслідування і розгляд справ у суді.

Обов'язковими членами суду були полкові старшини; бували іноді випадки, що суд очолював не присутній на засіданні полковий суддя, а вищий від нього рангом полковий обозний. У засіданнях суду брали також участь міські урядовці – війт, бурмистери, магістратський писар, райці й лавники, а також знатні військові товариші, старі поважні козаки – "зацні персони". Бували випадки, коли засідання полкового суду очолював представник генеральної старшини, спеціально призначений гетьманом.

Але фактично главою полкового суду все ж був полковник. Без його дозволу суд не розглядав жодної справи, а в усіх важливих випадках вирок виносив той же полковник, а суддя лише проголошував його від імені суду. Лише всі смертні вироки підлягали затвердженню гетьмана. В липні 1708 року полковник Дмитро Горленко переслав гетьманові для вирішення справу на грабіжника, засудженого полковим судом до страти. Вирок був затверджений гетьманом: "його панская вельможность, уваживши, що оний злодюга много людям починив шкоди, велів його на смерть декредовати".

Записи судової книги Прилуцького полку дають змогу уявити процес судочинства тих часів. Спочатку робилося "обволання", тобто повідомлення про факт злочину сільському, сотенному чи міському суду, або ще й "добрим людям". Розслідування починалося з опитування, потім проводили розшуки й трус. Слідство на місці злочину проводили полковий суддя разом із місцевими урядовцями або іншими полковими старшинами – полковим обозним, полковим осавулом, сотником. Після розслідування обвинувачуваного та його спільників брали під варту, забивали у дерев'яні колодки і разом з "інквізицією", тобто документом, складеним на місці внаслідок проведеного слідства, приправляли до полкового суду, який і вирішував справу.

Судові засідання в Прилуках відбувалися в приміщенні міської ратуші "по всяк день, кромє воскресних". На суді позивач повторював свою скаргу, вказуючи свідків, і пред'являв речові докази. Якщо обвинувачений з самого початку визнавав свою провину, суд відразу ж вирішував справу і виносив вирок. У разі відмови обвинуваченого визнати свою вину, суд переходив до розгляду справи, опитуючи свідків, місцевих урядовців і навіть присутніх на суді. Кожен мав право сказати своє слово у вирішенні долі людини. Іноді свідки присягалися на хресті, принесеному до ратуші з церкви. У Прилуках був зафіксований унікальний випадок, коли один із запідозрених, бажаючи відвести від себе обвинувачення, на підтвердження своїх слів попросив накопати свіжої землі і з'їв її цілу жменю.

Спочатку допит проводився "добровольним питанієм", але якщо обвинувачений добровільно не зізнавався у скоєному, суд вдавався до дієвіших заходів. Його "допрошували под канчуками". А ще застосовували прикладання розпеченого на вогні заліза до грудей обвинуваченого, прив'язаного до стовпа. Бувало, що припікали по декілька разів. У 1707 році до гвалтівника П. Микитченка, який довго заперечував свою провину, Прилуцький суд застосував тортури на колесі, що являли собою витягування суглобів. Від тортур, згідно з тим же Литовським статутом, звільнялися шляхта, духовні особи, вищі урядовці, малолітні й старі.

В усіх судових справах докладно записані рішення або вироки суду. Вони завжди були одноставними: "всі згодні, один к другому склонився". Часто суд, зважуючи на щиросердне розкаяння звинувачених та прохання про помилування, вино-

сив пом'якшений вирок. Так, у одному випадку смертна кара була замінена на вигнання: "шворками (віжками) добре б'ючи, випровадити", в іншому – злодій, що вчинив кражу вперше, був тільки битий "киями добре". Вирок злочинцю пом'якшували й тоді, коли він зобов'язувався з лихвою відшкодувати заподіяні збитки. На вирок суду міг також вплинути й потерпілий або його близькі, про що свідчать справи Прилуцького суду. У 1701 році селянин Іван Гаркушенко зчепився з городським осавулом М. Ластовським, який силоміць виганяв його на панщину, і вбив насильника. Суд відбувся в Прилуках під час велелюдного ярмарку. Гаркушенка засудили до найстрашнішої кари – четвертування. Звістка про це швидко облетіла місто і натовп обурених людей прямо з ярмарку посунув до суду. Люди заступилися за приреченого, і суд змушений був відмінити своє рішення: "на прозбу людей общу под час ярмарку многих будучих, якіє многе множество горячо просили отволіваючи оног от смерти".

Досить часто трапляються судові справи, які закінчуються між сторонами мировою...

У вироках "Справої Книги" Прилуцького полку вказані різні види смертної кари. В 1707 році уже згаданому П. Микитченку за згвалтування прилуцької жительки Гребенички за вироком суду відрубали голову ("мечем стятий"). В 1708 році за багаторазові крадіжки повісили М. Сахненка, а "забойцу" Тараса присудили "іншим на пострах розчетвертованям скарати". Мабуть, чи не найстрашнішою карою було закопування злочинця живцем у землю. Такі покарання зустрічаються дуже рідко і застосовувались, мабуть, виключно до дітовбивць. У Прилуках за 20 років були засуджені лише дві матері-дітовбивці в 1707 і 1711 роках: "має бути жива в землю вкопана і колом пробита". Ще рідше зустрічалося спалення живцем. Лише один випадок був, коли суд засудив парубка Грицька за "содомський гріх" (крайня розпуста) і виніс вирок: "поневаж то ганебний гріх єсть, має бути строго каран і сего Гриця злочинцу огнем спалити". За це ж саме і до такого ж покарання був засуджений у 1708 році ще один хлопець, але громада дуже просила зважити на його молодість, і суд "респектуючи на людское прошеніє, уволнив" його від смерті, але вирішив "до полусмертія киями вибити".

Досить часто траплялися справи про покарання ганьбою. Для цього посеред базарної площі стояв стовп, до якого прив'язували засудженого. Винного били киями, різками, песторонками, нагаями, а потім лишали прив'язаним на день, два, три. Рідко коли кількість ударів визначалася вироком: "стократний бой без пощаденія", "обухів тридцять і київ сто", "близько сотця разов вдарено". Частіше суд призначав: "до полумертвія вибити", "без пощаденія по голому тілу бити" або бити "киями без пощади". Трапляється й такий присуд: "веліли мало не до смерті вибити киями злодюгу Павла публічне".

Були ще випадки, коли винного з ганьбою проганяли з полку, міста чи села, із заборною будь-коли повертатися назад. А перед цим його мітили, надрізавши ("наличковавши") носа, або відрізавши вухо чи поставивши тавро. Застосовувалось навіть відрубання руки чи ноги. Присудженого на вигнання називали "срамотне вибитий" або "бриджений от людей". Під загрозою суворих покарань жителям краю заборнялося допомагати чи давати притулок покараним вигнанцям.

У багатьох випадках застосовувалось покарання ув'язненням. У Прилуках ув'язнених тримали при ратуші. Мабуть, там була невелика в'язниця. Винного забивали в тісні й важкі

колодки чи заковували в залізні кайдани. Іноді приковували до гармати, тобто карали "насаженням на гармату".

Як уже зазначалося вище, царський уряд ще з кінця XVIII століття поступово почав поширювати в Україні дію російських законів. Хоча офіційно російським воеводам в Україні неодноразово давалося розпорядження не втручатися в українське судочинство. Але в той же час гетьман повинен був узгоджувати з Москвою всі найважливіші судові вироки, особливо у справах про службові злочини старшини й посадових осіб, зраду, шпигунство. Особливо почастишали випадки прямого втручання російських сановників у судочинство Гетьманщини після Полтавської трагедії (1709).

На підтвердження цього наведу лише один характерний випадок, що трапився тоді в нас у Прилуках.

Восени 1710 року Туреччина оголосила війну Росії, вимагаючи повернути їй фортецю Азов, а також ліквідувати російський флот на Азовському морі. Конфлікт виник між Росією і Туреччиною, а постраждала передусім Україна. Татарські загони чорною хмарою посунули на Слобожанщину, а потім і на Правобережжя. Москва не поспішала до рішучих дій і розпочала їх лише тоді, коли з'явилася загроза захоплення Лівобережжя. Влітку 1711 року сорокатисячна армія під командуванням фельдмаршала Б. П. Шереметєва вирушила в похід проти турків і татар. Похід був невдалий: російська армія разом з козацькими полками потрапила в оточення, і Москва спішно підписала невигідний для неї Прутський договір.

Після цього Петро I наказав більшу частину російської армії, що повернулася з походу, залишити в Гетьманщині на "зимніє квартири" і на "прокорм", що було для українців суцього бідю, гіршою за пошесть, бо доводилося годувати десятки тисяч дармоїдів. По "диспозиції" в місті Прилуках розмістились "гаупт-квартира" командуючого військами Б. П. Шереметєва, генеральний штаб і канцелярія, сербська рота, "надворний генеральський шквдрон", а всього більше 300 чоловік. Корпус Шереметєва залишався в Україні з вересня 1711 до літа 1713 року.

У 1712 році в Прилуках зловили страшного злодюгу й грабіжника Гавриленка, який уже кілька років наводив жах на прилучан своїми відчайдушними злодійськими витівками. Багатьох людей пограбував цей спритний і невинуватий злочинець, тому полковий суд одностайно виніс вирок скарати його смертю. Вирок був узгоджений з гетьманом, для приреченого вже й шибеницю приготували, та сталося досі не бачене – вирок виконаний не був. Ось як про це оповідає все та ж "Справая Книга": "скоро тілко виведено оног злочинцю з ратуша, теди сіятельний граф фельдмаршал єго милость господин Борис Петрович Шереметєв, на той час квартирующий у Прилуці, увідомившися о том, велів єго без каранія одпустити". Не зупинившись на цьому, граф відвідав в'язницю при ратуші, в якій чекали справедливого суду злодії, грабіжники, гвалтівники і "злочинцов вязенню седячих приказал поодпускати". І суд, і полкова старшина протестували й обурювались на таку нечужану сваволю, але царський сановник зробив по-своєму, бо за його спиною стояли не тільки "шквдрон" москалів і сербська рота, але й ціла російська армія.

Ось так, з поодиноких випадків, і починалася російська експансія в Україні. Не за горами була й повна втрата державности й суверенности на довгі століття.

Прилуки

Володимир СЕРГІЙЧУК

ПОЛКОВИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ

До одного з найбільших феноменів української історії доби козацтва належить військово-територіальний устрій, який виправдовував себе протягом усього періоду існування Гетьманщини, тобто понад сто тридцять років (1648-1782). Наш народ у надзвичайно важкий для себе час зміг витворити оптимальну форму полкового адміністративного управління, що дало можливість зосередити в руках полковників не тільки військову, а й цивільну, судову та фінансову владу, оскільки під неї підпадало не лише козацтво, а й уся людність.

Військово-територіальний устрій в Україні почав складатися паралельно зі створенням запорозького козацтва. Так, для підтримання життєдіяльності й безпеки Січі необхідно було навколо її центру розвивати господарство, влаштувати сторожові пункти. Тому частина козаків постійно проживала неподалік коша, займалася обробіткою землі, доглядом худоби. Живучи в зимівниках, вони повинні були водночас нести і військову службу, не маючи жодної полегкості у своїх обов'язках щодо Січі та своїх куренів; стояли в сторожі, стежили на кордоні за пересуванням противника, об'їжджали територію паланки, аби не допускати там свавілля сторонніх.

Якщо спочатку зимівники розташовувалися тільки поблизу Січі, то з часом вони влаштовуються все далі й далі від неї – з огляду на господарські та військові потреби. Вольності Війська Запорозького Низового поширюються до Азовського моря, Сіверського Донця, Орлі, середньої течії Південного Бугу й пониззя Дніпра в районі Іслам-Кирмена (нині тут Каховка).

Ця територія, на якій у середині XVIII ст. уже розташовувалися тисячі зимівників, ділилася на округи – паланки. Паланки очолювали козацькі старшини в ранзі полковників. Тобто поряд з чисто військовою організацією на Січі розвивається військово-територіальна, що має постійний вплив на розвиток господарського, а згодом і політичного життя в межах вольностей запорозьких.

У той же час польська прикордонна адміністрація постійно переконувала свій уряд у доцільності зміцнення й дальшого розвитку організації запорозького козацтва, яке боронило державу від орди. Саме прикордонні старости першими оцінили значення українського козацтва, історичними умовами покликано захищати рідну землю. Ще 1524 року польський король Сигізмунд I, взявши до уваги думку старости канівського й черкаського Остафія Дашковича, висловилася безперспективною, і він невдовзі розпався. Проте, за словами зарубіжного дослідника Любомира Винара, козацька реєстрація з ранніх 1570-х років була значним кроком уперед у формуванні козацької як окремої легалізованої суспільної верстви. Увільнення козаків від присудів локальної адміністрації виразно свідчить про певні поступки уряду, який мусив числитися в тому часі з вимогами українського козацтва.

До набору загону козаків знову вдається новий польський король Стефан Баторій. Він хоч і ненавидів козацтво й прагнув

його знищити, змушений був однак унезалежити реєстровиків від шляхетських урядовців на спеціально виділених землях від Трахтемирова до Чигирина, звільнити від податків, поборів і повинностей. Платня з державного скарбу була додатковим джерелом прибутку. Крім того, козацтво одержало окремий суд, влаштувало в Трахтемирівському монастирі шпиталь для поранених і хворих. Як бачимо, Стефан Баторій змушений був залишити реєстровикам елементи автономності. Але така організація не була винаходом Стефана Баторія. Він запозичив її у Запорозької Січі для реєстрового козацтва. Українське козацтво саме створило своєрідний політико-адміністративний, судовий, військовий устрій, який послужив моделлю в організації реєстру і який у його межах змушена була визнати Річ Посполита. Хоч уряд Речі Посполитої й прагнув ліквідувати суверенність українського козацтва, проте був змушений зберегти реєстровому війську елементи автономії, а також легалізувати й офіційно визнати козацьку військову й політичну організацію, яка складалася внаслідок внутрішнього розвитку козацтва.

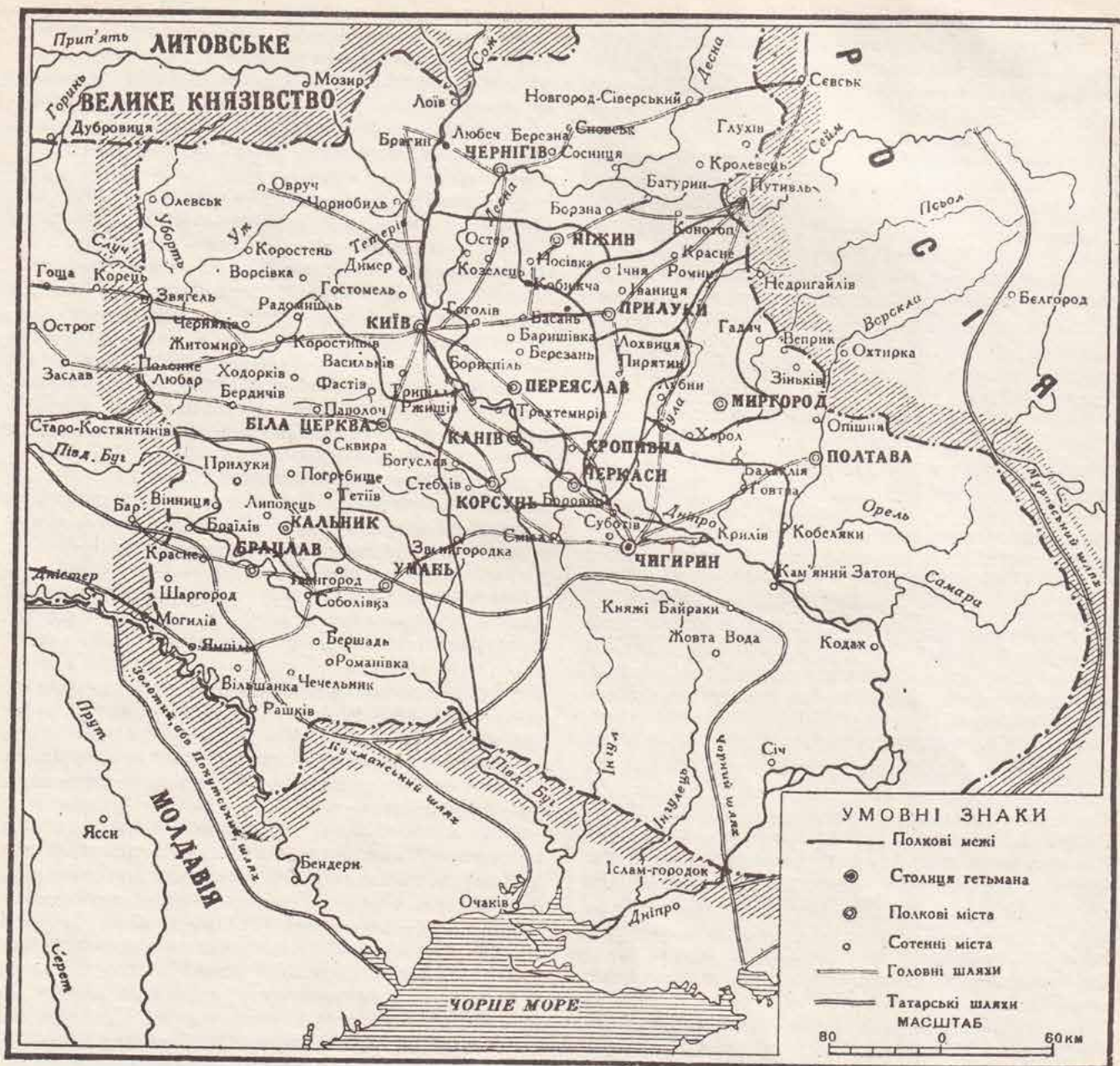
З останньої чверти XVI ст. дедалі настирливіше пробиває собі дорогу ідея перенесення військово-територіального поділу з пониззя Дніпра на городову Україну. Реєстр 1581 року в 500 чоловік у 1590 році розрісся вже до 2 полків по 500 козаків, які на чолі з Криштофом Косинським і Войтехом Чановицьким мають розташовуватися в Рокитному і Володарці на Правобережжі та в Іванкові, Горошині і Сніпороді – за Дніпром. А це вже створювало для козацтва можливість справді поширювати свій вплив на територію городової України.

Звичайно, польський уряд і гадки не мав цього допускати, але, зважаючи на збройну силу козацтва, яке постійно використовував, він думав над тим, як ізолювати козацтво від народних мас.

Щодо полкової організації Війська Запорозького, то маємо цікаві письмові свідчення початку XVII ст. У 1601 році козаки ділилися на чотири полки, в кожному – п'ять сотень, сотні – на десятки, яких було всього 152. На чолі козацького війська стояли гетьман, обозний, писар; в полку старшинували полковник, два осавули, чотири сотники і 50 десятників; у полку було також три пушкарі, один прапорщик, сурмач, трубач і бубенщик та чотири візничі. Весь реєстр – 2032 чоловіки. У грудні 1613 згадуються теж чотири полки – Путивльця, Яцька, Мітли і Топиги. Під Хотиним 1621 зустрічаємо вже 13 козацьких полків, проте на їхню територіальну належність, як і в попередніх документах, не вказано.

Окреслену козацьку територію бачимо з документів початку 30-х років XVII ст. З червня 1630 року під час переговорів з шляхтою серед козацьких представників бачимо: "Левко Бут з Канева, Левко Бубнівський Каленич з Черкас, Чечура з Черкас, Іван з Канева, Заблоцький з Канева, Юрко Лотик з Чигирина". З цього можна стверджувати, що центри козацьких полків тоді розташовувалися в Каневі, Черкасах, Чигирині. Інших конкретних відомостей не маємо.

Після повстання Тараса Федоровича було збільшено реєстр до 8 тисяч. Його оформлення відбулося 6 травня 1631 року, і це розширило вплив козацтва на вольсть. Тоді ж згадується і про Переяславський полк. Конкретніші дані знаходимо наступного року. Так, з розповіді в Путивлі 1632 року козака Івашки Павлова, котрий попросив московського підданства, довідує-

Адміністративний поділ України 1649 р.

мося, що "собралось черкас в Корсуне с гетьманом с Ондрушкою Деденком з 2000 чоловек, а были з городов лутчие люди: от Белье Церкви полковник Дацко, а с Чигирина полковник Тараско, ис Корсуни полковник Миско Пивоваренко, ис Переяславля полковник Олихвер, ис Лубен полковник Лавринко, ис Черкасс войсковою же судья Гиря, ис Киева сотник Кизим и зо всех городов".

У березні 1634 року разом з гетьманом Ілляшем Бутом згадуються полковники: "Гришка Черкаський, да полковник Каневський Данила, да полковник Острианин Яцко, да полковник Юрко Чигиринський Латыш, да полковник Филоненко Карсынський, да полковник Билецкий". Там же називається і полковник Оліфір з Переяслава.

На час Смоленської війни 1633-1634 рр. припадають і дещо інші повідомлення про козацьку військову організацію під час походу. Так, німецький вояк з московського війська, котрий

уті з козацького табору, розповідав, що запорожці гетьмана Орендаренка, які розташувалися тоді - березень 1634 року - в Щелканові (40 верст на схід від Калуги), мають 6 полків, у кожному по 6 рот, а в них по 300 козаків.

У 1637 році під Боровицею присягу давали полковники: Яцик Гугнівий - черкаський, Андрій Лобода - канівський, Гришай Хомич - чигиринський, Максим Нестеренко - корсунський, Ілляш Караїмович - переяславський, Ящина - білоцерківський, Терешко - яблонівський.

А от з 1638 до 1648 року, тобто до початку визвольної війни, в Україні існувало шість реєстрових полків - Білоцерківський, Канівський, Корсунський, Черкаський, Чигиринський і Переяславський, в кожному з яких налічувалося до 1000 козаків.

Звичайно, куца була ця козацька автономія, але саме вона готувала ґрунт для проголошення Гетьманщини, зокрема, у перший період визвольної війни 1648-1657 рр.

Адже саме в цей час щойно створена українська народна армія здобула славетні перемоги на Жовтих Водах, під Корсунем, Пилявцями, Зборовом. Обширнішою була територія, на якій формувалися повстанські полки, було їх набагато більше, чисельніших, поки не стиснули козацьку вольницю жорсткі рамки Зборівської угоди 1649 року.

Межі українських і білоруських земель, на яких у ході визвольної війни виникли козацькі полки, у порівнянні з умовами Зборівського миру, слід відсунути на рубіж, визначений Б. Хмельницьким під час прийому польських комісарів у Переяславі 25 січня 1649 року: "Коронні і Литовські війська не повинні вступати в межі Київського воеводства по ріки Горинь і Прип'ять, а від Подільського і Брацлавського воеводства – по Кам'янець. Запорозькі війська також зазначених рік переходити не повинні". На ці умови перемир'я погоджувався і польський король Ян Казимир, про що свідчить грамота від 27 березня 1649 року.

Саме за цією окресленою територією і належить визначити кількість козацьких полків, створених у 1648-1649 рр. Їх, звичайно, було більше, ніж при складанні Реєстру 1649 року. Зокрема, козацький лікар Лука розповідав у Путивлі у вересні 1649 року, що з гетьманом у поході під Збараж було 23 полковники, крім тих, які залишилися боронити кордон від Литви. Комендант Львова твердить, що восени 1648 року це місто облягло 35 полків Б. Хмельницького.

Зрештою, територію козацької держави на кінець 1648 року сам Богдан Хмельницький визначив у таких межах, повідомляючи про це турецького султана: "А нам Господь якби в нагороду за наші кривди дозволив взяти під владу більшу половину польського королівства, Україну, Білу Русь, Волинь, Поділля з усюю Руссю, аж по Віслу".

На основі аналізу відомих сьгодніх джерел автор вважає, що до діючої армії 1648-1649 років належали Барський, Білоцерківський, Борзенський, Брацлавський, Брагинський, Вінницький (Кальницький), Гадяцький (Зіньківський), Животівський, Звягельський, Іркліівський, Ічеський, Кам'янецький, Канівський, Корсунський, Лисянський, Лохвицький, Лубенський, Миргородський, Мозирський, Могилівський (Подністрянський), Ніжинський, Овруцький, Остерський, Павлоцький, Переяславський, Подільський, Полтавський, Прилуцький, Речицький, Роменський, Торговицький, Туровський, Уманський, Черкаський, Чернігівський, Чигиринський і Чорнобильський полки.

Аналіз розміщення полків свідчить: за основу територіального устрою народної армії було взято спочатку шість реєстрових полків, а потім нові територіальні полки створювалися в міру поширення народного повстання.

Основною для створення нових територіальних полків української народної армії служили загони запорозьких козаків, висланих Богданом Хмельницьким на Поділля, Сіверщину, Полісся, Волинь, у Білорусь. Очолили їх бували воїни, у більшості вихідці з тих місцевостей, де тепер мали піднімати народ проти шляхти. Серед ватажків було багато запорожців.

До списку територіального розміщення козацьких полків першого періоду визвольної війни слід додати і відомості про військові з'єднання, які існували за вказаними межами, бо, як писав Самовидець, "козацтво звалось аж і поза Дністром коло Галича... за Константинов Старий – в Шульженцах, Грицеве, Чорторієй..." Зокрема, в полку Небаби бачимо вихідців з Чуднова – Семена і Дем'яна, Яська Терешкового з Полонного. Після приходу козаків поділилася козачим звичаєм на сотні Теревовля, сотниками обрали Федора Бориславського, Івана Рудого, Яцька Великого, Киріяна Швеця, хорунжим – Василя. На Покутті Семен Височан організував 15-тисячну армію, яку поділив на сотні, з хоругвою і музикою кожна.

Після Зборівського миру Богдан Хмельницький змушений був здійснити реорганізацію своїх полків і, звичайно, обмеження козацького реєстру 40 тисячами чоловік (згадаймо, що

під Зборовом у війську повстанців було 360 тисяч) змусило українського гетьмана зменшити кількість полків до шістнадцяти. Розміщувалися вони на території трьох воеводств – Київського, Брацлавського та Чернігівського: Білоцерківський, Брацлавський, Кальницький, Вінницький, Канівський, Київський, Корсунський, Кропивенський, Ніжинський, Переяславський, Полтавський, Прилуцький, Уманський, Черкаський, Чернігівський, Чигиринський полки.

Військово-територіальний поділ після Зборівської угоди зберігався в основному до Переяславської Ради 1654 року. Зміни бачимо лише в межах Білоцерківського полку, із заходних сотень якого в 1651 році виділився Павлоцький полк.

Уже воєнні дії 1654 року засвідчили, що зовсім нереальним є визначення армії Богдана Хмельницького в 60 тисяч осіб. Сам гетьман пояснював неможливість навіть порахувати козаків у листі до царя Олексія Михайловича, який датується кінцем липня 1654 року: "Повеления твоего царского величества исполнити нам ныне немощно, дабы изчислити Войско твоего царского величества Запорожское и списки всех ратных людей к тебе великому государю нашему отпустить сего ради, что войско на многие части разделено и иные казаки на Запорожье, иные на Кадку, иные с нами в войску, иные паки оберегают землю нашу и твоему царскому величеству прияют от татар полку Уманский, от волохов полк Брянский, от ляхов мы и полки Венитцкий, Павлоцкий вниз, которым несть мочно собранным быть и ныне сочислитися, но паче сождем милости Божие и победы на вразех... И аще ныне списки учинили есмь козаков, которых больш ста тысяч и ныне пошло на рать".

Після затвердження у 1654 році царським урядом "Березневих статей" козацькі сили на чолі з Іваном Золотаренком ідуть на допомогу Олексієві Михайловичу у визволенні від поляків Смоленської землі. Під час цього походу відбувається масове покозачення білоруського населення, тут створюється військово-територіальний устрій, подібний до українського.

Козацькі терени у Білорусі на початку 1656 року сам Богдан Хмельницький окреслює в універсалі, яким призначає туди полковником Івана Нечая: "... от боку нашего зсилаем на полковничтво в Білу Русь, до Могилева, Чаусов, Ново-Бихова і Гомля, і інших мест і мястечек і сел, там се знайдующих, аби там, зостаючи на пограничу, постерегал, якоби той полк вцале бил захований для дальшее послуги...".

А коли московський уряд протестує проти того, що Іван Нечай у Могилеві укріплюється, гетьман відповідає Олексієві Михайловичу 19 грудня 1656 року, що "в том никакие кривды не видим".

Козацька територія поширювалася і на захід. У 1657 році утворюється Подністрянський (Могилівський) полк. Тоді ж до козацької держави входять Туров, Пинськ, Ляхва, Давидгород, Янів і Любешів на Поліссі.

Узявши в листопаді 1656 року місто Слуцьк під захист Війська Запорозького, гетьман обіцяє його мешканцям у разі потреби "дати на допомогу міста полків два".

У березні 1657 року Богдан Хмельницький спеціальним універсалом повідомляє про підданство Війську Запорозькому Старого Бихова: "Іж з волю божоє упаметавшим шляхта, месчани і вси обиватели... вцале і вірне поддалися под владзу і протекцию нашу і присягу виконали нам, нікди юж нікому іншому тоєй фортеци не подадут, але во вік при Войску Запорожском оную заховати мають!".

До речі, це стало можливим, як можна зрозуміти з листа гетьмана до Олексія Михайловича від 19 грудня 1656 року, тому, що "как бывавляне услышали о договоре виленском, не похотели под вашего царского величества руку поддатися".

З липня 1657 року до козацької території прилучаються землі Пинського повіту після того, як у Чигирині "приязно і прихильно прийняли послів, присланих від них для затвердження вічної дружби".

Це – не що інше, як процес прийняття в лоно української держави нових територій. І робить це Богдан Хмельницький через присягу, йдучи, по суті, слідами своїх далеких попередників на гетьманстві. Адже саме таким чином – прийняттям присяги місцевих жителів – утверджував козацьку територію Криштоф Косинський.

Відправляючи на допомогу угорському князеві Юрію Ракоцію козацький корпус під проводом Антона Ждановича, український гетьман водночас розсилав універсали до тих, "хто-колвек горнутися масть до Войска Запорожского, аби найменшое кривди не міли ні од кого і назначоний висланий наместник наш того постерегати маєт, жеби нікому утяженья не було, хто при ласце нашої і Войску Запорожском зостаєт будєт; спротивних теж і Войску Запорожскому незичливых і неприхильних росказалисмо громить, его іначей не маєт бить над розказанье наше".

Територія трьох воеводств – Київського, Чернігівського та Брацлавського, які за Зборівським миром формально визнавалися за Військом Запорозьким, звичайно, була обмежена географічно й історично. Крім того, козацька держава не мала доступу до моря, а Дніпро – головна її комунікаційна артерія – в пониззі перебував у руках турків і татар. Усе це, звичайно, змушувало гетьманський уряд розширювати державні кордони до історичних меж. Тож цілком закономірно, що в цій ситуації для козацької старшини найбільше природною розв'язкою було прилучення західних українських земель – Поділля, Волині, Галичини, Холмщини. Ці землі були заселені вдвічі густіше, ніж Наддніпрянина, мали старі осередки культури, краще розвинене хліборобство, заможні міста, та, що найважливіше, – через них ішов торговий шлях до Балтійського моря, одинокий шлях, яким прямував експорт з України за кордон. Для розвитку молоді української держави ці землі мали першорядне значення. Це було втіленням у життя тієї ідеї, яку висловив Богдан Хмельницький ще 1649 року польським комісарам: "Ви б'ю народ руський з неволі по Львів, Холм, Галич...". Але несподівана смерть гетьмана поховала його плани відновлення Української Держави в історичних межах, тобто в кордонах Київської Русі – "по Віслу і угорську границу".

Після Хмельниччини, особливо в період Руїни, полковий устрій на Правобережній Україні, яка за договором між Москвою і Варшавою відходить під владу Польщі, починає поступово занепадати. Наприклад, у 1670-1680-х рр. ці військово-територіальні одиниці взагалі припиняють своє існування. Але вже у 1684-1685 роках, у зв'язку з новим залюдненням Правобережжя, полковник Семен Палій починає відновлювати звичний для України адміністративний поділ. Саме тоді відновлюються Корсунський, Білоцерківський, Брацлавський, Богуславський полки, згодом до них приєднуються Чигиринський, Уманський і Могилівський. Проте всі вони проіснували тільки до 1712 року, коли за новою умовою між Росією і Польщею козаки знову почали переселяти на Лівобережну Україну.

Там Гетьманщина мала постійно в своєму складі десять полків – аж до ліквідації автономії України на початку 1780-х років: Полтавський, Лубенський, Миргородський, Прилуцький, Гадяцький, Переяславський, Ніжинський, Чернігівський, Старадубський.

Крім того, треба відзначити, що зусиллями українського козацтва на раніше необжитих землях так званого Дикого Поля було організовано ще п'ять військово-територіальних полків, які, підпорядковуючись Московській державі, взяли на себе функції і охорони її південних кордонів, й залучення до господарського використання великих степових просторів. На території колишніх Харківського, Охтирського, Сумського, Ізюмського та Острогожського полків нині компактною масою проживає українське населення, в тому числі у Курській, Білгородській та Воронежській областях Російської федерації.

Київ

ВЕЛИЧ І ЗАНЕПАД БАТУРИНА – СЛАВНОЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ СТОЛИЦІ

Українська Всесвітня Координаційна Рада вирішила свої щорічні великі традиційні збори проводити по чергово у всіх колишніх українських столицях і таким чином привернути увагу широкій громадськості до нашої історії, її відродження, стану збереження пам'яток і т. ін.

Принадно нагадуємо: перше засідання Координаційної Ради відбулося в Києві, після Всесвітнього форуму українців, на якому, власне, і було створено УВКР. Наступні збори пройшли у Чигирині – гетьманській столиці Богдана Хмельницького, третє засідання відбулося у Батурині – резиденції Івана Мазепи.

Давній Батурин радо приймав посланців із різних куточків України та багатьох країн світу – представників західної та східної української діаспори.

У Батуринському Будинку культури відбулися урочисті збори, присвячені 350-річчю від дня народження видатного українця – великого гетьмана Івана Мазепи.

Багато добрих слів про гетьмана Мазепу, про його видатну роль в історії українського народу сказали того вечора представники різних народів – українці, американці, росіяни, поляки...

Проїшла в Батурині й наукова конференція "Іван Мазепа в контексті історії України", в якій узяли участь учені-історики з Києва, Чернігова, місцеві краєзнавці, а також зарубіжні гості.

Відбувся хресний хід до легендарної Гончарівки. В цьому районі Батурина були розташовані фортеця і резиденція гетьмана Івана Мазепи. Неподаляк у лісочку збереглися залишки могутніх валів і ровів, які робили фортецю, ще до того добре озброєну, справді неприступною. Коли у 1708 році Петро I отримав відомості про переговори Івана Мазепи із Карлом XII, королем Швеції, він послав у Батурин свого фаворита князя Меншикова. Той, скориставшись відсутністю Івана Мазепи, хотів зі своїм загоном оволодіти фортецею, як кажуть, з ходу, приступом. Фортеця Мазепи була добре укріплена й озброєна гарматами. Батуринці чинили відчайдушний опір російським військам. Але, на жаль, не обійшлося без зради. Саме завдяки їй солдати Меншикова увірвалися у фортецю і влаштували кривавий шабаш. Місто було віддане вогню. У полум'ї загинула і резиденція Мазепи. За свідченнями очевидців, це був казкової краси гетьманський палац. Солдати Меншикова жорстоко нищили не лише козаків і військових, а й мирних жителів. Тогочасні історики писали: коні ходили в місті по коліно в крові. Так загинуло 28 тисяч батуринців, у тому числі 5 тисяч козаків. Майже все місто було спалене.

Тепер тут, на Гончарівці, встановлено меморіальну плиту. На граніті викарбовано портрет гетьмана, Хрест і родовий герб Івана Мазепи. І слова: "Вклонімося цій землі. З неї черпав наснагу гетьман України Іван Мазепа, з ім'ям якого пов'язане славне і трагічне в історії твоєї Вітчизни".

А неподалік, у центрі великого майдану, – імпровізований курган, який вінчає величний дерев'яний Хрест пам'яті жертв кривавої розправи Меншикова над непокірними, гордими і волелюбними батуринцями. Тут відбувся молебень за упокій душі славного гетьмана України Івана Мазепи і жертв царського геноциду.

"Багата історія нашого Батурина, – говорить голова Батуринської селищної Ради Олександр Згурський. – З ним пов'язані імена багатьох відомих людей. У будинку колишнього гетьманського суду, від якого лишилася третина, розташований місцевий музей, філіал Чернігівського історичного. Немає коштів, щоб його гідно обладнати. Тут працював Самійло Величко, літописець гетьманської історії. Згодом цей будинок належав родині Кочубеїв. З Батурином зв'язане життя і робота всесвітньо відомого бджоляра Петра Прокоповича. Наше місто – остання резиденція останнього гетьмана України Кирила Розумовського. Він збудував величний палацовий комплекс, від якого лишилися майже руїни, і Воскресенську церкву, де він похований і яка, на щастя, збереглася й нині діє. Добре, що створено фонд відродження Батурина, і заради до його відродження прикута увага світової громадськості. У першу чергу ми плануємо встановити пам'ятки гетьманові Мазепі і жертвам царського геноциду, відреставруємо палац Кирила Розумовського. Одне слово, справ багато".

Юрій ВАЛУСВ,
редактор відділу
газети "Вісті з України"

Батурин-Київ

Олександр ШОКАЛО

КОЗАК-МАМАЙ: ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО ЛИЦАРЯ

Козак-Мамай на народних картинах – це медитуючий воїн. Він сидить на землі у позі Будди й дивиться у Безвічність відстороненим од світу поглядом, але щомиті готовий активно протидіяти злобительству. Образ Козака-Мамаю так само популярний в Україні, як образ Будди на Сході. Козак-Мамай – це козацький провідця, наш народний святий, його зображення було неодмінним атрибутом української хати. Подібність Козака-Мамаю й Будди – не формальна, у них обох виявився первинний орійський духовний тип, започаткований першим провідцею оріїв – Рамам. Козак-Мамай своєю дієвістю навіть ближчий до Рама, ніж Будда. У Козакові-Мамаєві як міфологічному модулі орійського способу життя поєднано мудрість відунів-рахманів і дієвість воїнів-кшатріїв. Козак-Мамай став символом взаємодії двох провідних верств традиційного українського суспільства – духовної та військово-адміністративної, символом єдності відунів і воїнів, які забезпечували енергетичний і фізичний захист основної верстви – хліборобів, господарів-автохтонів України, підтримували цілісність і життєву волю етнічного ества. Цей синтез бойової активності й мудрости наш народ передав у назві *козак-характерник*, а персоніфіковано – в імені *Козак-Мамай*. Козацтво й характерництво – релікти прадавньої орійської традиції в українській культурі. Суть козака-лицаря – священний героїзм в обороні рідного краю, відсутність страху перед фізичною смертю. Суть відуна-характерника – яснобачення, духовне провідництво й цілительство свого народу. Саме такими рисами воїна-лицаря й відуна-чародія в міфо-поетичній свідомості українців наділений козак-характерник, званий Козаком-Мамаєм. Сам будучи безсмертний, Козак-Мамай став символом безсмертя українського духу.

Слово *козак* чи *косак* за первинною суттю своєю означає – *світлоносний, небесний воїн* або *нащадок сака*. Знаком світлоносности козака була *чуприна-коса* на тім'ї, що її в усі часи носили представники військової верстви в усіх орійських народів. Такі коси мали і найближчі предки козаків *саки* (буквально: *воїни світла*) – царські скити (скіфи), які були військово-адміністративною верствою скелотського (скіфського) суспільства, що жило в Україні понад дві тисячі років тому. Козаки як

військово-адміністративна верства нового українського суспільства успадкували від саків принцип військової демократії, що ліг в основу Української козацької республіки XVI-XVII століть. Духовним осердям козацтва були воїно-характерники й співці-кобзарі. Часто ці функції поєднувалися в одній людині. Яскравим уособленням воїно-характерника й співця-кобзаря став Козак-Мамай, вірними супутницями якого були шабля й кобза чи бандура. Від духовної функції кобзаря – *співця-відуна, носія благословенної мудрости*, походить і назва його ритуального інструменту – *кобза (співуча-відуча)*. Кобзарі – це співці-провідці, тлумачі світу, носії ведичного світогляду й хранителі генетичної пам'яті.

Таку духовну функцію в давньоіндійському суспільстві справляли *кабі* або *каві* (співці-відуни), у давньогрецькому – *рапсоди* (творці й виконавці епічних поем), у давньоірландському – *філіди* (знавці родової генеалогії й поети-мудреці), у давньоскандинавському – *скальди*, у осетинів – *гекуоки*, у кабардинців – *гегуако*, у таджиків – *гафізи*.

У давніх оріїв функцію духовних провідців справляли віщі племінні співці, божественні мудреці – *ріші* чи *пандарріші*. Від цього первинного наймення походить друга назва кобзаря – *бандурист* і назва інструменту – *бандура*.

Українські кобзарі-бандуристи – козаки-мамаї як носії ведичної духовної традиції стали творцями нашого усного героїчного епосу – козацьких дум та історичних пісень, які лишаються неперевершеними творіннями поетичного генія народу й за якими слід вивчати справжню історію України.

Кобзарство, як і характерництво, – таке глибинне духовне явище в українській культурі, що його важко нам нині досягнути в усій повноті. Релікти кобзарства майже зникли, а образ кобзаря асоціюється в нинішніх людей тільки із сліпими старцями, які ходили по Україні ще й на початку XX століття й співали про нашу минулу славу (та й їх організовано винищили в 30-х рр. більшовицької ідеології).

Нині тільки образ Козака-Мамаю лишається в етнічній свідомості українців ідеальним символом-архетипом волі й невмирущости. Лицарський дух Козака-Мамаю відкриває нам таїну стійкості України. Суть цього одкровення – в єдності духовної й військової сили, мудрости й дієвості.

Козак-Мамай. Початок XIX століття.

Козак-Мамай. На картині підпис: Малював козак Рибка в 1834 році.

Козак-Мамай. Друга половина XIX століття.

Козак-Мамай. Друга половина XIX століття.

КОЗАК- МАМАЙ

З С.-ПЕТЕРБУРГУ

(Див. текст на стор. 31).

Віктор Цапко. Козак-Мамай. 1993.

Анатолій Дручило. Козак-Мамай. 1993.

Микола Домашенко. Козак-Мамай. 1993.

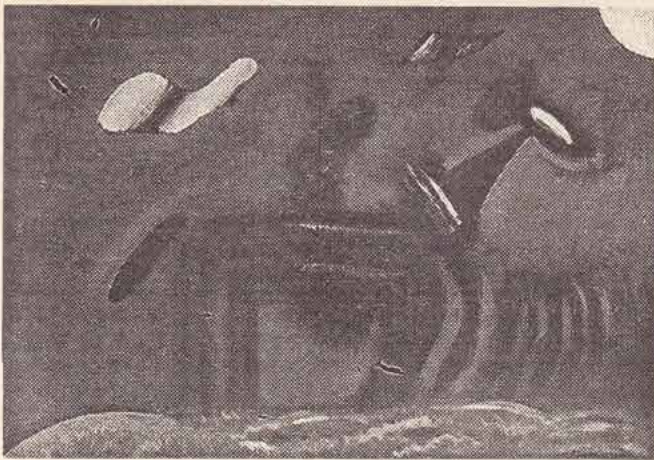
Сергій Тріпак. Мамай і смерть. 1993.

Володимир Перхун. Козак-Мамай під дубом. 1993.

Олександр Дяченко. Козак-Мамай. 1993.

Олександр Дяченко.
Вершник непроявленого світу. 1992.

Олександр Петрович ДЯЧЕНКО народився в Кременчуці на Полтавщині в родині майстра по дереву. Закінчив Харківське державне художнє училище (1981), навчався в Харківському художньо-промисловому інституті (1983-86). У 1986-94 рр. жив і працював у С.-Петербурзі, звідки повернувся до рідного міста. Працює в галузі станкового й монументального живопису, графіки й скульптури. Твори автора є в музеях України та в приватних колекціях України, Росії, Німеччини, Швейцарії, Франції, США. О. Дяченко – учасник понад 30 виставок, а також один із учасників і організаторів виставки "Козак-Мамай з С.-Петербургу".

Вліті 1993 року в Українському Домі відбулася виставка Братства українських митців "Кобзар" із Петербургу. А почався шлях до Києва за три роки до того, з виставки художників Братства у Музеї етнографії народів СРСР, яка викликала неабиякий інтерес у петербурзьців.

"Козак-Мамай" – тема в мистецтві України дуже цікава й досі повністю не досліджена... Існує кілька варіантів композиції "мамаїв", та основою її завжди є постать козака, який сидить на землі, "по-східному" підібгавши ноги. Сидить він звичайно під дубом, на гіллі якого та на землі розташована вся нескладна козацька амуніція: лук, сагайдак, мушкет, шабля, шапка, інколи – штоф і чарка. Поруч з козаком – його вірний кінь. Козака-Мамая малювали не верхи на коні, а саме в такій статичній позі, в стані глибокої задуми. Подібні зображення зустрічаємо в стародавніх археологічних пам'ятках степової України. Отже, козак Мамай – образ специфічно український. Козак – воїн, захисник батьківщини, а водночас творець та виконавець дум і пісень – втілення непереможної сили народу, його одвічної боротьби проти поневолювачів. Картина "Козак-Мамай", так само як образи (ікони), була оберегом у народній оселі, тому її слід вважати радше культовою, ніж світською. Своєрідне поєднання реалістичної й деко-

Олександр ДЯЧЕНКО КОЗАК- МАМАЙ З С.-ПЕТЕРБУРГУ

ративної манер, професійного живопису з народним малярством та фольклором надають "мамаям" виразної національної своєрідності.

Українські художники з С.-Петербургу не поривають з традиціями народного й професійного малярства України. Мистецькі набутки видатних українців, які творили в С.-Петербурзі, Антона Лосенка (1737-1773), Дмитра Левицького (1735-1822), Володимира Боровиковського (1775-1825), Тараса Шевченка (1814-1861, першого в Петербурзькій Академії мистецтв академіка графіки), Порфирія Мартиновича (1856-1933), Георгія Нарбута (1886-1920), нині продовжують талановиті митці й педагоги. Серед них: Олексій Талашук – художник, завідувач кафедри монументального живопису, ректор С.-Петербурзької Державної художньо-промислової академії. Твори, представлені на виставці "Козак-Мамай із С.-Петербургу", різноманітні жанрово й тематично (хоч переважають образи Козака-Мамая, трактовані в традиційній і модерній манерах). "Мамаї" Володимира Перхуна, Сергія Тріпака, Віталія Рипаленка академічно-традиційні за колоритом і композицією. Тяга до народних і монументальних форм відчувається в роботах Леоніда Колибаби та Олександра Володченка. Вражають пейзажі в техніці аплікації Івана Матіяша та книжкові ілюстрації Миколи Домашенка – одного з найдосвідченіших графіків Петербургу – до творів Миколи Гоголя. Ось так виявляє себе творчий дух українців поза межами України. Виставка "Козак-Мамай з С.-Петербургу" стала помітним мистецьким явищем в історії української діаспори С.-Петербургу і в культурному житті Києва.

Кременчук

"... ЗА ВОЛЬНУЮ ВОЛЮ..."

Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
— Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили...

Тарас ШЕВЧЕНКО

На мальовничий острів Журавлиху в селі Пляшевій, що на Рівненщині, йдуть та йдуть люди з усіх куточків землі нашої. Йдуть, аби віддати шану мужнім борцям проти польського гніту, віддати доземний уклін лицарям-козакам, які полягли в кривавій битві під Берестечком.

Серед зажурених верб та ошатного саду зустрічає відвідувачів музей-заповідник "Козацькі могили", відкритий у 1966 році. Відтоді музейні стенди поповнилися численними експонатами, а після реставрації розчинилися двері Георгіївської та Михайлівської церков.

Поразка в битві під Берестечком 1651 року не зломилася волі українського народу, і він продовжив визвольну боротьбу. Всесильний час зрівняв із землею укріплення таборів, полите козацькою кров'ю поле бою перетворилося на зелені ниви. Минуло 345 літ. Та мужність і героїзм козаків живуть у народній пам'яті, в переказах, думках, піснях.

Очевидець цих подій П. Шевальє писав: "В одному місці скупчилися 300 козаків і хоробро оборонялися проти великого числа атакуючих, які натискали на них звідусіль... Нарешті, повністю оточені, вони всі загинули, але довелося з кожним вести бій..."

Залишився один козак, який бився упродовж трьох годин. Витративши весь порох, нищив ворогів косою, хоч сам був поранений чотирнадцятьма кулями. Король, вражений мужністю й завзяттям козака, наказав у разі здачі в полон подарувати йому життя. Козак відповів, що не дбає про життя, — хоче вмерти як справжній воїн. Тим останнім, за переказами, був Іван Нечай.

З особливим почуттям ступаєш по цій болючій землі. Ось тут пролилася кров трьохсот... Далі, в трясовині, невеличке озерце "Козакова яма" — місце загибелі козака-лицаря. На невеликій галявині серед соснового лісочка — два кам'яні хрести. Тут місце

вічного спочинку полеглих козаків. На одному з них дата — "1651". "А ще далі, — розповідає дослідник козацьких могил Павло Якович Лотоцький, — на переправі було знайдено 17 козацьких мушкетів. З 1970 року в нас ведуть розкопки археологи Рівненського краєзнавчого музею. Знайдено майже 5000 різних козацьких речей".

Георгіївська церква, побудована в 1910-1914 роках архітектором В. Г. Леонтовичем за проектом студента Петербурзької Академії мистецтв В. М. Максимовича, не має архітектурних аналогів. Фронтон храму прикрашає великий іконостас. Його нижню частину вирізьблено з червоного кварциту та чорного лабрадориту, що символізують кров і жалобу. Верхня — розпис "Голгофа" та ікони другого ряду — створені відомим українським художником Іваном Іжакевичем.

Михайлівська церква — найкращий зразок української дерев'яної архітектури середини XVII століття. Її було перевезено сюди з села Острів у 1912 році. За народними переказами, в ній освячував свою шаблю перед боєм Богдан Хмельницький.

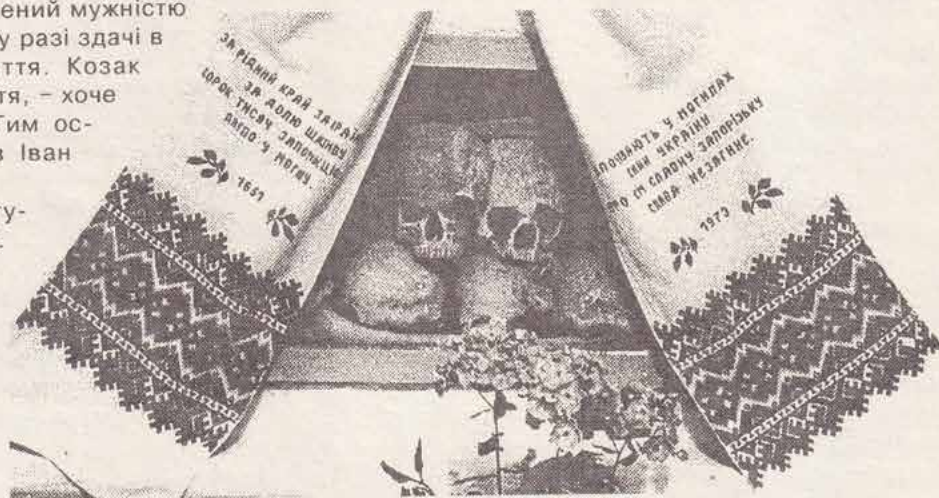
Ідучи підземеллям, яке з'єднує Михайлівську церкву з Георгіївською, потрапляємо до храму-мавзолею, де в саркофазі зберігаються останки загиблих козаків. Порубані шаблями, прострілені кулями черепи свідчать, якою ціною добувалася воля.

У колишніх келіях розміщена виставка унікальних знахідок козацької доби. Хвилює кожна реліквія: козацькі шаблі й мушкети, казани-литаври, шкіряні чоботи й ходаки, бойові коси, залишки канцелярії Війська Запорізького, дерев'яний човен...

З 18 червня 1989 року відродився із забуття день пам'яті полеглих у Берестецькій битві за волю України...

Київ

Михайло ГОЛЯК

"КОБЗАРЮ, КОБЗАРЮ, КУДИ ТИ ПРЯМУЄШЬ?"

Цей рядок вірша Олеса Бердника став піснею, яка прозвучала вперше на концерті два роки тому і тепер стала своєрідною візитною карткою єдиної у світі Стрітівської школи кобзарського мистецтва (село Стрітівка Кагарлицького району на Київщині). Другий творчий звіт колективу школи, що відбувся в Кобзарській Світлиці "Українського дому" в Києві, яскраво підтвердив: молоді кобзарики під орудою своїх учителів стежками предків мандрують у майбутнє...

Пропонуємо інтерв'ю музикознавця Наталії ЗУБКО-ДОБРОВОЛЬСЬКА з заслуженим артистом України, лауреатом премії Благодійного фонду родини Тараса Шевченка Василем ЛИТВИНОМ.

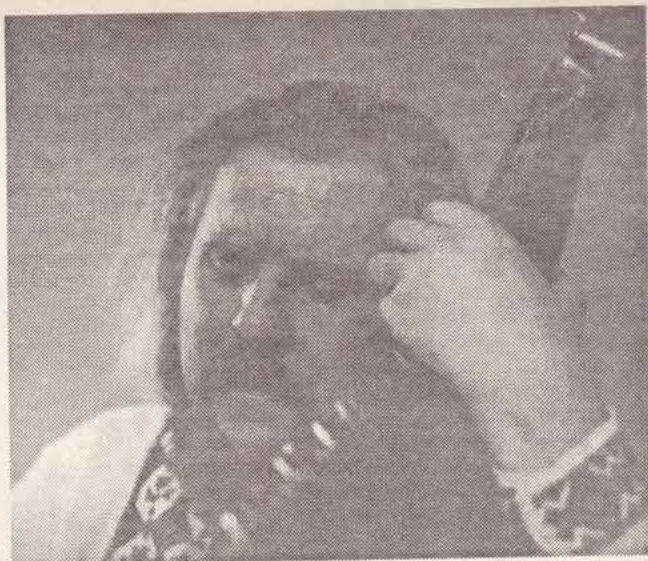
Наталія ЗУБКО-ДОБРОВОЛЬСЬКА: Василю Степановичу, розкажіть, будь ласка, чим було викликано необхідність створення саме школи кобзарського мистецтва і тільки для юнаків? Адже гру на бандурі давно викладають у вищих та середніх навчальних закладах, а в останні роки – навіть з молодших класів музшкіл...

Василь ЛИТВИН: Народження такої школи – не чиясь забаганка, а закономірна необхідність нашої доби: відродити національні духовні джерела. В нас пісню руйнували тисячі років. Нас за це били, карали, щоб ми не співали, не грали рідних пісень. Я не хочу називати винуватців, не хочу говорити про вчорашній день. Пісня – то квітка душі людської. І коли цю душу поглумлено, коли її зруйновано, зникає пісня, народ німує та мертвіє. І тому рятувати пісню – це рятувати самих себе, завтрашній день, це рятувати саме життя.

Так я собі це завжди розумів, але, на жаль, тільки під час останньої "культурної відлиги" сучасні кобзарі врешті-решт отримали можливість вільно спілкуватися із слухачами. І тоді у мене зародилася думка про необхідність оживити це прадавнє джерело нашого мистецтва. Бо виживає й розвивається тільки те, що має продовження. Отак і склалася моя мрія-казка про майбутню школу – таку, в якій дітей навчали б не просто рідної культури, а головного – Любови. Не абстрактної, а Любови до всього сущого на Землі, і навчали б спілкуватися із ним – піснею. То дуже складно, створити таку школу... Ніхто у цю казку не вірив, тільки ми з дружиною, вірною мою порадицею, помічницею, поетесою, художницею, Антоніною Іванівною Гармаш-Литвин. Для всіх це була фантазія. Тим більше, коли ми вирішили створити її в селі – забитому, далекому, незнаному. Це був уже взагалі суцільний сміх. Але ж я не випадково раджу своїм дітям, учням читати казки, бо вважаю, що в них заховано Мудрість, даровану нам нашими прапредками, треба тільки її там розпізнати, та ще – дуже повірити в свої сили і в те, що казка може здійснитися. Отак і в нас вийшло. Міністерство освіти взяло під своє крило ідею нової школи, знайшлися люди, які реально нас підтримали.

Н. З.-Д.: Сучасна ситуація досить складна. Може, й справді мають рацію скептики, які вважають, що у нас втрачено ті глибинні коріння та сили, якими зможе відродитися це народне мистецтво, сам кобзарський дух? Надто вже багато знищено за минулі роки...

В. Л.: Дійсно, потік історичних подій, усе, що творилося на нашій землі, якраз було спрямовано на те, щоб зникли ті лікарі людського національного Духу, якими були колись кобзарі. Історично вони до нас дійшли вже як жebraки, які ходили від села до села. Це й так чудо, що провидінням Божим до нас усе-таки дотяглася ця ниточка давніх знань, пісенної творчості, яка допоможе нам відродитися, або навіть заново народитися – вже на новому ґрунті. Для цього треба задіяти наші глибинні потуги, торкнутися рідної землі – адже саме тут на нас чекає порятунк. Коли поспікуєшся з людьми, послухають вони кобзарських пісень, відчуваєш, бачиш, як дивно люди розцвітають душею, до них

приходить якась певність у житті, гордість за те, що в нього – українець – було таке славне минуле, що в нього така багата – незрівнянно багата! – земля під ногами. На все треба сьогодні відкривати людям очі, бо ми засліплені, оглушені, поглумлені... А пісня – це перший хліб душі людської. Пісня пробуджує любов і повагу – перш за все, до самого себе, а тоді вже і до ближнього.

Н. З.-Д.: Фольклор, як відомо, в поетично-філософській формі відображає цілісний духовний світ наших предків. Через притаманний йому синкретизм у фольклорі репрезентує себе тільки цілісна особистість, людина як Духовний Творець... Звідки ж ці якості у сучасного підлітка – Вашого абітурієнта – який у своєму оточенні спостерігає лише мізерні скалки того дивовижного явища, що ми зовемо його – український музичний епос?

В. Л.: Сьогодні багато точиться розмов навколо нової педагогіки. Гірко бачити, що у формально вільній національній державі освіта далеко не українська за змістом, низька за рівнем. У чому ж порятунк? У творчому застосуванні багатих традицій народної педагогіки. Ми намагаємося допомогти хлопцям проникнути в глибинну суть рідної пісні, її духовно-етичних законів. Ви самі означили мету: виховання індивідуальності, цілісної особи музиканта, людини з широким філософським світоглядом. Тож на уроках і поза ними створюємо такі умови, щоб учень зміг утілити кожен творчий задум, навіть неспівний. А перевагу надаємо практичним формам роботи. Від елементарної музичної творчості, імпровізації на уроках сольфеджіо, вокалу, бандури, оволодіння словом на уроках поезики, риторики, кольором, лінією (через різьбярство, малювання) – до більш складних форм: створення власних пісень, літературно-музичних, театральних композицій. Маємо за мету творення вищого синтезу всіх видів мистецтв і творчості на рівні серця, душі дитини. Адже кожна людина – це велика сила. І наше завдання – збудити пісню в людині Дух, те диво, заради якого вона прийшла в цей світ.

Є вже приємні результати: кілька років підряд наші вихованці стають лауреатами творчого конкурсу "Таланти твої, Київщино!" за майстерне виконання власних пісень.

У нас уже налагодилися цікаві творчі зв'язки – зокрема, із видатним знавцем бандури, відомим педагогом професором Сергієм Васильовичем Баштаном, з викладачами Київського та Рівненського інститутів культури. Закордонні фахівці, які часто приїждять до нас, пропонують своїм учням стажуватися в кобзарській школі. Це, наприклад, представники із Японії, Бельгії, Канади, США, Польщі.

Звичайно, є також багато проблем, як і в кожного, хто не відступає від обраного шляху. Бракує навіть найнеобхіднішого – нот, підручників, самих бандур для випускників. А із старовинними інструментами ще гірше, тому ми плануємо створити власну майстерню. Адже за старих часів кожен кобзар робив собі інструмент сам, на свій смак. Тож попереду – багато цікавої роботи.

Ростислав ЛАЩЕНКО

ПАМ'ЯТКИ ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА

Ростислав ЛАЩЕНКО (1878 – 1929) – історик права, професор Українського Вільного університету і Української господарської академії в Подєбрадах, засновник і голова Українського правничого товариства в Празі. Найважливіші праці: "Лекції по історії українського права" (ч. 1-11, 1923-1924), "Литовський статут як пам'ятка українського права" (1923), "Копні суди в Україні" (1926-27), "Підручник цивільного права" та ін. Вміщуємо тут уривки зі статті про "віно" (придане) як витвір українського звичаєвого права та з історико-правничого нариску про діяльність копних судів в Україні у другій половині XVII ст.

"ВІНЕЦЬ" ДІВОЧИЙ (CRINIE, CRINALE) ЯК ІНСТИТУТ ЛИТОВСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА (Уривки)*

У праві литовсько-українському, як і в польському, чеському і угорсько-хорватському, ми зустрічаємося з надзвичайно цікавим інститутом т. зв. "венування", себто забезпечення матеріальних інтересів жінки при виході заміж на випадок смерті чоловіка.

Литовсько-українське "вено", віно, польське "wiano", чеське "veno" ("obvenepi"), німецьке "Heiratsgut" у пам'ятках права (як, напр., статуту Казимира Великого) і актах писаних мовою латинською "dotalitium", також і "dos", "redotalitium", "superdotalitium" (на Мазовщині), "auctuarium", "contrados", рідше "donatio propter nuptias") складало собою, як відомо, грошову суму, яка була забезпечена жінці, антихретичним заставним правом на нерухомостях чоловіка.

Інститут цей був витвором звичаєвого права, звідкіль і увійшов, як норма закону, у право писане – у Литовський Статут. Основний зміст слова "віно" загублений, але гадають, що слово "вєно", "вено" означувало ціну; це була платня за вінок як символ невинності невісти. "Вінити" – купувати, цінити...

У науковій літературі існують, між іншим, погляди (Орест Левицький), що і "вено", "віно", права литовсько-руського складало собою старовинно-руський інститут, який тільки з часом змінив свій початковий характер. На погляд О. Левицького, віно колись мало значіння викупу за невісту, а тому воно і давалося женихом не самій невісті, а її рідним, і лише з часом в Україні воно набрало більш розумного характеру – забезпечення жінки по виході заміж і передавалося в її особисте розпорядження.

... Що віно литовсько-руського права було інститутом дуже давнього походження, який розвинувся значно в звичаєвому праві, вказує досить ясно те, що про нього згадується як про старий звичай в партикулярних законах доби литовсько-польської, головним чином у привілеях і земських, і обласних (XV – XVI ст.). Так, є досить розвинені постанови про "віно" в привілеї Городельському 1413 р.; великий князь встановлює, що литовським боярам дозволяється їх жінкам "оправи" на дібрах своїх призначати. Слово "орправу" в латинському тексті – "dotalitia"; досить розвинені постанови про "віно"

і в загально-земському привілею 1457 р. великого князя Казимира Ягайловича.

На тих добрах удова мала право лише тільки доживотнього ужиткування, себто побірання з них доходів без порушення субстанції ґрунту, а також без зіпсування чи згуби інвентаря маєтку живого і мертвого.

На випадок повторного виходу заміж вдова губила право доживотнього ужиткування тих дібр її покійного чоловіка, на котрих її посаг і віно були забезпечені, і спадкоємці її чоловіка мали тоді вже право виплатити їй в готівці забезпечену у венуваному запису суму і змусити опустити ті дібра.

Але вдова мала право і взагалі (не вступаючи у новий шлюб) погодитися з спадкоємцями її покійного чоловіка і, одержавши від них в готівці посаг і віно, уступити з тих дібр добровільно.

Коли на т. зв. (по старій російській термінології) "западнє" губернії поширювалася чинність загального Свода Законів Рос. Імперії і в силу указу 25 червня 1840 р. (П. С. З. 13, 591) відмінялася на Україні чинність старого литовсько-руського права (Литовського Статуту), постанови останнього про дівочий "вінець" у самих засадах були внесені у Свод Законів як чинні норми для губерній Чернігівської і Полтавської (територія колишньої Гетьманщини).

... Надзвичайно цікаво також, що і по Руській Правді вдова після смерті свого чоловіка мала право на певну частину в його майні; але на яку саме – цього, на жаль, в Руській Правді безпосередньо не висловлено, проте є підстава гадати, що на таку саму, яку одержать сини.

... Таким чином, традиція дівочого "вінця" (jus crinale), як своєрідного юридичного інституту, не переривалася весь час на старій етнографічній українській території.

УКРАЇНСЬКИЙ КОПНИЙ ПРОЦЕС (Уривки)**

Як відомо, народні т. зв. "копні" суди існували в Україні й Білій Русі з давніх часів. Про діяльність їх на етнографічно українських і білоруських обшарах XVI, XVII і в першу половину XVIII віку судові акти, які дійшли до нас, залишили нам чимало цікавих свідчень. Суди ці правувалися, як відомо, "водлуг обичаю стародавнього" – на підставі старовинних народних правничих звичаїв, і вживали при

одбуванні правосуду деяких досить оригінальних правничих методів.

Щоб дати читачеві можливість прослідити хід копного судівництва на одному прикладі й безпосередньо спостерегти, як виразно одбивалися на копному суді деякі спеціальні копні положення, вважаємо не зайвим привести тут зміст і дальший процесійний розвиток однієї карної справи, що розглядалася в копному суді у другій половині XVII віку на Поліссі – в повіті Пинському. Справа ця виявляє з себе тим більшу цікавість, що на ній вже ясно відбиваються і впливи польсько-шляхетського права, яке, як відомо було в рішучій опозиції "chlor-skіemu sądu" – суду копному.

В цей час, у другій половині XVII віку, з пробуванням на польському троні ультра-католицьких королів, як Ян-Казимир, Михайло Вишневецький, Ян III Собеський, ці польсько-шляхетські впливи, як відомо, вже значно поширилися в Україні, і не тільки родовиті пани, але ополячені українські дрібні шляхтичі (околичні) почали все більш і більш відриватися від народу, залишаючи його віру, мову і старовинні правничі звичаї.

Справа ця – справа про "енерала" (возний – судовий урядовець) повіту Пинського Івана Есьмановича Вабищевича-Плотницького і його "малжонку" (дружина) по звинуваченню їх у крадіжці збіжжа і речей, що були заховані їх власниками (закопані в землі) в час військових "заверух" на Україні (козацьких повстань). Справа ця просліджена нами по низці актів XVIII Вил. Арх. Комісії і заховує в собі чимало типових рис копного судівництва. Сама справа нами поповнена на підставі свідчень актів деякими, на жаль, поодинокими цікавими і характерними відомостями про дальшу долю головних діючих осіб цілого процесу...

Подія, про яку розповідає початковий акт, трапилася біля 1660 року в Пинському Поліссі. В Україні в цей час після повстання Богдана Хмельницького було дуже неспокійно. "Заверуха" ще продовжувалась. Відгуки козацьких повстань у формі спорадичних селянських розрухів доходили до самих далеких обшарів землі української і навіть перекидалися на Білу Русь, Литву і взагалі на всі сусідні території. Дуже неспокійно було в цей час і на українському Поліссі, в повіті Пинському, де серед маси українського селянства жило у своїх маєтках і фільварках чимало польської, української і білоруської шляхти. Боючись за своє майно "під час заверух, під час військ наступаючих розних", шляхта закопувала в землю свої найцінніші речі – золото, срібло, "шкатулки" з цінностями, сукні, а також збіжжа; взагалі кожний "ховав", що міг, згідно достатку свому; худобу ж угонювали в ліси або в поле – подалі од панських фільварків і селитьб.

Разом, очевидно, з другим місцевим не мало заможними шляхтичами повіту Пинського сховали, закопавши у землю, деяке своє майно і пан Федір Михайлович Вабищевич-Плотницький, пан Іван Семенович Гораїн і пані Федорова Калавурова.

Недалече того "сховання" було сховано – "у ямі закопано" – добро "пана Вабищевича-Плотницького – енерала повіту Пинського". "Укривжоні" скликали в селі Плотницях копу, на яку прибуло чимало шляхти і "мужів"... Перед всім цим зібранням "укривжоні"... "перекладали", що "пан Іван енерал із малжонкою"... їх збіжжа "потаємне уночі злодійським способом" із їх "сховання" "побрали і покрали"...

Встановивши це, копа – вся "громада" послала "до пана Івана енерала і малжонки його", щоби той (Іван-енерал) до копи "вийшов" і "о собі о том справу дав". Енерал на копу прийшов і навіть сам признав, що... "тую схованку свою брав"; що ж торкається "шкоди" сторони "жалобливої", то "жадного виводу не учинив", але того мало – "полаяв всю "громаду" і упорне з копи відійшов, ще й далей обещуючисе шкоду чинить".

Громада знову "повторне" послала "до пана Івана енерала і малжонки його" "кільку людей віри годних з копи обравши", щоби енерал до копи вийшов "і слід свій очистив". Пан Вабищевич-Плотницький не тільки відмовився, але від копи посланих людей "словами ущипливими лжив, соромотив", а до того ще й одного "сусіда"... "чоловіка почтвого києм сбив і зранив, обещуючися далей шкоду всему селу чинить".

"А так ми всі особи – сказано в акті – так шляхта, як теж і муже... одностайне видячи то, же поменений Іван Есьманович Вабищевич-Плотницький і малжонка його, яко здавна будучи чоловіком зухвалим, давно разніє шкоди незносніє прикрости розмаїтими способами в потаємному побранню покраденню розмаїтих річей чинивав і тепер чинити не перестаеть,.... присягу вказуем... при церкві Плотницькій".

... "А по таковій присязі – сказано врешті в присуді – поменованого Івана Вабищевича-Плотницького енерала і малжонку його Настасью Ляховицького Івановую енераловую Плотницькую, яко здавна і явих злочинців на горло всказуем і тую шкоду всю тим особим жалобливим совито (двічі)... всказуем і присужаєм". До того ж суд присудив з обвинувачених також і судові витрати ("правні наклади")... Стягнути всі ці шкоди суд ухвалив з маєтности обвинувачених... Маючи ж, очевидно, на увазі, що відповідники були особи шляхетського стану, суд постановив надіслати присуд для стягнення "шкод" до Пинського гродського вряду... Під присудом, під "декретом" копним – підписи суддів-шляхтичів на мовах "руській" і польській.

Вирок копного суду ("декрет") був поданий "укривжоним при енералі повіту Пинського Івані Качановському до записання" ("к актикованню") у книги Пинського гродського суду 6 квітня 1660 року, але одночасно ті ж "укривжоні" подали до того ж суду окреме "оповеданне".

... Засуджений копою "на гордло" Іван Вабищевич-Плотницький, з малжонкою своєю", побачивши, що справа прийняла для нього досить неприємний оборот, 10 квітня того ж року звернувся до Пинського гродського суду "з репротестацією".

В той самий час, як покривжений Федір Михайлович Вабищевич-Плотницький і всі інші позовники звернулися з своїм "оповеданням на письмі" до уряду гродського на офіційній українській ("руській") мові – обвинувачений Іван Вабищевич-Плотницький, певно, якийсь родич Федора В.-Плотницького, звернувся до гродського вряду, очевидно, на мові польській, принаймні на цій мові тим же самим Пинським гродським врядом була записана його "репротестація".

Відповідники звертали увагу суду на те, що позовники, ... накінули на них обвинувачення, ущипливі гонорові, славі і добрій репутації... Вони в своїй репротестації виставили і дуже характерний в історії копного суду мотив, а саме: вони рішуче протестували проти того, що їх судило, "порушуючи права посполиті, конституції сеймові і статут" "копа з хлопами", якій жодний шляхтич не підлягає. Відкидаючи обвинувачення в злочинстві, енергійно протестуючи проти поведінки позовників, які мали насмілення супроти права складати на шляхтича копний з хлопами присуд, просили вряд гродський присуд цей скасувати і... стягнути з них судові витрати.

Але справа на цім не кінчилась. Від імени шляхти с. Плотниці і "мужів його королевське милості і мужів епископських", в селі Плотницях мешкаючих, 18 травня того ж року було подано до Пинського гродського вряду "оповедання" + жалоба на польській мові на того ж самого Івана Вабищевича-Плотницького. Пригадуючи в своєму "оповеданню", що копники за крадіж хліба його "na gardlo wskazali", що Іван Вабищевич-Плотницький взагалі чоловік "zufaly", який ріжні кривди сусідам своїм чинить, жалобщики підкреслювали, що Вабищевич-Плотницький чинить до того ще й усякі похвалки, загрожуючи жалобщиків.

Жалоба закінчувалася заявою, що коли б кого з них згідно з тими "похвалками" щось "potkalo", то це трапиться ні од кого іншого, "tylko od jego Iwana Wabiszcwicza u malzonky jego"... Всі підписи під жалобою шляхтичів... зроблені правописом "руським"... Польських підписів зовсім не має.

... Минуло від того дня, коли копа в с. Плотницях засудила Івана В.-Плотницького за крадіж збіжжя на "gardlo", тридцять п'ять років – час немалий! – коли в одному із сіл Пинського повіту Гривковичах зібралася на копу місцева дрібна шляхта... За останні роки в селі Гривковичах трапилася ціла низка крадіжок... Все село прийшло на громаду і учинило раду: було ухвалено зробити на селі загальний трус по хатах. Все село на це погодилось. Шляхом тусу була встановлена участь у крадіжці панів Богаток; у хлівах котрих було знайдено "лице" (речові докази)... Здавалось, присуд напрошувався вже сам по собі. Але цього не трапилось. Замість присуду по суті справи копа, що складалася із шляхти, винесла... постанову!

Постанова ця надзвичайно цікава і характерна. Не дивлячись на "явні й слушні доводи", на "лице", на цілком виразні речові докази, які були знайдені у обвинувачених при трусі, не зважаючи навіть на

те, що при трусі Богатко і його дружина змагалися з косами, і не зважаючи взагалі на всю "злочинську" поведінку обвинувачених і загальну злочинську репутацію їх дому і т. д., копники-шляхтичі не виносять присуду по суті, бо обвинувачені "są szlachta". Весь же, так би мовити, слідчий матеріал по справі копа ухвалює надіслати до "належного" гродського суду. Коли ми візьмемо на увагу, що ця постанова, як і взагалі вся справа, писана мовою польською – стане цілком ясно, що за 35 років у правничому світогляді місцевої дрібної "руської" шляхти вже визначилася ясна еволюція: шляхта в судовому відношенні вже урочисто і прилюдно визнає свою підлеглість польському гродському судові; навіть копа, яка складалася із самої ж шляхти, не мала, очевидно, права на погляд останньої судити шляхтича.

... Таким чином, в кінці XVII ст. із підлеглості копі як загальному для всіх станів судові народньому мало-по-малу звільняється навіть дрібна околична ополячена шляхта, але принципи і положення копного судівництва настільки глибоко ще жили в правному побуті цієї шляхти, а сама копна організація давала таку безпосередню можливість паралізувати на місцях ріжні правопорушення, що не тільки селяне, але і дрібна шляхта продовжували вести по старій традиції копи. Впливи польсько-шляхетські, впливи права *rospolitego*, сприяли лише тому, що копа відносно вже й дрібних шляхтичів здебільшого провадила лише слідство, причому самий слідчий матеріал надсилався, – як ми це бачимо на нашому прикладі, – до гродського "вряду" на його розсуд. Право суду над шляхтичем починає остаточно відбирати у копи суд становий, шляхетський; відносно ж людей простого стану – селян королевських, церковних, панських – копа ще продовжувала заховувати всю повноту судової влади. Але та чисто українська стародавня шляхта ("околична"), яка залишилась вірною своїй народності, продовжувала ще й далі аж до половини XVIII століття визнавати за копою і відносно шляхтичів усю повноту судової влади. Це визнання старовинної копної юрисдикції, ця вірність стародавньому праву звичаєвому, як відомо, сприяли загостренню і без того вже впертої боротьби цієї шляхти з представниками польсько-шляхетської влади на місцях...

*Публікуємо за виданням: Записки Української господарської академії в Чехословацькій республіці. т. 2. вип. 1. Подєбради, 1929.

**Публікуємо за виданням: Записки Української господарської академії в Чехословацькій республіці. т. 1. Подєбради, 1927.

Печатка Київського магістрату XVII ст.

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО В УКРАЇНІ

Магдебурзьке право – це право, яке розвинулося за часу раннього середньовіччя із саксонського земельного права у місті Магдебург. Досить швидко його перейняли інші німецькі міста, а

потім воно розповсюдилося в Польщі, Литві й Україні. Доброю передумовою цього було сприятливе розташування Магдебурга. Перша згадка про нього як про місто, яке розбудував кайзер Отто Великий як церковну метрополію і як місто для торгівлі зі слов'янським сходом, міститься в капітулярі (королівський указ епохи Каролінгів) Карла Великого від 805 року. Основами магдебурзького права є перш за все свобода громадян, право на самоврядування з власним судово-засідательним судочинством, міське самоврядування, пов'язане з правом участі керування торговельними й ремісничими об'єднаннями, право на фортифікаційні споруди, а також право на встановлення автономних статутів.

Про раннє Магдебурзьке право збереглося небагато свідчень, оскільки 10 травня 1631 року під час руйнування Магдебурга за Тридцятилітньої війни всі правничі архіви згоріли. Найдавніший документ, який змістово стосується Магдебурзького права, — це привілей магдебурзького архієпископа Віхмана від 1188 року, що містить правила процесуального й карного права.

З початку XIII ст. найважливішими джерелами Магдебурзького права були правничі повідомлення й правничі листи магдебурзьких лавників (судових засідателів) до міст, які перейняли міське врядування магдебурзького зразка. Основою Магдебурзького права на спадок, права, що регулює майнові стосунки подружжів, судочинства, штрафу і кари, судового та громадського статутів є "Sachsenspiegel" ("Саксонське зеркало" — найвідоміша правнича книга Середньовіччя, укладена близько 1220 року німецьким рицарем Айке фон Репко). Із земельного "Sachsenspiegel" потім розвинулося міське право.

Першим великим джерелом права магдебурзького зразка є так зване "Halle-Neumarkter Recht" ("Галле-Ноймарктське право") 1235 року. Це є повідомлення міста Галле Сілезькому місту Ноймаркт про існування права галеського зразка. До Магдебурзького права належать також короткі повідомлення міста Магдебург про його існування місту Бреслау (нині Вроцлав) 1261 і 1265 рр., Кульму 1338 року, Швайдніцові (нині Свідніца) 1363 року, Галле 1365 року, і ґрунтовне повідомлення місту Гьорліц 1304 року. Окрім "Schöffensbücher" ("Лавничих книг") міст, де панувало Магдебурзьке право, до джерел цього права належать ще сотні "Вищих ухвал" Магдебурга щодо Бреслау, Гьорліца, Позена (Познані), Ляйтмеріца та багатьох інших міст.

Завдяки великому значенню всіх цих правничих джерел розвинулося так зване "Sächsische Weichbild" ("Саксонське містоврядування"), що іноді називалося "Магдебурзьким містоврядуванням". Воно як продовження "Sachsenspiegel" утворило разом з ним важливу основу німецького права на сході. "Sächsische Weichbild" постало між 1235 і 1270 роками із записів і зібрань, написаних приватними укладачами, а потім об'єднаних у "Weichbuchvulgata" ("Врядувальна книга міської людности"). Цю нову правничу книгу доповнювала одна заувага, здійснена кайзером Отто, згідно з якою міське

право було оголошене законом, фактично законом району. "Weichbuchvulgata" зазнала в цій своїй формі в XIV ст. значного розповсюдження і була перекладена латиною, польською й чеською.

Вираз "Weichbild" означає міську округу і міське право. Вичерпного пояснення етимології цього виразу наука ще не дала. Сучасний вираз "Weichbild" походить із "Wik", що означає захищену округу, купецьке селище, а також особливу форму вільного поселення. Звідси походить назва "Wilkbild" чи "Schutzbild", що означає ринковий мир, або свободу місцевості. Зрештою вираз "Weichbild" або "Weichbildrecht" набув значення певної форми права вільної місцевості. Що стосується змісту названої "Weichbildvulgata", то вона містить у собі "Weichbildchronik" ("Хроніка міської округи"), "Weichbildrecht" ("Право міської округи"), "Rechtsbuch von der Gerichtsverfassung" ("Правнича книга судового устрою"), а також "Schöffensrecht" ("Лавниче право", право судових засідателів). Окрім того, названо також так звану "Meissener Rechtsbuch" ("Майсенська правнича книга"), яка походить після 1350 року. В ній подано протиставлення земельному праву "Sachsenspiegel" і Магдебурзькому міському праву. Ця правнича книга, яка ще називалася "Schlesisches Rechtsbuch" ("Сілезька правнича книга") була досить розповсюдженою в Богемії, Моравії та Сілезії. В Сілезію найперше дісталася так зване "Magdeburg-Breslauer systematische Schöffensrecht" ("Магдебурзько-бреславське систематичне лавниче (судових засідателів) право"), укладене 1350 року, і постало з правничих відомостей і судових вироків. Бреславський торговельний магнат, член міської ради Каспар Поплау наприкінці XV ст., спираючись на "Magdeburg-Breslauer systematische Schöffensrecht", Бреславське земельне право, Саксонське міське право, "Sachsenspiegel" та на ряд судових вироків, створив великий твір "Summa, der rechte Weg gepannt" ("Сума, названа шляхом права"). З цього твору знову постали подальші правничі книги: це так звана "Eisenacher Rechtsbuch" ("Айзенахська правнича книга") та "Blume von Magdeburg" ("Магдебурзька квітка"), складена Ніколаусом Вурмом 1386 року. Вдосконаленням "Магдебурзько-бреславського систематичного лавничого права" був, із врахуванням особливостей міста Кульм, "Alte Kulm" ("Старий Кульм"). Близько 1450 року з цього твору постала так звана "Danziger Schöffensbuch" ("Данцігська лавнича книга"). А 1402 року з'явилася "Neun Bücher Magdeburgischen Rechts" ("Дев'ять книг Магдебурзького права"), на основі якої кьонігсберзький нотар Альберт Пьольман створив 1409 року "Pöلمانischen Distinktionen" ("Пьольманські відмінності").

Із написаних на польських теренах робіт щодо Магдебурзького права передусім слід назвати публікації Ласького, Яскера та Щербича. Яскер видав свій твір "Juris municipalis Magdeburgensis liber" ("Магдебурзьке міське право") 1535 року в Кракові латиною, а 1581 року у Львові польською. Основою цих двох творів була "Sächsische Weichbildvulgata". Подальшою публікацією став твір Яскера "Farrago actionum civilium juris Magdeburgensis" ("Щодо цивільних дій Магдебурзького права"), який витримав багато видань. Щербич уклад свій твір "Speculum juris Saxonici" ("Зерцало саксонського права"), беручи за основу земельне право "Sachsenspiegel" та "Weichbildrecht". Широкого розповсюдження набули написані польською твори писаря краківського суду і

Німецьке міське право на півночі й сході. Публікація з: В. Ебель. Німецьке право на сході. 1952.

міської ради Бартоломеуса Гроїцького "Artykuly prawa Magdeburgskiego" ("Статті Магдебурзького права") 1558 рік, та "Porządek sądów i spraw miejskich" ("Організація судів та міських справ") 1559 рік. Гроїцький, твори якого перекладалися й російською, пропонував був назвати Магдебурзьке право "Jus municipale polonicum" ("Польське міське право"), оскільки громадяни Королівства Польського мали це право за власне. Ця вимога виявила, що Магдебурзьке право в Польщі прижилося. В Польщі Магдебурзьке право визнавали насамперед німецькі поселенці й громадяни, запрошені польськими князями й володарями, наприклад, герцогом Владиславом Одоничем. Але найбільшу кількість німців запросив Казимир Великий (1333-1370), якого ще називали "королем міщан". Німецькі поселенці приходили для того, щоб підняти господарство й культуру краю до рівня, який тоді там був ще невідомий. Але вони приходили тільки тоді, коли їм гарантувалося право вільних громадян, згідно з яких вони жили в Німеччині, і яке мало назву Магдебурзьке право.

Після утворення польсько-литовського Великого Князівства Литовського (від 1363 до 1654) і його розширення на схід, створилося підґрунтя для розповсюдження Магдебурзького права в Україні. Ця епоха була для України не тільки часом чужоземного панування, але й економічного зростання міст. Після надання Магдебурзького права в українських містах починало панувати міське право. Це означало, що володар міста, на противагу чинному королівському праву, мав право землеволодіння прилеглими до міста землями. Цьому володареві міста протистояли міські ремісники й купці,

які вимагали більше прав у царині ремесла й торгівлі. І як тільки ці права сприяли економічному піднесенню, то помічники як правило переставали чинити опір. До 1654 року в Україні в більшості випадків польський король виступав як землевласник і як володар міста. Внаслідок цього міське право українських міст було пов'язане з захистом міських кордонів. У зв'язку з цим Магдебурзьке право було для громадян інструментом захисту своїх міст від сваволі місцевих чиновників та від інших феодалів. Магдебурзьке право такого кшталту місто Київ здобуло між 1494 і 1497 роками. Міські справи врегулював виборний магістрат, який складався з двох колегій: від 4-х до 5-и райців, з 2-а буймистрами і 6-а лавниками під головуванням вейта. Магдебурзьке право мало вплив на українську термінологію: Ratsleute — райці, Bürgermeister — буймістер, Schöffen — лавники, Vogt — вейт. Громадські правничі питання чинилися райцями, натомість карні були у віданні вейтівського суду. За ці громадянські свободи кияни мусили сплачувати великим князям податки. Крім того, вони відповідали за безпеку кордонів, утримання замку і под. Магдебурзьке право, офіційно запроваджене у Львові 1356 року, розповсюдилося від Києва далі на схід і на північ. 1585 року його запозичив Переслав, що пізніше належав до Полтавщини, а XVII ст. воно вже було в Чернігові, Ніжині, Стародубі, Погарі та інших містах. Магдебурзьке право було чинне у всіх містах Правобережжя і деяких Лівобережжя. На його основі було укладено містоврядування й судочинство. У XVIII ст. крайня точка Магдебурзького права на сході було місто Полтава, яке одержало його 1752 року.

1648 року Богдан Хмельницький звільнив від польського панування східну Україну і заклав цим основу Козацької держави. Разом із звільненням від поляків припинилося вживання польської мови і постала небезпека, що укладені польською правничі джерела будуть незрозумілі. Козацький гетьман Скоропадський звелів перекласти на українську "Литовський Статут", "Sachsenspiegel" і вже згадану книгу Бартоломеуса Гроїцького "Porząddek..." Цей переклад було здійснено 1721 року і видано збірником, який був оголошений козацьким гетьманом Данилом Апостолом обов'язковим для всіх українських судів. Пізніше це зібрання стало відоме під назвою "Права малоросійські з книг Статуту, Саксона, Порядку написані". 1732 і 1735 років на основі книг Магдебурзького права постали подальші збірники, які були чинними аж до XIX ст. Перший збірник мав назву "Книга Зерцало Саксону ілі право саксонское і магдебурзькое", другий — "Книга Порядок прав гражданских". Вони об'єднують 8 правничих джерел:

1. Порядок прав гражданских.
2. Артикули права магдебурзького.
3. Процес вибраний із прав cesарских.
4. Устав платежа штрафів в судах права Магдебурзького.
5. Прибавленіє до книг Порядок і до Артикулов права магдебурзького.
6. Отставка і умереніє ізлішне употребляемих платежей і накладов, котрими сторони как в суді лавническом, так і войтовском ізлішне прежде сего стягасми бивали.
7. Енхирідіон ілі собраніє некоторых міст общих магдебурзького права.
8. О обороні сирот і вдов.

Цей переклад частково мав вплив на роботу утвореної 1728 року комісії, яка із різних правничих джерел уклала для України Кодекс. Першим результатом цього була Процесуальна Настанова суддям, укладена 1734 року під назвою "Процес краткий приказний виданий при резиденції гетманской 1734 года августа 18 дня". А 1743 року було видано книгу законів "Права, по котрим судиться малоросійський народ". Ця правнича книга містить 521 статтю і 1716 пунктів, джерелами якої чітко вказано книги Магдебурзького права. Побудова книги ґрунтується передусім на польському виданні Литовського статуту 1614 року, "Трибуналу" 1581, "Speculum Saxonum" ("Саксонське дзеркало") Яскера, "Jus municipale Magdeburgense" Щербича, "Порядок" Гроїцького, "Enchiridion Kirsein Cerasinus" та "Кульмське право" Кушевича і німецький текст "Саксонського дзеркала". Окрім цих книг, використано також головні твори Венедикта Карпцова та українське й російське звичаєве право. Але цей твір не був визнаний російською стороною. І все ж він набув значного розповсюдження у численних переписах та вживання у правничій практиці. Після 1743 року укладалися ще інші правничі збірники. Це, наприклад, кодекс "Права, по котрим судиться малоросійський народ", 1750 року український правознавець Чукевич уклав свою збірку "Суд і розправа в правах Малоросійських", 1764 року Кондратьєв опублікував свою "Книгу Статут та інші права малоросійські". Двома роками пізніше Безбородько видав збірник "Екстракт із прав Малоросійських", і нарешті 1807 року постав останній український правничий збірник "Собраніє Малоросійських прав".

Магдебурзьке право в Україні було офіційно заборонене 1835 року. Але в деяких місцях України воно діяло ще впродовж усього XIX ст.

Російський уряд на офіційному рівні довго відмовляв українському народові щодо самоврядування. 1766 року багато

Титульна сторінка збірника Магдебурзького права.

українців у своєму прохальному листі до Катерини II вказали на необхідність залишити Магдебурзьке право. А 1767 року цариця скликала комісію для обговорення книги законів Російської імперії. Українські члени цієї комісії виступали насамперед за збереження Магдебурзького права. Але російська адміністрація не погодилася на повернення правничих норм в Україні й запровадила в ній 1783 року загальноросійське адміністративне врядування й судочинство. В містах, згідно з правничими нормами, чинними у всій Російській імперії, було запроваджено нове врядування, і Магдебурзьке право офіційно втратило свою чинність. Але в Україні не надто дбали про нове російське право, і суди й далі правували за німецькими джерелами. Тільки 1802 року цар Олександр I підтвердив Києву його деякі давні привілеї, наприклад, розширюватися без впливу магістрату. При цьому, зрозуміло, про відновлення Магдебурзького права не йшлося. Проте цьому старому праву громадяни Києва спорудили пам'ятник. Це тосканська колона заввишки 18,4 м, що височить на арковому постаменті. З західної сторони на ньому міститься такий напис: "Від вдячних київських громадян про підтвердження прав цієї старої столиці великоросійським імператором Олександром I року 1802 15 вересня". А зі східної сторони напис гласить: "Пам'ятник на відзнаку повернення Магдебурзького права Києву. Споруджений 1802. Архітектор А.Й.Меленський". Та указ Миколи I від 1831 року остаточно скасував Магдебурзьке право. 1840 року для Правобережної України, а двома роками пізніше і для Лівобережної, став чинним офіційний російський збірник законів "Свод законов Российской Империи". Заборонаю Магдебурзького права було розірвано важливу сув'язь, яка єднала Україну з німецькою та європейською культурою.

Роланд ПІЧ

ОСНОВНІ РИСИ ФІЛОСОФІЇ
ВІЙСЬКОВОЇ ЛЮДИНИ

КОНЦЕПЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ АНТРОПОЛОГІЇ КАРЛА ФОН КЛАУЗЕВІЦА

У глибоко психологічній концепції військової антропології видатного німецького теоретика й практика військової справи Карла фон Клаузевіца чітко простежуються засади орієнтованого морального життєвого принципу єдності істинного думання, праведного діяння та сильної духовної волі до життя. Дотримуючись цього принципу, військова верства здійснює своє духовне призначення в житті суспільства, а цілісне суспільство реалізує себе в процесі безвічного життя. Ці основоположні дієві моральні засади необхідно застосовувати нині й українцям, аби відродити цілісну верстову структуру суспільства, відновити духовно-природне здоров'я свого етнічного єства.

Рішучість та мужність у поєднанні з моральною силою волі до життя як провідні духовні категорії військової людини лягли в основу військової теорії К.Клаузевіца, й вони ж є провідними категоріями козацтва – військово-адміністративної верстви традиційного українського суспільства. Тому для оздоровлення свого суспільного організму ми маємо пробудити в собі риси духовного аристократизму воїнів і урядовців водночас із пробудженням цих рис у верстви господарів та у верстви інтелігенції, яка покликана володіти дієвим знанням.

Редактор

Філософія військової людини, або військова антропологія Клаузевіца є важливою частиною його теорії війни і викликає протягом останніх десятиріч усе більшу зацікавленість у світі.

Карл Філіп Готліб фон Клаузевіц народився 1 червня 1780 року в місті Бург під Магдебургом у сім'ї пруського офіцера. 1792 року, тобто у 12 літ, він вступив у чині ефрейтора-капрала до пруського піхотного полку № 34 принца Фердинанда, де в 1793/94 роках узяв участь у кампанії проти французької революційної армії (облога Майнцу). 1795 року Клаузевіца призначено лейтенантом, а він з 1801 по 1803 року відвідував школу в Берліні, якою керував Шарнхорст – великий взірєць та майбутній друг Клаузевіца. У 1805 році Клаузевіц отримав чин штабс-капітана і ад'ютанта принца Августа Пруського, з яким він 1806 року пережив поразку пруської армії під Ауерштадтом та капітуляцію Пренцлау. Після майже року інтернування у Франції та навчальної подорожі з принцом Августом до французької Швейцарії Клаузевіц повернувся 1708 року до Берліну й у квітні 1808 року в Кенігсберзі прилучився до кола пруських реформістів – баронів фон Штайн, Шарнхорста і Гнайзенау. У ранзі дійсного капітана Клаузевіц працював з 1809 по 1810 рік разом із Шарнхорстом у пруському військовому міністерстві над реформою пруської армії. У 1810 році він був переведений до генштабу і одержав звання майора. Того ж року Клаузевіц вивчає у військовій школі в Берліні тактику локальної війни, службу при генштабі та артилерію. У 1812 році він вступає за рекомендацією Шарнхорста до російської армії, бере участь у російській кампанії 1812 року, вносить значний вклад у виконання договору Тауроґгена. У кампаніях 1813/15 років він бере участь як член російсько-німецького легіону. Його прохання щодо нового призначення в пруську

армію було задоволене лише у 1815 році: пруський король не забув про перехід Клаузевіца в російську армію. Того ж року Клаузевіц стає начальником генштабу третього армійського корпусу й керує операціями цього корпусу в боях під Лігнами та Вавром. Далі Клаузевіц стає на чолі генерального командування на Нижньому Рейні у Кобленці, що підпорядковувалося Гнайзенау. У 1818 році король призначив його директором загальної військової школи в Берліні, проте Клаузевіц не мав впливу на наукове керівництво та навчання у цьому закладі. Клаузевіц використовував вільний час для розробки своєї великої праці "Про війну". На цю тему 1830 року було написано шість книг. 19 серпня 1831 року Клаузевіца призначено інспектором 2-ї артилерійської інспекції в Бреслау, і тому він вступив на активну військову службу. Роком пізніше Клаузевіц стає шефом генштабу армії, яка склалася під головнокомандуванням фельдмаршала Гнайзенау під час польських повстань. Того ж року, 16 листопада, Клаузевіц несподівано вмирає від холери.

Вся різнобічна діяльність і досвід Клаузевіца, його товаришування з Гнайзенау й Шарнхорстом, які були для нього взірцевими вчителями, а також його широка освіта й видатні філософські здібності стали передумовою написання великого твору "Про війну".

Цей твір, що містить його теорію ведення війни, базується на засадах, які можна, на думку Вернера Хальвеґа, відомого дослідника творчості Клаузевіца, розділити на п'ять елементів (сфер), що у своїй єдності створюють передумови для єдиної теорії війни. Ось ці п'ять елементів:

1. Можна вивести з практичного компоненту. Події свого часу (служба в армії та генштабі, участь у війні), маючи спеціальну освіту, Клаузевіц міг

сприймати у постійному зіткненні з практикою. Він також мав можливість займатися політичною діяльністю, наприклад, завдяки своїй службі в російській армії та співробітництву при виконанні договору Тауроґгена.

2. Клаузевіц поставив собі за мету через аналіз та критичні роздуми зробити досвід історії плодотворним для сучасності.

3. Інша важлива сфера – оволодіння філософією, законами логіки й діалектичного мислення.

4. Слід відзначити також індивідуальний реалістичний метод глибокого аналізу аж до найдрібніших деталей, принципову увагу до особливих обставин та стосунків.

5. Його гострий, критичний розум має здатність доходити виважених висновків.

Ці п'ять елементів, або сфер, створюють у своїй єдності теорію, яка здатна осягнути феномен війни. Така теорія не повинна суперечити практиці. Мета Клаузевіца — охопити дійсну картину війни, і ця дійсність має теоретичний та практичний бік, що нерозривно пов'язані між собою. Щоб бути на війні активним, солдат повинен правильно оцінити воєнну дійсність та зрозуміти її. У цій узгодженості — необхідний зв'язок теорії та практики.

Оскільки теорія узгоджується з практикою, і в цій узгодженості може бути осягнута дійсність, Клаузевіц підкреслено спирається на філософію, особливо на логіку та вчення про формальну та матеріальну істину. У своєму нарисі "Про стан теорії мистецтва війни" Клаузевіц так пояснює це вчення, яке він запозичив, очевидно, з логіки Кантового учня Йоганна Готфріда Карла Христиана Кізереттера: "Матеріальна істина — це узгодження уяви з об'єктом, який вона уявляє". І далі конкретизує це пояснення: "Якщо 10 людей уявляють собі один і той же предмет, то всі їхні уявлення повинні відповідати цьому предметові, тобто бути істинними, всі ці уявлення дорівнюють одне одному, наче дві величини, що дорівнюються третій, і повинні бути між собою рівними. Таким чином, суб'єкт, що має уявлення, сам по собі нічого не змінить". Під формальною істиною Клаузевіц розуміє "узгодження у зв'язку уявлень із законами мислення. Останні вірні для всіх людей, тому й логічна істина повинна для всіх людей бути однією й тією ж". Виходячи з цього розуміння формальної та матеріальної істини, Клаузевіц робить висновки для своєї теорії війни: "Всі поняття й правила, які можуть зустрітися в теорії військового мислення, повинні, якщо вони не суперечать матеріальній та логічній істині, пізнавати й розуміти все те, що вони вивчають, подібним же способом, і тому необхідно, щоб уявлення й думки окремих людей узгоджувалися між собою". Цю філософську концепцію Клаузевіц узагальнює так: "Що більша ця узгодженість, тобто що чистішими й неспотворенішими відтворюються правила теорії в різних суб'єктах, і що відповіднішими стають плоди, які індивіди отримують завдяки подальшому навчанню, то досконалішою можна назвати теорію, і навпаки — недосконалішою, якщо її правила зазнають суб'єктивних змін з боку різних індивідів, якщо вони все більше

змінюють свій вигляд, і якщо дедалі відміннішими бувають результати, що спонукають до подальших досліджень".

Філософське розуміння єдності уявлення й дійсності є одночасно методом, на якому Клаузевіц засновує свою теорію війни. Той, хто розуміється на цьому методі, має критерії для розуміння теорії війни. Вернер Хальвеґ прагне характеризувати цей метод теорії за допомогою таких п'яти пунктів:

1. Клаузевіц підходить до проблем як споглядач та остерігається встановлювати правила.

2. Практика є принциповою точкою зору для всієї теорії та методичним підходом до теми. Тут, у першу чергу, політичний взаємовплив філософії, історії та сучасності.

3. Суттєвим є, окрім цього, "змінна гра" теорії та практики. У творі "Про війну" йдеться не лише про опис стану речей, а й про критичну теорію, яка постійно шукає шляхів організації фактів дійсності та їх усвідомлення.

4. Оскільки при розгляді проблем ніколи не можна дійти до абсолюту та все пізнати, у Клаузевіца не існує ніяких принципів та установлених правил; суттєвою основою його методу чи теорії є процес спостереження.

5. Надалі пропонується критичний огляд проблем.

Найважливіша мета теорії війни полягає в основному в підготовці — навчанні та вихованні — солдатів для військової діяльності.

Мета виховання полягає в тому, щоб створити з армії такий інструмент, який міг би узгоджуватися з волею полководця у належному їй єдиному вигляді. Єдність зовсім не означає гармонійної єдності. Навпаки, ця теорія тим краще виконує своє завдання, що жорсткіше вона буде охоплювати та об'єднувати у своєму розумінні всі ті сили, які протистоять єдиній волі. Це означає, що мислення зв'язане з єдиною волею, а з цього випливає, що теорію Клаузевіца можна вивести з понять відваги та рішучості, які прагнуть і бажають знайти рішення. Рішучість та мужність — це моральні категорії й, перш за все, риси характеру, дослідження якого становить важливу тему філософії військової людини та військової антропології. Їхнє значення для ведення війни виявляє себе в тому, що моральні сили, особливо сила характеру, мають на війні рішучу перевагу над несподіваними обставинами, які створюють на війні злигодні та неприємності. Іншими словами, військова людина відповідає на труднощі військової дійсності силами душі, духу, тобто, перш за все, хоробрістю й рішучістю. Клаузевіц розглядає моральні сили в рамках своєї військової антропології не як психологічні дані звичайної людини, а як основні елементи освіти й виховання військової людини, ідеальний портрет якої він убачає у військовому генії. Клаузевіц щораз підкреслює: "Те, що робить геній, має стати найкращим правилом, а теорія не може вдіяти нічого ліпшого, як показувати, чому саме так він робить". Це особливо стосується категорії моральних сил, під провідництвом яких великого значення

ня набуває розум, оскільки він "всюди з'являється як важлива супровідна сила". Клаузевіц говорить якраз про це на початку глави "Військовий геній": "Тут береться до уваги тонкий, проникливий розум, щоб у тактиці міркування виявити істину. Звичайний розум може випадково натрапити на цю істину, а незвичайний духовний стан може відразу ліквідувати помилку; проте більшість випадків, середньостатистичні дані говорять про те, що помилковий розум завжди себе виявляє.

І далі Клаузевіц продовжує, що рішучість, "яка перемагає сумніви, може бути викликана тільки розумом, завдяки його певному спрямуванню". Рішучість "виникає тільки через акт роздуму, який доводить до свідомості необхідності прийняти те чи те рішення, тому ця необхідність визначає волю". Отож, "люди з недостатньо розвиненим розумом не можуть бути у цьому значенні рішучими."

Сміливість, "починаючи від простого військового і барабанщика до полководця, є благородною добродією, справжньою сталлю, яка дає зброї свою гостроту і свій блиск..., у війні вона має навіть свої переваги". Проте "що вище ми піднімаємося службовими сходами, все необхіднішим стає, щоб сміливість поступалася місцем духу та щоб вона не була безцільною, сліпим поштовхом при страті", тому що тоді виникає небезпека, "що сміливість окремого вчинку може легко стати помилкою". Ця небезпека може бути усунена в тому разі; якщо до сил характеру додати сили духу та роздуму. Клаузевіц спостерігав: "що вище ми піднімаємося у званнях і керівних посадах, тим більше у діях переважають роздум та розсудливість і більше, таким чином, відступає сміливість, що є рисою характеру; і тому на високих посадах її так рідко можна знайти, проте вона ще більше гідна подиву. Сміливість, якою керує пануючий дух, є відзнакою героя; ця сміливість криється не тільки у сумніві щодо природи речей, у грубому порушенні закону вірогідності, але й у сильному підтриманні того вищого розрахунку, який притаманний генію, що напівсвідомо приймає тактику рішення з максимальною швидкістю, якщо він робить свій вибір".

Зважаючи на цю, без сумніву, ідеальну характеристику військового генія, постає проблема виховання армії і солдатів, які не можуть бути всі геніальними. Іншими словами, ставиться питання про теорію і методи, що потребують поєднання названих ідеальних уявлень про військового генія та сутності військової людини.

Клаузевіц ретельно підходить до цієї проблематики і, насамперед, принципово стверджує, що військовий геній не може бути підготовлений без навчання та досвіду. "Ніяка діяльність людського розуму неможлива без певного багатства уявлень — вони, щоправда, в більшості випадків не бувають уродженими, а здобуваються і дають розуму його знання". Ці знання, які передаються через теорію, може дістати кожний, хто має стати офіцером. До фактору оволодіння знаннями спонукають не лише обставини військового життя, до яких молоді офіцери мають бути звичні. Мета вихован-

ня співвідноситься з поведінкою військового генія, який значною мірою створює передумови для всього виховання. Одним із завдань є здатність примножувати знання, відповідно і діяти легко в бою. Майбутні офіцери повинні виховуватися для практики через теорію.

У своїй роботі "Кампанія в Росії" Клаузевіц стисло та влучно змалював, що відбувається, коли теоретик стикається з реальністю війни: "Той, хто хоче рухатись у єдиній стихії, що називається війною, повинен всотувати з книг лише те, що стосується виховання його духу. Якщо він засвоїть готові ідеї, які не викликають у нього в цю мить поштовху, — ідеї, які він не здобув власним потом і кров'ю, — тоді струм подій змете його будівлю раніше, ніж вона буде готова". Мова йде, таким чином, про те, щоб знання перетворювались в уміння і повністю переходили у сферу духовну. Такий тип знань "вирізняється тим, що можна оволодіти ним тільки через спостереження (і в навчанні, і в роздумах), тільки завдяки особливому таланту. Духовний інстинкт розуміє, яким чином із подій життя видобути дух, як бджола збирає мед з квітки, і що це може відбутися за допомогою спостережень навчання та завдяки життю". Ця теорія має, таким чином, мету "залишатися при звичлому спостереженні речей і допомагати тим, хто активно діє, дійти до такого розуміння речей, яке зливається з їхніми власними думками, зробити їхній плін легким та впевненим, не примушуючи "відмовитися від самого себе, щоб прислухатися до об'єктивної істини". Теорія мусить тим самим "виховувати дух майбутнього полководця у війні або навіть керувати ним у його самовихованні, не супроводжуючи на поле бою; подібно тому, як мудрий вихователь спрямовує і полегшує духовний розвиток юнака, не водючи його все життя за руку". Клаузевіц, між тим, добре обізнаний, що не всі можуть мати духовний інстинкт, щоб завдяки йому вільно діяти. Для таких випадків потрібно те, що Клаузевіц називає методизмом. "Методизм націлений не на відомі окремі передумови, а на середньостатистичну вірогідність, постійне рівноважне використання якої одержує дещо від природи механічної навички, яка наприкінці дає несвідомий поштовх до правильного вчинку".

Цей методизм є, поза сумнівами, необхідним доповненням до військового генія. Клаузевіц доводить тим самим свій надзвичайний талант, який був спроможний охопити феномен війни у всій його багатогранності. В цій статті я описав лише деякі елементи військової антропології Клаузевіца. Його філософія заслуговує глибокого та ґрунтового тлумачення, аби здійснити те, що Клаузевіц адресував своїм сучасникам: "Час належить вам, і яким він стане — він стане завдяки вам".

Мюнхен

ЗАКЛАДАЄМО ФУНДАМЕНТ

До виходу в світ монографії Едуарда Афоніна "Становлення збройних сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми". – К.: Інтерграфік, 1994.

Динаміка глобальних перемін сьогодні вимагає зміни фундаментальних гуманітарних засад формування і функціонування українського суспільства. Вагоме місце посідають завдання, пов'язані з процесами формування духовних, патріотичних, моральних і військово-етичних цінностей особового складу збройних сил та інших військових формувань України. Саме тому монографія Е. Афоніна стала помітним явищем у наукових колах України. Це видання започатковує наукову серію "Військова соціологія".

З метою вивчення актуальної проблематики автор протягом 1992-94 років провів широке соціологічне дослідження у військових колективах ЗС України і зосередився на необхідності вироблення спільної узгодженої позиції всіх зацікавлених сторін у цій сфері. Дослідження цієї край важливої для збройних сил і в цілому для української держави тематики необхідно продовжити.

Після тривалого комуністичного геноциду супроти українського народу опорою йому в нелегкі часи має стати власна армія, збудована на сучасних принципах комплектації і виховання. Недаремно Е. Афонін так скрупульозно аналізує стан військово-соціальних проблем, спираючись на результати роботи з різними ланками експертів.

Особливе місце в процесі регулювання і саморегулювання поведінки військовослужбовців посідають правничий і соціокультурний інструментарій. Теоретично-прикладному дослідженню цих аспектів присвячені здебільшого II та III розділи. Можливо, в майбутньому зусилля кількох інституцій поєднаються в роботі над цією тематикою. Адже з середини 1994 року Національний інститут стратегічних досліджень склав угоду з Київським військовим гуманітарним інститутом МО України про виконання протягом 1994-1996 років науково-дослідної роботи "Національна ментальність і духовно-політичні проблеми формування збройних сил України". Досі вже виконано певний об'єм роботи, підготовлено до видання значну кількість матеріалів.

Особливо слід відзначити дослідження чинників, які формують духовно-гуманістичні засади українського народу, а отже – і військовослужбовців. Автор вводить у широкий науковий обіг значну кількість матеріалу і об'єктів дослідження, які донедавна були суттєво обмежені.

Матеріал такий добірний і так фахово викладений, що книгу беззастережно можна рекомендувати і викладачам та науковцям військових інститутів, і командирам у їхній практичній роботі з особовим складом.

Сьогодні в політичному світі збройні сили відіграють специфічну роль і є серйозним чинником міжнародних та міждержавних відносин. Посилення впливу інших політичних чинників у суспільно-політичному житті країн світу лише посилює потребу української нації мати сучасну армію, про що свідчать і події на теренах колишнього Радянського Союзу.

Заслугує прихильності увага автора монографії до вдосконалення методології дослідження сучасних військових процесів, а саме – співвідношення формаційних і цивілізаційних аспектів їх розвитку. Вперше у військовій соціології здійснено вільний від ідеологічного детермінізму науковий аналіз найскладніших проблем становлення ЗС України.

Історія свідчить, що стабільність суспільства в цілому значною мірою визначається стабільністю розвитку і функціонування його ЗС, особливо при сусідстві з країнами, де домінують недружні настрої. Тому актуальним є пошук інструментів і сил, здатних запобігти появі нових конфліктних колізій у військових колективах або психологічних дискомфорту особи – аж до ймовірності суїциду. Протисуїцидних – та й інших психологічних – служб наша Армія, на жаль, не має (в арміях розвинутих країн вони існують).

Спираючись на великий соціологічний матеріал, враховуючи специфіку української армії, її мобілізаційні можливості, автор дійшов висновку, що за відповідних умов оздоровлення суспільства й армії в наш час цілком реально.

Хочу також висловити кілька зауважень і побажань. Автору варто було б акцентувати увагу не лише на "завданні ревізії існуючого військового законодавства", а на всій воєнній доктрині України, невід'ємною складовою якої є комплексна військова форма.

Думаю, що дослідникові, який працює нині в галузі політичного аналізу й практичної політики, слід уважніше ставитися до деяких понять і термінів. Наприклад, щодо "країн близького і далекого зарубіжжя". Цей термін введено у політичний і політологічний обіг російською дипломатією з цілком конкретною метою: бодай ще одним вузликом припнути тих, хто хоче цивілізовано, але остаточно здійснити чин "розлучного процесу". Природно, що в даному випадку повинно мовитися просто про "зарубіжні країни", а вже "ближні" вони чи далекі, то мірка надто суб'єктивна. Наведу приклад. Частина українських земель входила до складу Польщі, деякі з них там і залишились, поляки також слов'яни, віросповідання на українських західних теренах переважно католицьке (східного обряду), мови вельми близькі (ще й тепер чи не кожен галичанин вільно спілкується польською). То чим Польща і поляки не "ближні"? А брати литовці? Українська мова була державною у Литовському князівстві... Подібну аргументацію можна навести щодо кожного суміжного з українцями народу.

Е. Афонін ґрунтовно досліджує проблему соціальної захищеності кожного військовослужбовця. Звичайно, тільки добре захищені "тилі" українського вояка зроблять його справжнім захисником своєї Батьківщини, уособленням якої для більшості є його власна сім'я. Але, окрім засвоєння соціонормативних цінностей, у подальших дослідженнях автору варто опрацювати напрямки інкультурації та акультурації особи в етносоціальному організмі (нації). Я вже звертався до цієї проблематики (див., наприклад, "Етнос і соціум". – К.: Наукова думка, 1993; "Типологія взаємин етнічних і релігійних чинників та їх наслідки" // Релігія в Україні. – Львів: Логос, 1994 та ін.).

Доцільно б детальніше розглянути нерепресивні моделі взаємин у системі "начальник – підлеглий", а "по горизонталі" – про стосунки у формах партнерства і взаємодопомоги, закладаючи, а вірніше, формуючи відповідні соціальні й психологічні мотивації.

Насамкінець хочу висловити думки, які розділяють не всі. Це стосується "суспільно-політичної напруги". А хіба без напруги можлива якась дієвість, а чи й просто – діяльність? Чи не слід розглядати напругу як передумову поступу? Впевнений, нам усім бракує здорового національного патріотизму. Турбота про збройні сили України повинна стати пріоритетною і всенародною. Зразки зв'язки українських вояків знаходимо в усі історичні епохи існування нації.

Наголошую, що висловлені зауваження й побажання експерта, який також працює у сфері духовно-гуманітарної стратегії збройних сил України, не ставлять під сумнів авторського дослідження в цілому, його наукової значущості. Ці зауваги й поради автор, при бажанні, міг би врахувати в подальших дослідженнях.

*Сергій ЗДЮРУК,
кандидат філософських наук, головний
консультант відділу досліджень суспільно-
політичних процесів Національного інституту
стратегічних досліджень.*

Київ

ЗАСНУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛКИ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМЦІВ (МСУП)

8 червня ц. р. у Києві у Будинку письменників відбувся Установчий Конгрес, який затвердив Статут Міжнародної спілки українських підприємців (МСУП). Головною метою Міжнародної спілки українських підприємців є створення сприятливих умов для становлення і розвитку українського національного підприємництва, в тому числі цивілізовані протекціоністські заходи, створення комунікативного середовища для українських підприємців як в Україні, так і в інших державах, об'єднання їх для організаційної, методичної, правової, фінансової та іншої підтримки бізнесово-підприємницьких програм, надання широкого кола маркетингових послуг та захисту інтересів членів Спілки.

Для реалізації статутних завдань Спілки прийнято рішення утворити у різних державах світу представництва Спілки.

Установчий Конгрес обрав Раду Спілки з 15 осіб та Наглядову Раду з 5 осіб. Головою Ради Спілки обрано Леоніда Кравчука, Головою Наглядової Ради – Миколу Плав'юка; Першим заступником Голови Ради Спілки, Генеральним директором – Романа Дяківа.

На першому засіданні Ради Спілки обрано заступниками Голови Ради Спілки Ігоря Бакая – президента корпорації "Республіка" та Володимира Черняка – доктора економічних наук, професора.

Подаємо статтю Першого заступника Голови Ради Спілки, Генерального директора, кандидата економічних наук Романа Дяківа, в основу якої покладено його виступ на Установчому Конгресі.

Роман ДЯКІВ

ЗАРАДИ НАЦІОНАЛЬНОГО ДОБРА

Теперішнє вкрай напружене становище України вимагає суттєвого перегляду нині діючої стратегії й тактики розбудови держави, зміцнення фінансово-економічних та виробничо-підприємницьких пріоритетів у загальній системі державотворчих процесів.

Основними причинами занепаду вітчизняного виробництва і "буксування" економічних ринкових реформ є не тільки об'єктивні чинники, викликані розвалом совєтської імперії. В Україні, на відміну від інших постсоціалістичних держав, особливо болісних ударів розбудовчим процесам дають фактори суб'єктивного характеру. Це, насамперед, гальмування лівими силами процесів реформування влади, впровадження економічних реформ. Не готовими виявилися до такого швидкоплинного розвалу Союзу та набуття Україною незалежності й лідери патріотично-демократичних сил.

Не будучи спроможними вийти за рамки мітингово-словесної діяльності, вони не спромоглися здобути провідні позиції, які б дозволили реалізувати прагматичні програми фінансово-економічної розбудови держави. За межами державницьких інтересів прогресивних сил залишився науковий, виробничо-технічний і інженерний потенціал, торгівельно-побутовий, сільсько-господарський комплекс. Не знайдено взаєморозуміння з фінансистами, підприємцями та бізнесменами.

Надії, що держава візьме на себе функції створення сприятливих умов для впровадження цивілізованих ринкових реформ, не здійснилися, оскільки це не було вигідно старій партбюрократичній номенклатурі.

Натомість партноменклатура, оговтавшись, не тільки зберегла за собою набуте за рахунок держави, а й прихопила додаткові фінанси, державне майно та провідні позиції у державному управлінні, органах приватизації майна, засобах масової

інформації, виробництві, невиробничій інфраструктурі. Таким чином, в Україні сформувалися здебільшого неукраїнський фінансово-промисловий капітал і система підприємництва з числа антиукраїнських прокомуністичних і проросійських лідерів. Створилася реальна загроза подальшого відчуження від України власного національного багатства, поступового перетворення економіки на колоніальну, оскільки для теперішніх т. зв. "бізнесменів", вихованих на традиціях антиукраїнства, Україна існує лише як офіс для проведення бізнесових операцій. Мовою цих "наших" бізнесменів, як і представників кримінального світу чи тіншового капіталу, не є державна, та й спонсорують вони геть усе, що українству далеке й чуже. Немає сумніву, що за умов, коли держава стане на перешкоді отримання для цих кланів надприбутків – в Україні миттєво легалізується структурізована "п'ята колона", потужніша за всі існуючі інтерфронти та громадські антиукраїнські конгреси разом узяті.

Зазначимо, що проросійський бізнес в Україні вже зорганізувався у різні "союзи" та проявляє і певну політичну активність.

Тому виникла необхідність нашого об'єднання у Спілку, яка б створила відповідне комунікативне середовище для підтримки українського підприємництва і спричинилась до зміни співвідношення на користь державницьких продуктивних сил.

Серед учасників Установчого Конгресу були вчені, фахівці-виробничники, підприємці, фінансисти.

У різних регіонах України є маса дрібних підприємців і фермерів, економістів і менеджерів, які готові самовіддано працювати на благо власної держави. Цей великий потенціал має бути реалізований, і цим має пікуватися Міжнародна спілка українських підприємців. Її завдання – об'єднати навколо ідеї розбудови української національної держави зусилля розрізнених, малих і великих,

поки що слабких, але перспективних підприємств у потужну продуктивну силу з метою координації діяльності на принципах добровільності і незалежності, взаємодопомоги, ефективного використання майна і коштів, їх примноження.

Залучаючи до участі в економіці України іноземні інвестиції і активний підприємницький капітал української діаспори, Спілка водночас виконуватиме роль міжнародного економічного дипломата. Така організація часом може перетворитися на потужну рентабельну інфраструктуру, здатну створити всі умови ефективної діяльності підприємств і підприємців – членів Спілки і матеріально забезпечити існування культурно-просвітницьких структур державницького спрямування, реалізацію програм духовного відродження України, патріотичного виховання підростаючого покоління.

Для ефективної роботи Спілка складається з ряду структурованих одиниць, підрозділів:

Об'єднання товаровиробничих, фермерських та комерційно-підприємницьких структур. Воно передбачає сприяння налагодженню зв'язків та взаємовигідного партнерства між виробничими, фермерськими та іншими підприємницькими структурами різних регіонів України і зарубіжних країн, здійснює залучення до підприємництва міського і сільського населення. Сприяє створенню нових підприємств з ефективним залученням ресурсів та зарубіжних інвестицій для розвитку і підтримки високотехнологічних виробництв; надає відповідну організаційно-методичну, юридичну допомогу, аудиторські послуги, інформацію про кон'юнктуру ринку, рівень цін. Сприяє одержанню пільгових кредитів, інвестицій, підвищенню кваліфікації кадрів. Проводить експертизу і розрахунки економічної ефективності планових виробничих програм і комерційних операцій, надає послуги у виробленні та реалізації оптимальних проектів виробництва і збуту товарів. У разі потреби виступає майново-грошовим гарантом при одержанні кредитів членами Спілки. Сприяє реалізації продукції і здійснює пошук необхідних товарів, обладнання і матеріалів. Представляє інтереси своїх членів у суді, органах арбітражу. Особливу увагу приділяє підтримці молодих підприємців і фермерів. Висуває ініціативи щодо прийняття законодавчих актів з товаровиробництва і підприємництва.

Об'єднання структур інвестиційної фінансово-кредитної діяльності, соціального страхування і захисту членів Спілки. Створюється з метою сприяння кредитно-фінансової підтримки процесів ринкової економіки, активізації виробництва і підприємництва, соціально-економічного захисту членів Спілки. Передбачається накопичення для цієї мети грошових коштів у системі банків – членів Спілки для пільгового кредитування акцій входження у сферу міжнародного ринку.

Система кредитних спілок має об'єднати незначні кошти своїх членів і акумулювати їх для взаємовигідного кредитування дрібного приватного виробництва, житлового будівництва, фінансової підтримки виробників сільгосппродуктів, налагодження побуту молодих сімей. Власні страхові товариства і компанії створюватимуться для надання різноманітних послуг громадянам України та українцям з діаспори, а також гарантій підтримки кредитно-фінансових зобов'язань своїх членів при проведенні комерційних операцій.

Об'єднання професійних спілок. Надасть змогу не лише субсидувати відпочинок і лікування членів

Спілки, а й використовувати вільні грошові суми у кредитному обігові і одержувати прибутки. Аналогічні вигоди можливі і шляхом утворення власного недержавного пенсійного фонду, створення товариства забезпечення старости членів Спілки.

Об'єднання підприємств торгівлі, медичних та побутових послуг. Основний організатор реалізації продукції виробничих та підприємницьких структур Спілки. Через роздрібну мережу різних регіонів України і українські торгові Доми, що відкриватимуться в інших державах, реалізуватимуться традиційні вироби українського вжитку, лікарські рослинні препарати, продукція культурно-побутового призначення, навчальні посібники для освітніх установ, зарубіжна та українська література, народні музичні інструменти, продукція аудіо- та відеозапису тощо.

Центр координації економічних зв'язків з українською діаспорою. Має на меті налагодження партнерських стосунків українських структур Спілки з реальними і потенційними зарубіжними партнерами. Збиратиме інформацію про українські організації різних держав світу, їх розміщення, профіль діяльності, пріоритетні інтереси співпраці з українською стороною, дані про фінансову спроможність, аудиторські гарантії підприємницьких структур. Буде складати перелік організацій, підприємств, у які безпрограшно можуть вкладати свої кошти іноземні інвестори. Надаватиме послуги у створенні спільних підприємств, юридичні консультації і допомогу при укладанні міжнародних ділових контрактів, у тому числі по експорту й імпорту робочої сили, переселенню і облаштуванню українців діаспори при бажанні повернутись на проживання в Україну, а також організації навчання іноземних громадян в українських вищих та середніх навчальних закладах.

Аналітично-інформаційний центр. Проводитиме збір, обробку, нагромадження і поширення серед членів Спілки і світового українства інформації економічного, політичного, культурно-просвітницького характеру з метою підвищення міжнародного іміджу України і Спілки, інформаційного забезпечення реалізації бізнесово-підприємницьких, культурологічних програм як через своїх партнерів в Україні, так і представників – членів Спілки за кордоном.

Пріоритетним є видання літератури науково-просвітницького характеру для піднесення національної самосвідомості в Україні.

Для реалізації цієї мети можуть створюватись об'єднання книговидавців, редакцій часописів і газет, інших засобів масової інформації з метою здобуття необхідних позицій в інформаційному просторі й на внутрішніх та зарубіжних товарних ринках.

Київ

НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ФОРУМ - ШЛЯХ ДО СПІВПРАЦІ

Влітку 1993 року Уряд Вільної держави Саксонії запропонував започаткувати Німецько-Український економічний Форум та провести його першу конференцію.

Ця ініціатива мала на меті створити сприятливіші умови для діалогу між німецькими та українськими фахівцями і підприємцями з питань поглиблення економічної та науково-технічної співпраці. Організатором конференції з німецької сторони виявив бажання бути Дрезденський технічний університет.

Україна підтримала цю пропозицію і 22-23 жовтня 1994 року в Дрездені відбулася перша конференція Німецько-Українського економічного Форуму. На конференції був присутній та виступив з вітальним словом Президент України Л. М. Кравчук.

Українська делегація складалася з 80 осіб: політиків, урядовців, учених, представників ділових кіл, депутатів Верховної Ради України.

У рамках конференції німецька сторона організувала благодійний концерт "Серце дітям Чорнобиля", кошти від якого було направлено для лікування дітей, що постраждали від Чорнобильської катастрофи. На концерті з успіхом виступав український дитячий ансамбль "Лелеченьки".

На конференції обговорювалися питання співпраці у сфері малого підприємництва, розвитку демократичної правової системи, створення умов для ефективної роботи банківсько-кредитної системи, розвитку транспорту, використання енергії та ресурсів, проблеми охорони навколишнього середовища, використання потенціалу хімічної та фармацевтичної промисловості.

Було розглянуто й прийнято рекомендації зі створення сприятливіших двосторонніх умов для активізації співпраці у сфері політики, економіки, культури, громадського життя.

На заключному засіданні Президент України запросив німецьких учасників провести другу конференцію у Києві.

Другу конференцію було проведено в Києві 11-12 травня 1995 року. Вона мала конкретніші цілі та завдання і стала серйозним етапом поглиблення ділової співпраці та розвитку добросусідських відносин між Україною та Німеччиною.

У конференції взяли участь з німецької сторони: представники федерального уряду та уряду Саксонії, банкіри, підприємці, громадські діячі - всього 120 осіб; з української сторони: представники уряду, ділових кіл, науковці та підприємці.

Робота конференції проводилася в семи секціях, де обговорювалися питання ділової співпраці між німецькими та українськими підприємцями.

На конференції українська сторона запропонувала створити постійно діючий Німецько-Український економічний Форум як виконавчу структуру німецько-української координаційної Ради.

Створення Форуму дасть можливість вирішувати безліч конкретних питань у період між конференціями, а також сприятиме роботі окремих фірм та підприємств.

Німецька сторона схвально прийняла цю пропозицію. Нині Форум створено.

Рішення другої конференції у всіх робочих секціях реалізуються шляхом створення спільних проєктів, підписання угод про співпрацю. Їх результатом є відчутна присутність німецьких фірм у життєдіяльності української економіки. Німеччина в 1995 році стала другим за величиною (після Росії) торговим партнером України.

Третя конференція має відбутися наприкінці жовтня 1996 року в Дрездені. Її головною метою має стати розгляд інвестиційних проєктів українських підприємств та залучення німецького капіталу для розбудови української економіки.

Передбачається, що в роботі третьої конференції візьме участь близько 130 українських учасників, які мають серйозні наміри активізувати німецько-українське співробітництво.

Валерій БЕССАРАБ,

*начальник відділу підтримки підприємництва
Міністерства економіки України*

РОБОЧА НАРАДА З ПІДГОТОВКИ ТРЕТЬОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ФОРУМУ

Робоча нарада відбулася в Дрездені 10-11 листопада 1995 року на базі Дрезденського технічного університету. Вона мала за мету проаналізувати виконання рішень попередньої конференції Німецько-Українського економічного Форуму, яка відбулася 11-13 травня 1995 р. в Києві, й визначити термін і концепцію проведення 3-ї конференції. В нараді взяли участь представники уряду, наукових кіл, підприємці й комерсанти землі Саксонія та України.

Розпочалась нарада виступом проректора Дрезденського технічного університету професора Офферманна. Він підсумував результати співпраці німецької та української сторін у рамках економічного Форуму за два роки, виклав своє бачення розвитку цього співробітництва у найближчому часі й ролі запланованої конференції в цьому процесі. Підкресливши взаємну зацікавленість сторін у розвитку діалогу, проф. Офферманн відзначив, що глибина і різнобічність співпраці досягли того рівня, коли доцільно вже подумати про координацію цього процесу на федеральному рівні.

Подальша робота наради велася в секціях, де обговорювалися узгоджені пропозиції щодо термінів проведення конференції, її регламенту й процедури підготовки. Ці пропозиції були сформульовані на заключному засіданні. Узагальнюючи всі пропозиції та зауваги, проректор Дрезденського технічного університету професор Вісмет повідомив, що третю конференцію Німецько-Українського економічного Форуму вирішено провести в кінці жовтня - на початку листопада 1996 року в Дрездені. Основою структури конференції повинні стати:

- пленарне засідання, до роботи в якому слід максимально залучити представників уряду й політиків;
- секційні засідання, на яких необхідно обговорити результати виконання конкретних проєктів співробітництва між Німеччиною та Україною;
- ділові зустрічі, відвідування підприємств, кафедр, інститутів з метою налагодження партнерських стосунків, укладення угод і контрактів;
- культурна програма.

У рамках роботи секції "Технологічні центри" вже в процесі наради були організовані відвідини Дрезденського технологічного центру й проведені переговори про участь цього Центру та Дрезденського технічного університету в проєктуванні і створенні Київського інноваційного бізнес-інкубатора, який створюється за ініціативою Держадміністрації м. Києва й при підтримці Національної Академії Наук, Міністерства освіти та Державного комітету з науки, техніки і промислової політики України.

Вячеслав СОЛОВІЙОВ,
НАН України.

Євгенія ЕВЕРТ,
Дрезденський технічний університет

КИЇВСЬКИЙ ІННОВАЦІЙНИЙ БІЗНЕС-ІНКУБАТОР – РЕАЛЬНА ПІДТРИМКА МАЛОГО ІННОВАЦІЙНОГО БІЗНЕСУ

Проблема пошуку шляхів виходу України з кризової ситуації багатогранна. Одним із реальних і дієвих шляхів, безумовно, слід вважати застосування новітніх технологій, створення наукомістких виробництв на базі українських наукових розробок.

Основним інструментом інноваційної економіки і технологічної політики в розвинених країнах вважають інноваційні, інкубаційні й технологічні центри. Досвід цих країн свідчить, що в ринкових умовах найбільш динамічним і здатним витримати конкурентні змагання є малий інноваційний бізнес. Так, наприклад, у США на кожен вкладений у наукові розробки долар малі інноваційні фірми дають впровадженнь у 20 разів більше, ніж великі корпорації. Німеччина за останні десять років створила 175 інноваційних інкубаційних центрів, 3700 інноваційних підприємств, спрямованих на нові розробки і технології, що сприяє подоланню кризових ситуацій і оволодінню ринком.

Велике значення має спільна робота інноваційних центрів, інноваційних бізнес-інкубаторів у різних країнах Європи, що забезпечує їй стабільний економічний розвиток. Федеральний уряд Німеччини, а також інкубаційні та інноваційні центри, які вже набули певного досвіду, допомагають створенню таких центрів у Центральній та Східній Європі.

В Україні сформовано потужний науковий потенціал, який дозволяє їй зайняти гідне місце серед розвинених країн світу. Це майже всі наукові напрямки: машинобудування, інформатика, енергетика, транспорт, хімія, нові матеріали, біотехнології, медична промисловість тощо.

Аналіз кількісних та якісних показників дозволив здійснити диференціацію областей України за рівнем концентрації наукового потенціалу:

1. Области з високорозвиненим індустріальним, науковим і соціально-економічним потенціалом. До цієї групи належить столичний регіон (Київ і Київська область) та Харківська область, у яких сконцентровано майже 45 % наукового потенціалу України.

2. Індустріальні області з розвиненим науковим і соціально-культурним потенціалом. Це Донецька, Дніпропетровська, Львівська і Одеська області. Їх частка у науковому потенціалі країни складає 5-10%.

3. Індустріально-аграрні області з середнім рівнем розвитку наукового потенціалу. Сюди входять Республіка Крим, Луганська і Запорізька області. Питома вага цих регіонів не перевищує 5%.

4. Індустріально-аграрні й аграрно-індустріальні області з низьким рівнем розвитку наукового потенціалу – Миколаївська, Сумська, Полтавська, Вінницька, Івано-Франківська, Херсонська, Черкаська, питома вага наукового потенціалу яких становить 1-2% на кожну область.

5. Аграрно-індустріальні області з дуже низьким рівнем розвитку наукового потенціалу – до 1% – включають Кіровоградську, Чернівецьку, Тернопільську, Хмельницьку, Рівненську та Волинську області.

Наведений розподіл свідчить, що найбільш пристосованим до інноваційної діяльності слід вважати області першої і другої груп, особливо Київський столичний регіон, де сконцентровано понад 30% наукового потенціалу України. Основний інноваційний потенціал столиці України базується на діяльності 297 науково-дослідних організацій, 53 конструкторських та 15 вузів, у яких загалом зайнято 105,3 тис. чоловік, що складає 9% від загальної чисельності працюючих у народному господарстві міста.

Вчений ступінь доктора наук мають 2,4 тис. чоловік, кандидата наук – 15,1 тис. чоловік.

Враховуючи ці показники, у Києві створено Київський інноваційний бізнес-інкубатор, який повинен здійснювати первісну підтримку малого інноваційного бізнесу, що з тих чи інших причин не може розпочати свою діяльність. Основні завдання – створення нових висококваліфікованих робочих місць для збереження унікального науково-технічного потенціалу столиці України, організація випуску конкурентоспроможної продукції та підготовка спеціалістів, здатних працювати в умовах ринкової трансформації економіки.

Київський інноваційний бізнес-інкубатор – некомерційна організація, що діє на умовах господарської асоціації. Він об'єднує на добровільній основі тих, хто здатен втілювати в життя нові технології та створювати наукомісткі підприємства. Для здійснення функцій господарського управління і розвитку було створено базову організацію – Київський інноваційний бізнес-інкубатор (КІБІН) у вигляді акціонерного товариства закритого типу.

Організаційна структура бізнес-інкубатора розроблена у відповідності до тих завдань, які він повинен виконувати (створення мікроклімату для підприємницької діяльності, пошук джерел фінансування, підготовка спеціалістів та ін.) і представлена чотирма основними частинами:

– власне бізнес-інкубатор як орган господарського управління;

- координаційні органи для забезпечення співпраці з місцевими владними структурами;
- самостійні центри, що забезпечують системне обслуговування інкубованих фірм;
- інкубовані фірми.

Як господарський орган КІБІН передбачає здійснення таких функцій:

- визначення напрямків розвитку бізнес-інкубатора;
- проведення відповідної роботи з залучення вітчизняних та іноземних інвесторів;
- розбудова нових структур КІБІН;
- надання в оренду нових приміщень для опрацювання наукових ідей, впровадження технологій та організації виробництва;
- забезпечення сервісними послугами, залежно від можливостей КІБІН;
- організація зв'язку з вітчизняними та іноземними інноваційними структурами.

Фірми, які працюють у мережі інкубатора, поділяються на три типи:

- інкубовані фірми, які реалізують інноваційні проекти та користуються всіма пільгами, що надаються в рамках бізнес-інкубатора (пільгова оренда приміщень, отримання сервісних послуг на пільгових умовах, використання імені КІБІН та ін.); Період діяльності в рамках КІБІН обмежений (2-3 роки);

- фірми-донори, які виявляють бажання супроводжувати діяльність інкубованих фірм;

- самостійні фірми - центри, які працюють та надають сервісні послуги на пільгових умовах у рамках бізнес-інкубатора (а також за його межами на загальних умовах) і сприяють інноваційній виробничій діяльності; Період діяльності в рамках інкубатора не обмежений.

Виходячи з проблем Києва, а також зі ступеня готовності виконавців роботи до участі у становленні інноваційних структур, визначено наукові напрями для відпрацювання принципів функціонування інноваційного бізнес-інкубатора в правовому полі України:

- освоєння авангардних технологій виробництва надчастих матеріалів;
- створення конкурентоспроможної продукції в галузі інформаційно-обчислювальних технологій;
- створення імпортозамінюючої продукції і підвищення надійності сільськогосподарської техніки і комунального транспорту;
- застосування сучасних біотехнологій для переробки та виготовлення продуктів споживання.

Основними критеріями оцінки діяльності створеного в Києві інноваційного бізнес-інкубатора, безумовно, будуть реальні результати роботи інкубованих малих фірм. Тому дуже важлива система відбору наукових розробок та виконавців, які здатні подолати всі перешкоди і працювати в ринкових умовах.

Претенденти на створення малих інноваційних підприємств подають до КІБІН матеріали, що містять відповіді на перелік питань, які висвітлюють стан розробки, наявність фінансування та маркетингові параметри. Критеріями оцінки одержаних пропозицій можуть бути:

- внутрішнє середовище - мотивація розробки, сумісність з поточним бізнесом та культурою виробництва, підтримка потенційних споживачів, ентузіазм виконавців, сумісність зі стратегічними цілями виробництва;

- зовнішнє середовище - кількість і тип конкурентів, державне регулювання, потреби ринку, поточний стан виробництва, альтернативні постачальники і споживачі;

- переваги нового продукту або технології за різними параметрами: ціна, екологічна доцільність, інтелектуальна насиченість;

- фінансові аспекти розвитку конкретної технології;

- забезпеченість авторів технології виробничим та іншим потенціалом.

Результати реалізації проекту можуть використовуватись для вирішення принципових проблем екології, охорони здоров'я, переробки продукції сільського господарства, енергозбереження, вирішення транспортних проблем та ін.

Після аналізу пропозицій і проведення необхідної експертизи відібрані проекти підпадають під опіку КІБІН, який допомагає в одержанні певних пільг, розміщенні на виробничих площах підприємств Києва і пошуку вітчизняних та іноземних інвесторів.

Проекти, ще не готові до негайної роботи, заносяться в базу даних КІБІН і допрацьовуються.

Виходячи з того, що інноваційний бізнес-інкубатор з такими широкими завданнями в Україні створено сперше, автори сподіваються на розуміння і підтримку читачів та очікують пропозицій і щодо технічних питань, і щодо організаційних, які допоможуть довести цю структуру до міжнародного рівня.

Ми маємо також надію на підтримку іноземних спеціалістів у підготовці відповідних фахівців, проведенні семінарів, конференцій для вирішення поточних проблем і пропаганди певного досвіду.

Спілкування з німецькими спеціалістами за свідчило їхню готовність до співпраці та передачі свого досвіду, за що автори висловлюють їм щире подяку.

Запрошуємо до співпраці всіх, хто прагне допомогти незалежній Україні та її столиці подолати нинішню кризову ситуацію.

*Юрій ЛЕБЕДИНСЬКИЙ,
професор*

*Борис МАЛИЦЬКИЙ,
професор*

*Вячеслав СОЛОВІЙОВ,
кандидат технічних наук*

*Валентина ФЕДЕНКО,
кандидат технічних наук*

Київ

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЕКТИ: ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ СПІВПРАЦІ

Програма соціально-економічних перетворень України, як і більшості інших країн Східної та Центральної Європи, ґрунтується на заміні централізованого планування економічної діяльності системою децентралізованих ініціатив суб'єктів економіки. Робота в цьому напрямку передбачає створення інститутів і юридичних основ соціально-економічної реконструкції, визначення конкретних сфер галузевого та регіонального протекціонізму, сприяння підвищенню кваліфікації кадрів, формування соціально-економічного контексту, при якому участь окремих громадян і суспільних груп у перетвореннях диктувалася б прагненням задовольнити власні інтенси.

Особлива увага в системі економічних перетворень України приділяється залученню до галузі виробництва та послуг науково-технічного потенціалу. Підтримуючи конкуренцію й підприємництво в науково-технічній сфері, держава поступово прямує до створення та планомірного розвитку цивілізованого ринку науково-технічної продукції, і через це – до поліпшення суспільного виробництва та задоволення життєвих потреб громадян.

Однією із задач, що вимагають свого вирішення на цьому шляху, є створення умов для ефективної міждержавної науково-технічної співпраці. Основою такої співпраці перш за все має бути реалізація спільних інноваційних проектів. Маючи міцний науково-технічний потенціал, Україна може активно співпрацювати в напрямку створення та впровадження широкого кола технологій. Далі дамо коротку характеристику деяких із них, які можуть бути запропоновані для розробки й реалізації спільно з німецькими партнерами.

Розвиток біотехнологічного виробництва зміїних отрут і медичних препаратів.

З українського боку проект підтримує науково-виробниче підприємство "Мангуст" (товариство з обмеженою відповідальністю). Основна мета проекту – освоєння технології та організація промислового випуску високоякісної продукції з отрути змії: гадюки звичайної (*Vipera berus*), гюрзи (*Vipera lebetina*) та гадюки степової (*Vipera ursini*), а також медичних препаратів на основі цих отрут, які виявляють обезболюючий, заспокійливий, протисудомний, адреналіноподібний, гомеостатичний, тонізуючий центральну нервову систему та протипухлинний вплив.

Для досягнення цієї мети буде створено установу цілорічного функціонування, яка займатиметься випробувально-лабораторними дослідженнями зміїної отрути та випуском в обсягах товарних партій. На сьогодні для цього виділено ділянку землі в центральній частині Криму загальною площею 2400 м². Тут уже зараз знаходиться серпентарій, у якому підготовлені умови для утримання понад 2500 тварин, провадиться будівництво необхідних виробничих об'єктів: біохімічної лабораторії, допоміжних споруд, а також прокладання мереж і благоустрій території.

Заплановані витрати на реалізацію проекту складають близько 2 млн. дол. США на 2,5 роки, в тому числі залучених засобів необхідно близько 750 тис. дол. США. Цілковита окупність проекту лише за рахунок реалізації продукції на

внутрішньому ринку України відбудеться через 3,5 роки після початку серійного випуску препаратів.

Партнерами з німецького боку можуть виступати такі фармацевтичні фірми, як Bayer AG, ASTA Pharma AG, Beiersdorf AG, Boehringer Ingelheim KG та інші.

Розробка та організація виробництва серії екологічно чистих теплогенераторів отоплювального та сушильного повітряного агента.

З українського боку проект підтримується підприємством "Промгазпарат" (закрите акціонерне товариство). Основна мета проекту – реалізація нових технологій спалювання газового палива та використання оригінальних конструкцій газоспалювальної апаратури для підвищення екологічної чистоти й ефективності перетворення енергії палива.

Для досягнення цієї мети необхідно розробити й організувати виробництво серії теплогенераторів від 25 до 1000 кВт, які використовують природний газ. На базі технології виробництва теплогенераторів можливий випуск нових екологічно чистих блочних мікродифузійних пальників для котелень і технологічних агрегатів, енергозберігаючих теплообмінників-утилізаторів тепла газів, що відходять із агрегатів, які використовують паливо.

Переваги вже виготовлених дослідних зразків цього типу теплогенераторів у порівнянні з відомими аналогами:

- збільшений коефіцієнт корисної дії;
- зменшена маса та габарити апарата;
- у конструкції відсутні леговані сталі;
- на порядок зменшений вміст окислів азоту в димових газах.

Прогнозований обсяг виробництва – близько 2 млн. дол. США на рік.

Вартість проекту – 550 тис. дол. США, з них власних коштів – 160 тис. дол. США, залучених коштів – 390 тис. дол. США. Термін реалізації проекту – три роки.

Можливий партнер з боку ФРН – фірма Siemens.

Розробка комплексної системи діагностики технологічного обладнання енергоблоків АЕС України.

З українського боку проект підтримується підприємством "ІВЛ Обладнання та інженеринг" (товариство з обмеженою відповідальністю). Основна мета проекту – розробка довгострокової програми підвищення за рахунок своєчасного виявлення різних дефектів, що виникають у технологічному обладнанні під час його експлуатації.

Для здійснення цієї мети необхідно розробити систему шуканої діагностики внутрішніх пристроїв АЕС на базі обладнання в міжнародному стандарті VME, а також систему реєстрації об'єктів, що рухаються (тобто частин технологічного обладнання, які відірвалися від точок кріплення під час експлуатації). Одночасно може здійснюватися тиражування системи.

На сьогодні створено систему введення й попередньої обробки даних для системи дистанційного контролю п'ятого блоку Запорізької АЕС на основі обладнання в стандарті VME, яке виготовляється німецькою фірмою PER Modular Comput-

ers. Виконується ще кілька контрактів на створення автоматизованих систем різноманітного призначення на Південно-Українській, Запорізькій та Чорнобильській АЕС.

Обсяг фінансування розробки однієї з систем включає у вартість обладнання 200 тис. дол. США. Вартість системи при тиражуванні складає 100 тис. дол. США.

З німецького боку багаторічним партнером є німецька компанія PER Modular Computers.

Розробка переносного мобільного мініробота для дугового зварювання суднокорпусних конструкцій.

Інститутом електрозварювання ім. Патона розроблено мобільний мініробот для дугового електрозварювання суднокорпусних конструкцій у важкодоступних місцях суднових корбчастих конструкцій.

Відмінні особливості такого мініробота: є автономність, забезпечувана шляхом розташування всіх систем безпосередньо на борту робота; адаптованість до непередбачуваної зміни просторового положення мінішва або зварюваних поверхонь; малі габарити й вага.

Комерційна вартість очікуваних результатів у тому, що вони можуть бути успішно використані при виготовленні широкого класу конкурентоздатних зварювальних мініроботів для суднобудівних підприємств України (м. Миколаїв, м. Херсон) та Німеччини (Росток), які дозволяють вийти на якісно новий рівень автоматизації виробництва зварних конструкцій з елементами, які важкодоступні для автоматизованого дугового зварювання.

Для виконання проекту необхідне фінансування 450000 DM, в т. ч. 1997 р. – 200000 DM, 1998 р. – 150000 DM, у 1999 р. – 100000 DM.

Українська сторона має приміщення, обладнання та ноу-хау.

Проекти у сфері розробки та застосування нових матеріалів, сплавів і виробів із цих матеріалів.

Розробка нових матеріалів, сплавів і виробів із цих матеріалів є в Україні одним із пріоритетних наукових напрямків. У цій науковій сфері багато унікальних розробок, які не мають аналогів у світовій практиці, належать інститутам Національної академії наук України.

Такі інститути, як Фізико-технологічний інститут металів і сплавів НАН України, Інститут проблем матеріалознавства НАН України, Інститут металофізики НАН України та ін. мають унікальні розробки, для доведення яких до промислового випуску потрібна кооперація із зацікавленими німецькими спеціалістами та відповідні додаткові інвестиції.

Так, Фізико-технологічним інститутом металів і сплавів НАН України розроблено сплави на основі міді, з яких виготовляються електроди контактного зварювання, що забезпечують підвищення працездатності в 1,5 рази.

На сьогодні вже при температурі 520°C електрод втрачає форму; розроблені сплави дозволяють підвищити температуру до 950°C.

Витрати на створення виробничої участі потужністю 20 т/рік складають 1,45 млн. дол. США. Українська сторона за рахунок надання виробничих приміщень, обладнання, відшкодування всіх виробничих витрат внесе 55% вказаних витрат (800 тис. дол. США). Для виробництва 20 т електродів на рік необхідні інвестиції в розмірі 650 тис. дол. США річно протягом 3-х років.

Може бути розглянута можливість створення спільного підприємства з виробництва електродів контактного зварювання з литих сплавів на основі міді, які забезпечують підвищення працездатності електродів у 1,5 рази.

Інститутом проблем матеріалознавства НАН України та Інститутом газу НАН України розроблено спосіб захисту від корозії трубопроводів за допомогою нанесення надзвичайно корозійностійких покриттів на основі хрому методом надзвучової плазми.

На сьогодні розроблені: макет установки, технологія нанесення покриттів, склад і спосіб виробництва гранульованих порошоків сполуки хрому.

Час нанесення покриття: труба діаметром 100-1400 мм, довжиною до 11 м – 40 хвилини.

Стійкість покриття – вища од усіх існуючих аналогів.

Загальна вартість проекту – 8 млн. дол. США в розробку макету установки напилення, технологію виробництва хромових сплавів у вигляді гранульованих порошоків.

Можливе створення спільного виробництва з випуску обладнання для напилення сполук хрому на трубопроводи методом надзвучової плазми (швидкість, що у 5 разів перевищує швидкість звуку).

Конструкторська документація розроблена спільно з Росією.

Оскільки передбачено використання унікальних хромових сплавів, аналогів у світовій практиці не існує. Це може викликати зацікавленість німецьких спеціалістів, адже проблема захисту трубопроводів від корозії має місце в усіх цивілізованих країнах.

Інститутом проблем матеріалознавства НАН України розроблена негальванічна, високопродуктивна, екологічно чиста технологія хромування виробів машинобудування (гідротоків, пил, коліс, осей, поршневих коліс і т. ін.).

На сьогодні основним замовником є Мінвуглепром: хромування пневмогідроциліндрів діаметром 100-800 мм, довжиною 800 мм – 4 м.

Розроблені установки, режими напилення сполуками хрому методом високопродуктивної вакуумної дугової іонної плазми.

Переваги: короткий час напилення (4-метровий шток – 45 хвилин), у 5-8 разів зменшується витрачання електроенергії, зменшуються витрати матеріалу, у 10 разів збільшується стійкість покриття.

Аналогів за кордоном не існує.

Виробник обладнання – завод "Південмаш".

Конструкторська документація розробляється Україною та Росією.

Передбачається, що 2 млн. дол. США буде вкладено Мінвуглепромом України, банками "Авторитет" і "Приватбанк".

Базова організація залишає за собою право на виготовлення сплавів хрому для напилення, електродів і шефський контроль за установкою при налагодженні й у роботі.

Може йти мова про інвестування 2 млн. дол. США.

Умови можуть обговорюватися.

Проблеми матеріалознавства набувають важливого значення, у зв'язку з вирішенням завдань підвищення ефективності вугільної галузі України. У зв'язку з вирішенням цієї проблеми розроблені проекти комплексного використання вугілля й освоєння низки нових технологій, наприклад, для виробництва некородованих сплавів, легуючих і рідкоземельних елементів, а також будматеріалів і виробів, що дозволить вивести шахту до числа рентабельних підприємств регіону.

Вячеслав СОЛОВЙОВ,
кандидат технічних наук

Валентина ФЕДЕНКО,
кандидат технічних наук

Київ

МАЛИЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ПОШУКУ І СТАНОВЛЕННЯ

Вирішення проблеми економічного й соціального розвитку будь-якої держави з перехідною економікою вимагає розвитку підприємницької діяльності і, насамперед, малого бізнесу. На думку експертів Європейської Економічної комісії, малі й середні підприємства вважаються однією з головних рушійних сил структурної перебудови, усунення диспропорцій на окремих товарних ринках, створення додаткових робочих місць і скорочення безробіття, активізації інноваційних процесів, розвитку конкуренції, швидкого насичення ринку товарами та послугами. Про роль і місце малого підприємництва в економіці промислово-розвинутих країн свідчить те, що його доля сягає 40-60 % виробництва валового внутрішнього продукту.

В Україні малий бізнес тільки починає свій шлях до важливої ролі реальної економічної сили в державі, набирає сили, зростає і шукає кращих перспектив.

Яскравий приклад – невелика фірма "Бротеп" з м. Бровари, яку ось уже 5 років очолює М. Гришук. Працює тут кілька десятків чоловік. Фірма виготовляє обладнання для систем оборотного водопостачання на промислових підприємствах. Це дуже потрібна справа, адже більшість підприємств не можуть обійтися без споживання природної води. Звичайно, установки не дешеві, але затрати на них окупляються за три місяці, економляться не лише водні ресурси, а й електроенергія. Серед замовників фірми "Бротеп" Маріупольський та Алчевський металургійні комбінати, нафтопереробні – Кременчуцький та Херсонський, Запорізький автомобільний завод, Київське ВО ім. Артема та багато інших. Навіть Міністерство промисловости України щиро зацікавлене в якнайтіснішій співпраці вітчизняних підприємств із броварською фірмою. Але складається враження, – скаржиться М. С. Гришук, – що в державі робиться все для того, аби свідомо підкосити вітчизняного підприємця.

На жаль, жорстокий штурм економічної кризи сотнями і тисячами топить невеличкі човники малих підприємств (МП), які ризикнули відправитися у велике бізнесове плавання. Якщо в минулому їх кількість постійно зростала (у 1992 р. діючих МП було 50,5 тис., в 1993 р. – 75 тис., в 1994 р. – 79,8 тис.), протягом останнього – 1995 року – їх кількість уже то зменшувалась порівняно з попередніми роками (середина 1995 р. – 75,7 тис.), то знову зростає шаленими темпами (кінець 1995 р. – 91,6 тис.). Кількість працівників у малому підприємстві становить понад 2 млн. чоловік. Це майже 10 % зайнятого населення України (частка зайнятих у малому бізнесі в розвинутих країнах Заходу становить близько 50 %).

Найпривабливіші галузі народного господарства, в яких діє найбільша кількість малих підприємств, – це торгівля та громадське харчування – 44,5 тис. У виробничій сфері цифри скромніші: промисловість – 13,1 тис., будівництво 11,3 тис., транспорт і зв'язок – 1,9 тис. Далі йдуть побутове обслуговування – 4,6 тис., наука й наукове обслуговування – 3,5 тис.

Знайомство з діяльністю малих підприємств в Україні переконує, що перешкод на їхньому шляху немало.

Перш за все – відсутність цілеспрямованої державної політики щодо підтримки малого підприємництва. Це питання досі не зайняло належного місця в діяльності органів влади на місцях. Прийнята ж нещодавно Кабінетом Міністрів України "Концепція державної політики розвитку малого підприємництва", звичайно, ще не запрацювала в повну силу і не дає якихось відчутних результатів.

У минулому році через обмеженість коштів та з інших причин фінансову підтримку було надано на суму 142,8 млрд. крб. із 400 млрд. крб., передбачених бюджетом. На 1996 рік передбачається виділити лише 500 млрд. крб., що явно недостатньо.

На наш погляд, реальна сила, яка сьогодні допомагає підприємцям зорієнтуватися, підтримує малий бізнес в його повнір'яннях, це Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України.

У Спілці про труднощі підприємства знають "з перших рук". І не просто знають, а намагаються допомогти як початкуючим бізнесменам, так і бізнесменам з кількарічним стажем, якщо в цьому, звичайно, є потреба. Спілка здійснює комплексну підтримку підприємства: від безкоштовних консультацій і семінарів, організації навчання, ділових зустрічей з представниками зарубіжних фірм та інвесторами до правового захисту підприємців. Члени Спілки мають змогу отримати безкоштовно тексти законів і нормативних актів України з коментарями, а також консультації з питань законодавства, складання і рецензування бізнес-планів тощо.

Другою, не менш важливою причиною, яка гальмує розвиток малого бізнесу в Україні, є неймовірно високий тягар оподаткування. Податкова система в Україні не просто заважає нормально працювати підприємствам різних форм власності, але й через невірний концептуальний підхід не дає можливості розвиватись економіці в цілому. Сьогодні податкова система держави включає тільки обов'язкових 37 видів податків, зборів, внесків у державні цільові фонди. Це стимулює відхід МП у тіньову економіку. Незалежними експертами підраховано, що в ній годується біля 60 % населення України, причому виплати чиновникам і рекету складають близько 30 %. Стало поширеною практикою відкриття "підставних" малих підприємств, які фактично "вмирають" після кількох виконаних операцій.

Гальмує розвиток підприємництва й непомірне розширення кількості ліцензій, квот, сертифікатів. Все це стало годівницею для чиновників і ні в якому разі не відображає інтересів держави. Нині в Україні ліцензуванню підлягає близько 50 видів діяльності. Це ще один зашморг на шию підприємця. Плата за видачу сертифікатів і ліцензій зв'язує підприємництво по руках і ногах, а в першу чергу тих, хто тільки-но почав займатися цією справою. Посудіть самі: плата за сертифікат на право проведення оптової торгівлі становить 34 млн. крб. Якщо підприємець вирішив займатись експортом, імпортом, оптовою чи роздрібною торгівлею спиртом, алкогольними напоями чи тютюновими виробами, тут йому за сертифікат треба викласти відповідно від 510 до 850 млн. крб. Для початківців – це ой які немалі гроші. Адже треба ще врахувати, що більшості з тих, хто починає займатись бізнесом, вже довелося викласти не малі суми в чиновницьких кабінетах для реєстрації свого підприємства. Якщо у виконкомах процес реєстрації й спрощено, то він затягується у нотаріальних, статистичних та дозвільних органах, причому із значними витратами (до \$ 300). А Закон України "Про патентування деяких видів підприємницької діяльності", який передбачає стягнення додаткового податку (\$ 200)?..

Третя, перепона на шляху розвитку малого підприємництва – це обмеженість або повна відсутність матеріально-фінансових ресурсів.

Сьогодні до Спільноти підприємців звертається багато її членів з проханням допомогти знайти кошти на реалізацію цікавих проєктів. Скажімо, фірма "ЛВГ" з м. Кам'янець-Подільський розробила унікальне обладнання для отримання тонкодисперсних емульсій та суспензій в харчовій, фармацевтичній, хімічній, нафтохімічній промисловості і зацікавлена в пошуках партнера для виробництва і реалізації своїх виробів. Підприємець Л. Стратічук з м. Києва освоїв випуск керамічного посуду і художніх виробів за спеціальною технологією. Продукція користується попитом на ринку завдяки оригінальному оформленню і своїм унікальним властивостям (міцна, не розбивається навіть при падінні). Цікаві розробки і проєкти мають інші малі підприємства. У пошуках фінансової підтримки, інвесторів керівники підприємницьких структур змушені звертатися до західних кредитних ліній: Європейського Банку Реконструкції та Розвитку, Фонду "Євразія", Українського фонду та ін. Проте у банках "Аваль", "Градобанк" та інших, які отримали доступ до кредитної лінії Європейського Банку Реконструкції та Розвитку, Фонду "Євразія", дуже складні умови оформлення кредитів: застава майна, гарантія страхової компанії тощо. А що це за страхові компанії? Хто ними цікавився?

Ось, наприклад, Фонд малих приватних підприємств, який був заснований понад рік тому як частина американського фонду – Western NIS Enterprise Fund. Він фінансує приватні компанії і підприємців в Україні шляхом надання кредитів та лізингу. Фонд розробив гнучку систему роботи і розраховує на тривалу співпрацю з українськими представниками малого та середнього підприємництва. Фінансування надається у розмірі від 5000 до 100 тисяч доларів США, а срок сплати зобов'язань – до трьох років. Причому графік сплати залежить від потреб і можливостей кожного окремого проєкту. Наприклад, сільськогосподарські підприємства чи фермери можуть повертати кредити після збирання та продажу врожаю. Фонд не вимагає ніяких офіційних гарантій від страхових компаній або банків. Ніби й вигідні умови. Багато підприємців уже звертались до Фонду, подавали бізнес-плани, але кредити отримали поки що одиниці.

Є чимало зарубіжних підприємців, які вже сьогодні були б зацікавлені в інвестуванні малого та середнього бізнесу в Україні, але вся проблема в тому, що практика застосування нещодавно прийнятого Закону "Про режим іноземного інвестування" остудить запал будь-якого порядного інвестора. На думку вітчизняних спеціалістів, великі суми іноземних інвестицій навіть при наявності дуже хорошого закону в Україну не підуть. Логіка підказує: якщо інвесторам важко займатись бізнесом у якій-небудь країні через недосконалу систему оподаткування, через відсутність законодавчої бази і гарантій рівноправного поводження з іноземними інвесторами чи бюрократичні перепони, то вони рано чи пізно підуть в іншу країну, в інше місце.

От і виходить, що малі підприємства або ж самі відмовляються від інвестицій, або ж їм відмовляють, посилаючись на незахищеність іноземних інвестицій в Україні. На жаль, це не всі причини, які стоять на заваді розвитку малого підприємництва в нашій державі. До них належать також низькі темпи та перекося в процесі реформування власності; недосконалість системи обліку та статистичної звітності малого підприємництва; обмеженість інформаційного та консультативного забезпечення; недосконалість системи навчання та перепідготовки кадрів для підприємницької діяльності тощо. На тенденції розвитку малого підприємництва в Україні безпосередньо впливає і негативна динаміка основних макроекономічних показників.

Вячеслав БИКОВЕЦЬ,

заступник генерального директора виконавчої дирекції Спільноти підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України

Київ

ФЕРМЕР І ФОРУМ: ПРОПОЗИЦІЇ, НАМІРИ

Українські аграрники підготували до 3-ої конференції Німецько-Українського економічного Форуму пакет пропозицій. Вони мають специфічний характер – стосуються майже виключно інтересів фермерських господарів. Хоча доля господарств колективних і обчислюється вісімдесятьма відсотками аграрно-промислового комплексу України, саме фермери виявили готовність співпрацювати з німецькими колегами. Це пояснюється більшою мобільністю, "гнучкістю" підприємця-власника в нових ринкових умовах. Ось приклад. Очолюване Анатолієм Медвідем фермерське господарство "Щільник" (Хмельницька область) зацікавлене у створенні спільного підприємства з переробки й реалізації продукції бджільництва. Річ у тім, що в приватному секторі бджільництво розвивається стрімкими темпами: за останні п'ять років кількість бджолосімей і щосезонний збір меду зросли майже на чверть (тоді як у колективних господарствах спостерігається різкий спад). Постала, отже, проблема реалізації, яка не може бути успішною ні на внутрішньому, ні – тим більше – міжнародному ринку без належного пакування. Фасована на зручні для продажу порції, естетично й надійно запакована "солодка" продукція може знайти покупця, а без цього українським бджолярам загрожувє перевиробництво.

У створенні СП з виробництва й переробки найрізноманітнішої продукції зацікавлені також фермери з Одещини, Харківщини, Чернігівщини, Запоріжжя... Інші ж, як Володимир Цимбал, охочі закупити по лізингу сільськогосподарську техніку (особливо цікавляться зернозбиральними комбайнами фірми "Клас").

"У фермера день дорогий і кожна хвилина на рахунок. Якщо до початку роботи конференції з'являться потенційні партнери, зустрічні пропозиції, він поїде до Дрездена, а як ні – навіщо?" – як вважає Віктор Борисов, Голова фермерського господарства "Маїс", що в Синельниківському районі на Дніпропетровщині. Це спеціалізоване насінницьке господарство, працюють у ньому люди з науковими ступенями – виводять нові сорти кукурудзи. Робота в господарстві цікава й плідна – йдуть пошуки первинних (батьківських і материнських) ліній для створення нових гібридів. Фермери-селекціонери були б раді новим контактам, спільній праці з німецькими колегами.

Мусимо констатувати, що деякі попередні домовленості в рамках селекції "Співробітництво в аграрно-промислому комплексі" німецькими колегами не виконуються. А вже настав час для предметної розмови і конкретних справ. Сподіваємося, до зустрічі в Дрездені вони визначаються.

Микола ШКАРБАН,

Президент Асоціації фермерів України

Київ

КУРОРТОПОЛІС ТРУСКАВЕЦЬ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ СТВОРЕННЯ

Рішенням виконкому Трускавецької міської Ради здійснюється впровадження розробленої М. Одрехівським моделі курортного полісу. Вже створена наукова група з розробки необхідної документації для представлення проекту курортного полісу в Кабінет міністрів. Основні підходи до розробки цього проекту погоджено з Національним агентством реконструкції та розвитку.

Курортний поліс – це курорт-місто як єдиний господарський комплекс, що займатиметься розробкою, реалізацією та впровадженням у охоронно-оздоровчий процес нових технологій, рекреації, реабілітації, екологічних досліджень, сервісу, необхідного для курорту виробництва, розвитку та управління.

Створення курортного полісу Трускавець із правами спеціальної (вільної) економічної зони у відповідності з законом України "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон" та з Розпорядженням Президента України від 23 січня 1996 р. № 17/96-ОП "Питання створення технопарків та інноваційних структур інших типів", викликане великою національною потребою в більш ефективних умовах для оздоровлення населення за рахунок наявності унікальних природо-ресурсних можливостей.

Створення Трускавецького інноваційного курортного полісу передбачає перехід на сучасні організаційні технології, наукомісткі технології рекреації, лікування та реабілітації, відкриття нових можливостей для залучення вітчизняних та закордонних інвестицій для входу в світову мережу курортних охоронно-оздоровчих закладів і, відповідно, здобуття статусу оздоровниці міжнародного рівня. Це зумовлює зміну існуючої форми господарювання на більш просту, гнучку та здатну до адаптації при будь-яких змінах у зовнішньому середовищі. Трускавець повинен стати єдиним організмом, здатним ефективно та надійно функціонувати, забезпечуючи свій постійний розвиток та витримуючи конкуренцію серед аналогічних закладів країни та зарубіжжя. Саме таку модель курортного полісу можна створити, виходячи з існуючих у Трускавці умов, оскільки курорт-місто Трускавець є достатньо підготовленим об'єктом для перетворення його в курортний поліс із правами спеціальної (вільної) економічної зони. Тут є відповідна науково-медична та лікувальна база, необхідна інфраструктура. Місто певною мірою відповідає вимогам курортного будівництва та екології.

Постійно зростаючий потік людей, які приїждять на лікування та оздоровлення в курорт-місто, сприяє його швидкому соціально-економічному розвитку. Особливо позитивну роль тут відіграв Генеральний план забудови міста, розрахований на дві черги: 1965-1980 та 1980-1990 роки. У цьому плані були враховані всі містоутворюючі компоненти (контингент хворих, які приїждять на лікування, необхідний запас лікувальних гідромінеральних ресурсів, постійне населення, здатне забезпечувати обслуговування курортників, необхідна територія, обсяг курортного і житлового будівництва тощо).

Практика забудови міста підтвердила правильність проектного рішення Генплану щодо вибору оптимального варіанту його територіального розвитку, архітектурно-планувальної структури і масштабів забудови. Завдяки реалізації Генплану

забудови курорту-міста вдалося винести з курортної та селитабельної зон усі господарські споруди і чітко сформувати: загальнокурортний центр – 43,2 га, санаторно-курортну зону – 138,0 га, першу зону охорони мінеральних джерел – 114,4 га, ландшафтно-рекреаційну зону – 240,8 га. Збудовано та облаштовано житлову зону індивідуально-будівництва та господарсько-складську зону. Санаторно-курортні комплекси здебільшого споруджувались за індивідуальними проектами і з необхідною інфраструктурою.

Тепер у місті функціонує: 9 профспілкових санаторіїв на 7370 ліжкомісць, 10 відомчих санаторіїв на 4200 ліжкомісць, 22 пансіонати на 1136 ліжкомісць. Загальна ємкість курорту становить біля 15 тисяч місць. Крім того, в курорт-місті діють: 2 бальнеозокеритолікарні на 8756 відвідувань за зміну, міська лікарня на 380 ліжок, 2 курортні поліклініки на 1800 відвідувань, міська поліклініка на 300 відвідувань, 2 бювети мінеральних вод, 5 плавальних басейнів, сучасні аптеки та інше. В стадії будівництва два спальні корпуси по 500 місць. Завершується реконструкція трьох спальних корпусів.

Для забезпечення нормального функціонування санаторно-курортної сфери на території міста розміщені відповідні об'єкти: палаци культури, школи, музеї, бібліотеки, кінотеатри, кіно-концертні зали, об'єкти торгівлі, побуту, громадського харчування, залізничний і авто вокзали, телеграф, пошта, дошкільні дитячі заклади та інше.

Лікуванням та оздоровленням людей на курорті займаються висококваліфіковані лікарі різних спеціальностей: урологи, терапевти, гастро-ентерологи, невропатологи, педіатри, фізіотерапевти, стоматологи, спеціалісти з мануальної терапії, лікарі-дієтологи та інші. Серед майже тисячі фахівців – один доктор медичних наук, 25 кандидатів, десятки заслужених лікарів України.

На базі курорту працює ряд науково-дослідних установ та лабораторій, зокрема: лабораторія експериментальної бальнеології Інституту фізіології ім. О. Богомольця НАН України, кафедра медичної реабілітації Львівського державного медичного університету, курортний науковий реабілітаційний центр "Карпати-Чорнобілю". Тобто, Трускавець достатньо підготовлений для створення тут валеологічного інноваційного центру, що сприяло б і розвитку курорту й поліпшенню якості лікування, оздоровлення та обслуговування курортників на рівні європейських стандартів.

Микола ОДРЕХІВСЬКИЙ,
кандидат технічних наук,
докторант Центру досліджень
науково-технічного потенціалу та
історії науки ім. Г. М. Доброва НАН
України, автор концепції створення
курортного полісу Трускавець

Київ – Трускавець

“Пісня гутному склу”

Так називається одна з творчих робіт відомого Львівського склодува, заслуженого майстра народної творчості України, члена Спілки художників Богдана Валька. Для тих, хто знає Валька зблизька, назва трохи несподівана – людина він далеко не сентиментальна. “Я називати роботи красиво не вмію, – не раз чули від нього, – от... не вмію”. А одну назвав аж так! Найшло...

В гутництві Богдан Валько працює вже 40 років. Скло вабило його з юних літ. У 1951 році сімнадцятилітнім хлопцем він пішов працювати на Львівський склозавод № 1, а в дев'ятнадцять уже здобув професію майстра-склодува. З того часу по нинішній день не залишає він гарячої печі, не випускає з рук скловидувну трубку. Велика працездатність, неквапливість і зосередженість, прагнення опанувати секрети професійної майстерності і традиції львівських склярів одразу вирізнили молодого робітника, а згодом принесли йому визнання доброго майстра.

Після створення Художнім фондом цеху скла при Львівській кераміко-скульптурній фабриці сюди запросили Богдана Валька. Тут він працював пліч-о-пліч зі старшими і вже відомими майстрами – М. Павловським, І. Гулянським, П. Думичем. Результати цієї роботи стали помітною віхою у розвитку склярства. На той час Богдан Валько опанував усі відомі прийоми декорування скла. У 1963 році він увійшов до спеціальної бригади, яка обслуговувала експериментально-творчу дільницю Спілки художників у цеху гутного скла. Щороку на Львівську експериментальну базу приїздили художники Риги, Талліна, Москви, С.-Петербургу, багатьох інших міст, аби втілити свої задуми в реальні твори. Допомогавав їм це зробити Богдан Валько, який за ескізами художників майстерно виконував їхні твори.

Набутий у процесі роботи високий професіоналізм став для майстра-склодува тією надійною основою, на якій сформувалася й творчість Валька-художника. Уже в 60-і роки він створює низку своїх авторських творів, які все частіше почали з'являтися на виставках. Роботи цього періоду традиційні за своїм ужитковим призначенням. Це вази, флакони, цукерниці. З особливим старанням відпрацьовує художник їх форму, а улюбленим прийомом декорування служила скляна кольорова нитка.

Постійні творчі пошуки супроводжувалися у Богдана Валька відновленням технічних прийомів, якими користувалися давні склярі. У 1964 році Б. Валько звертається до призабутого технічного прийому декорування скла повітряними пухирцями. Поглиблюються й сміливішими стають пошуки форми. Його твори, виконані в техніці видудання і вільного формування, передають дивовижну пластику скла, а оздоблення повітряними пухирцями надає

виробам легкості, насиченості світлом. Ці твори бентежать кожного глядача відчуттям гармонії внутрішнього і зовнішнього об'ємів форми. Цікавим етапом художника є вази, кубки, фляги, виконані в техніці вдування скла у метал. Найцікавіші з них – композиція “Середньовіччя”, кубки “Мужність”.

На початку 70-х років Богдан Валько “відкриває” ще одну забуту художниками техніку – кракле – і в ній теж досягає великих успіхів. Масивні форми цих робіт створені на основі тонкого відчуття пропорцій та співвідношення мас. Їх художня довершеність і новизна викликають несподіване для скляних виробів враження монументалізму. Богдан Валько – вдумливий художник, принципи творчості якого виплекані духовними й професійними надбаннями традиційного народного мистецтва, гострим відчуттям історизму. Якщо багато художників у важкі часи знаходили порятунком у звертанні до абстрагованих форм і композицій, винаходячи різноманітні технологічні ефекти, творчість Богдана Валька яскраво постає в таких характерних роботах, як декоративні кубки “Гетьманські” (1972), “На свято” (1973), “Мерехтліві” (1973), “Пісня гутному склу” (1984), “Світанкові роси” (1984), “Львівські кубки” (1984), “З глибин пам'яті” (1984), серії декоративних композицій “Пори року”, вази “Народні”, в яких увага художника зосереджена на кольоровому й динамічному декоруванні поверхні скляної форми. Динамічної гри ліній художник досягає живописною технікою (використання багат шарового скла).

Працюючи над виконанням робіт інших художників як майстер-склодув, створюючи власні художні твори, Богдан Валько ніколи не відмовлявся від традиційних ужиткових речей – скляного побутового посуду. Різноманітні за формами, кольорами вази для квітів, фруктів, печива, цукерок, сервізи різного призначення, розмаїті світильники відрізняються функціональною досконалістю і неповторністю форм. За кожною роботою вгадується майстер і митець, один із небагатьох, хто здійснює прямий контакт зі стихією скла й вогню, яка скорилася його праці й натхненню. Тому й закономірне визнання.

Твори Б. Валька експонувалися на багатьох виставках в Україні, а також у Німеччині, Чехії, Словаччині, Японії. Він в уяві виплекав і вигартував у вогні сотні творів, велика кількість яких зберігається у дев'яти музеях України.

*Майя БІЛАН,
старший викладач Львівського інституту
прикладного та декоративного мистецтва*

*Галина СТЕЛЬМАЩУК,
доцент ЛІПДМ*

Львів

